Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | MAYIS 2012 | 9,00 TL (KDV Dahil)

99

Dinsel ideoloji
kime yarar, kime zarar?

DİN SAVAŞI MI SINIF SAVAŞI MI?



Roma'yı titreten kuzey barbarları: **Cermenler**



Belki de akrabayız
Neandertaller

Dik yürüme ve adımlarımızın kökeni
insan ayağının evrimi

ISSN 1304-6756-0
9 771304 675614
Kıbrıs satış fiyatı 10 TL

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 99 / MAYIS 2012
GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu
YAYIN YÖNETMEN YARDIMCILARI
Nalân Mahsereci
Baha Okar
İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş
GRAFİK-TASARIM
Eren Taymaz
ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy / Istanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)
www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr
Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir.
YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 100 TL / 6 aylık: 50 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 120 TL
YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 75 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar
e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 25 TL / 6 aylık: 15 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)
7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş
BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10, Çobançeşme
Yenibosna / Istanbul Tel: (0212) 452 23 02
DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA BÜRO: Bayındır 1 Sk. 22/16, Kızılay (0312) 433 00 38
ANKARA: Çağlar Kılınç / Tel: (0505) 584 63 36 / caglarkilinc@gmail.com
BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com
BURSA: Evren Sarı / (0533) 526 49 80 / sarievren360@yahoo.com
İSKENDERUN: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com
İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57
Osman Altun / (0541) 695 19 97
SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com
TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com
ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de
BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com
GÜNEY AMERİKA: Demircan Pusat / demircanpusat@gmail.com
İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com
KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com
BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com
İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com
İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com
ODTÜ TEMSİLCİSİ: Şule Dede (0505) 550 61 31 / sule_dd@yahoo.com
HACETTEPE/BEYTEPE TEMSİLCİSİ: Selim Eyüp Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com
9 EYLÜL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Buse Zorlu (0506) 472 73 84 / t.busezorlu@gmail.com
SİNOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa (0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com
MUĞLA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Deniz Ali Gür (0536) 419 84 00 / denizaligur@gmail.com

Bilim ve Gelecek'ten "din dersleri"

Madem son düzenlemelerle orta öğretime "Din ve Kuran Bilgisi", "Peygamberimizin Hayatı" gibi dersler konuluyor, biz de bu derslerin içeriğinin nasıl olması gerektiğine ilişkin öneriler getiriyoruz. Bilimsel nitelikli bir dinler tarihinin nasıl okutulmasına ilişkin öneriler. ***Bilim ve Gelecek****'in önceki birçok sayısı gibi elinizdeki sayının kapak dosyası da bunun örnekleri. Alâeddin Şenel geniş makalesinde, ilk uygarlıklardan günümüze, egemenlerin dinsel ideolojiyi sınıf savaşlarını perdelemek için nasıl kullandıklarını anlatıyor. "Din derslerimiz" gelecek sayılarımızda da sürecek.*

***

Evrim kuramına yönelik gerici saldırılara bir yenisi daha eklendi. Hem de bu kez bir bilim kurumunda, Marmara Üniversitesi'nde 16-17 Mayıs'ta "Bilim, türler arası evrimi neden kabul etmiyor?" başlıklı bir sempozyum düzenleneceği söyleniyor. Bu konuda dergimiz adına yapılan açıklamayı aşağıda sunuyoruz:

"Üniversiteler bilimsel eğitimin ve bilimsel araştırmaların yapıldığı kurumlar olmalıdır. Evrim kuramına saldıran ve yaratılışçılığı savunan bir etkinlik, bir bilim kurumunun etkinliği olamaz.

"Marmara Üniversitesi'nde düzenlenen 'Bilim, türler arası evrimi neden kabul etmiyor?' başlıklı sempozyumun duyuru metninde 'Yaratılış görüşünün bilimsel olarak ifade edilebildiği daha özgürlükçü bir bilimsel ortamın oluşturulması' hedefinin güdüldüğü açıklanıyor. Böyle bir hedef bilim dışıdır. Çünkü 'yaratılış' bilimsel bir kuram değildir. Bilim etkinliğinin temel nitelikleri, deneye, gözleme dayalı olması, yeni olgu ve veriler ışığında sınanabilir olması, 'mutlak doğru' veya 'dogma' gibi kavramları dışlamasıdır. Yaratılış düşüncesi ise ne denenebilir ne gözlenebilir ne de sınanabilir; doğaüstü, fizik ötesi bir gücün tartışılmaz, mutlak bir tasarrufu olduğu iddia edilir. Dolayısıyla bilimsel değildir ve bir bilim kurumunun etkinliği olamaz.

"Bazıları da, 'demokrasi' ve 'hoşgörü' adına, 'karşıt fikirlerin tartışılması' söylemiyle üniversitede böyle bir etkinliğin yapılabileceğini savunuyor. Bunlar ya çok saflar, ya beyinleri postmodern demokrasi anlayışıyla iğdiş edilmiş, ya da korkudan böyle konuşuyorlar. Kimse yaratılış düşüncesinin camide vaaz verirken, köy kahvesinde sohbet ederken, evde mevlit okuturken dile getirilmesine karışmıyor. İsteyen bu düşüncelerini yayınlayabilir de. Zaten ortalık bu tür yayınlardan geçilmiyor. Karşı çıktığımız, işlevi bilim yapmak ve öğretmek olan bir kurumda bilim dışı etkinliklerin yapılmasıdır.

"Kısacası çaya tuz konulmasına, lahmacuna şeker serpilmesine, futbol sahasında basketbol oynanmasına neden karşı çıkıyorsak, bir bilim kurumunda böyle bir sempozyum yapılmasına da onun için karşı çıkıyoruz.

"Bu 'pek demokrat'ları uyarmak istiyoruz. Yarın öbür gün tıp fakültelerinde 'Leylek Kuramı sempozyumu', astronomi bölümlerinde 'Dünya düzdür konferansı', psikiyatri bölümlerinde 'Medyumlar buluşması' veya 'Ruh çağırma seansları' düzenlenirse, bunlara da 'hoşgörü' adına karşı çıkmayacaklar mı? Ne kendilerini ne de başkalarını kandırsınlar."

***

Bu yılki Ütopyalar Toplantısı'nın tarihini üniversiteli okurlarımızın uyarısıyla (yaz okulları ve KPSS sınavları dolayısıyla) bir hafta geri çektik. Toplantı 25 Haziran - 1 Temmuz tarihleri arasında yapılacak. Gelecek sayımızda toplantının ayrıntılı programını duyuracağız.

Bilim ve Gelecek emekçileri olarak, bütün okurlarımızın, yazarlarımızın ve dostlarımızın 1 Mayıs Emekçi Bayramlarını coşkuyla ve umutla kutluyoruz.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu
Okurumuzdan bir ek özveri talebi.....4

KAPAK DOSYASI

Alâeddin Şenel
Sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesi
Dinsel ideoloji neye yarar, neye yaramaz?.....6

Ferhat Kaya
Burtele Hominidi ve adımlarımızın kökeni.....26

Heval Bozbay
Aramızdaki son Neandertal: Java.....32

Dr. Niyazi Yükçü
Kuantum harikalar diyarına küçük bir yolculuk
Elektron deyip geçme.....37

BARBARLAR / Kathryn Hinds
Cermenler.....40

Afşar Timuçin
İnsan: eğitilen varlık.....56

Kuntay Gücüm
Sömürgecilikten emperyalizme açılan suyolu
Bir 'çılgın proje': Süveyş Kanalı.....63

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş
DRM tehlikesi.....74

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Düzülke.....78

BİLİM GÜNDEMİ / Deniz Şahin.....80
Elektronik ve biyoloji arasındaki sınır kalkıyor mu? En basit yapılı aminoasitte ferroelektrik varlığı ilk kez kanıtlandı / Aşırı endişelenme zekâyla beraber evrimleşmiş olabilir / Araştırmalar, idrarın steril olduğu mitini çürüttü! / Yemek pişirmenin kökenine dair ipuçları: Bir milyon yıllık küller / Maymunlar diğer maymunların ihtiyaçlarını anlayabiliyor mu? / Tardigrad yumurtaları gezegenler arası koşullarda hayatta kalabilir

BRİÇ / Lütfi Erdoğan.....83

YAYIN DÜNYASI.....84

Haldun Karyol
Kışkırtıcı, ama kılavuz bir kitap:
"Osmanlının Son Savaşı".....84

FORUM 90

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI **4**

Dinsel ideoloji neye yarar, neye yaramaz?

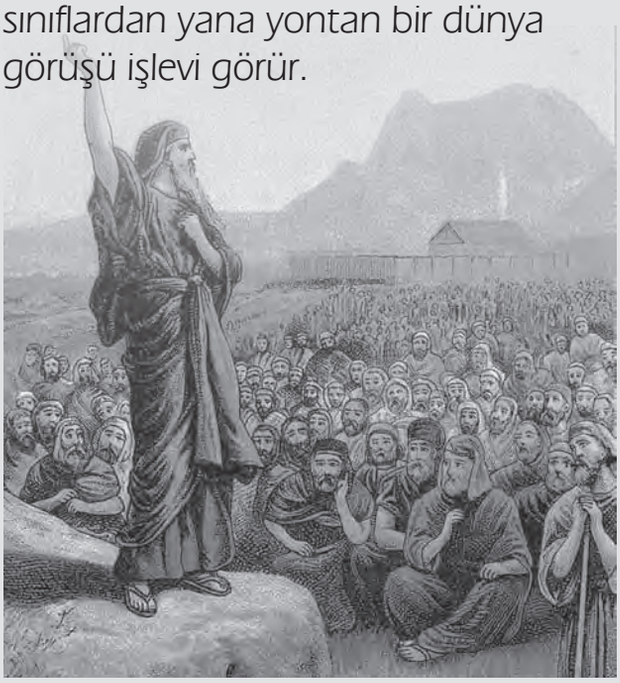
DİN SAVAŞI MI SINIF SAVAŞI MI?

Alâeddin Şenel yazdı

Sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesi

Din savaşının sınıf savaşına dönüştürülememesi

Dinsel ideoloji, özellikle onun "heterodoks", "sapkın" denen biçimleri, ideolojik savaşımda toplumların alt tabakalarınca (bu tabakaların önderleri ya da ideologlarınca) benimsenip kullanılabilmişse de, genelde egemen sınıflardan yana yontan bir dünya görüşü işlevi görür.



26 **Ferhat Kaya'nın incelemesi**

Burtele Hominidi ve adımlarımızın kökeni



İnsan evriminde kaç farklı dik yürüme hareket biçimi vardı ve insan soyuna direk atalık eden tür nasıl bir ayak morfolojisine sahipti?

Heval Bozbay yazdı **32**

Aramızdaki son Neandertal: Java



Neandertal türünden bir "insan"ı giydirip kuşandırıp modern hayatın içine koyma imkânımız olsaydı, dikkat çekmeden, güçlük yaşamadan hayatını sürdürebilir miydi?

Dr. Niyazi Yükçü **37**

Kuantum harikalar diyarına küçük bir yolculuk Elektron deyip geçme



Kuantum mekaniği sayesinde, yaşamımızı renklendirmek ve ona heyecan katmak mümkün. Maddenin görünen yüzünün altında neler gizli?

63 **Kuntay Gücüm'ün araştırması**

Sömürgecilikten emperyalizme açılan suyolu

Bir 'çılgın proje': Süveyş Kanalı



İmparatorluğun kalkınmasına, Batı medeniyetinin Doğu'ya da aktarılmasına ve dünya barışına katkı yapacağı iddiasıyla açılan kanalın öyküsü.

Roma'yı titreten kuzey barbarları

Cermenler

Kathryn Hinds yazdı

40



İmparator Augustus, gelen haberler üzerine kederle sızlanıyordu. Roma tarihinin en utanç verici dönemlerinden birisiydi: 15000 yüksek disiplinli, iyi eğitimli asker, birkaç gün içerisinde medeniyetsiz Cermen kabile adamları tarafından katledilmişti.

Okurumuzdan bir ek özveri talebi

Bilim ve Gelecek dergisi elinizdeki sayıdan itibaren 9 TL. Bu fiyat artışının nedenini yazıda okuyacaksınız. Dergi ile yakın ilişkide bulunan okurlarımız bilirler, Bilim ve Gelecek emekçileri özveriyle çalışırlar ve karşılıksız emeğin insanıdırlar. Bu bizim için bir hayıflanma konusu değil, üst düzeyde bir doyum kaynağı. Bundan sonra da böyle olacak; bu "amatör" yönümüzü hiç kaybetmeyeceğiz. Bu sözü verirken, okurlarımızdan da bir özveri bekliyoruz: Ayda 1,5 TL'lik bir ek özveri. Bunun küçük bir miktar olmadığının da bilincindeyiz; çünkü damlaya damlaya göl olur ve biz okurlardan bir göl talep ediyoruz. Ama çalışanı, yazarı ve okuruyla elbirliğiyle yaratılan bu kulvar, yine aynı kolektif ruhla sürecektir; bundan da eminiz.

Ender Helvacıoğlu

Bilim ve Gelecek dergisi elinizdeki sayıdan itibaren 9 TL. Ocak 2009 tarihli 59. sayımızdan beri, yani 40 sayıdır, yaklaşık 3,5 yıldır fiyat artışı yapmamıştık. Yapmak istemiyorduk; daha doğrusu zam yapmamak için direniyorduk. Bu direncimiz sonunda neden kırıldı, bunu açık yüreklilikle okurlarımızla paylaşmak istiyoruz.

Tahmin edebileceğiniz gibi, özellikle son bir yıldır, gider kalemlerimizi oluşturan bütün unsurlara (kâğıt, baskı, kira, doğalgaz-elektrik-su gibi büro masrafları, posta, kargo vb.) büyük oranlarda zam geldi.

Bir örnek verelim: Bundan beş ay önce aboneye yollanan bir derginin posta masrafı 90 kuruştu, beş aydır 1,5 TL. Yani postaya yüzde 60 zam geldi. Dergimizin yıllık abone fiyatı 75 TL idi. Bunun 18 TL'si (12 x 1,5), yani yaklaşık yüzde 25'i sadece postaya gidiyordu. Bu durumda, bizim gibi dergilerin en önemli gelir kaynaklarından biri olan abone yapmak, bir gelir kalemi olmaktan çıktı, zarara dönüştü. Kargo masraflarında ise durum trajikomik boyutlarda. 7,5 TL olan dergiyi kargo ile yollamaya kalkarsanız kargo firmasına 7,5 TL ödüyorsunuz!

Fazla mı sızlandık? Haklısınız… Yine de aramızda tartışıyorduk, dergiye zam yapalım mı, yapmayalım mı, 50 kuruş mu (8 TL) yapalım, 1 TL mi (8,5 TL) yapalım… Ama bayi dağıtım firmamızın Mart ayı sonunda gönderdiği e-posta ile bu tartışma bıçak gibi kesildi: "Bundan böyle her ay dergiyi yollarken 2000 TL + KDV ödeyeceksiniz." İşte, fiyat artışına karşı direncimizin kırıldığı nokta budur.

Periyodik yayıncılıkla az çok haşır neşir olanlar bilir, bayi dağıtımı konusunda Türkiye'de iki tekel vardır: Doğan grubu ve Sabah grubu (bizi Sabah grubu dağıtıyor). Bunların dışında yaygın (bayi) dağıtım yapmanız olanaksız; ikisinden birine mahkûmsunuz. Dolayısıyla istedikleri zaman her türlü dayatmayı yapabilirler.

Dağıtım firmasından gelen bu son darbe, bizim bayi satış gelirimizin yüzde 25'ini bir çırpıda aldı götürdü. İlginçtir bu uygulama, kendi alanımızdaki benzerimiz dergilerden sadece bize karşı yapıldı.

Okurlarımız kusura bakmasın, bu durumda dergimizin fiyatını 7,5 TL'den 9 TL'ye çıkarmaktan başka çaremiz kalmamıştı (Aslında tartışma bir anda 9 mu 10 mu biçimine bürünmüştü). Ya derginin kapısına kilit vuracaktık ya da böyle bir tedbir alacaktık. Tabii, bu tedbirin de çare olup olmadığını önümüzdeki aylarda göreceğiz.

***

Şimdi konuya bambaşka bir açıdan yaklaşalım. *Bilim ve Gelecek* dergisinin yılbaşından itibaren çıkardığı son 4 sayısının kapak dosyaları şöyle:

- Sayı: 95 (Ocak 2012): F-Tipi Bilim: Hoca'nın İlmi
- Sayı: 96 (Şubat 2012): Mezdek İsyanı
- Sayı: 97 (Mart 2012): Dindar Nesiller
- Sayı: 98 (Nisan 2012): Hoca'nın İktisadı

Ayrıca bir de *F-Tipi Bilim: Hoca'nın İlmi* başlıklı bir kitap çıkardık.

Bu dört ay içinde karşılaştığımız birkaç uygulamayı da sizlerle paylaşmak istiyoruz:

- Dergimizin aldığı ilanların büyük bölümü dost yayınlarla takas ilanlarıdır; onlar bizi, biz onları tanıtırız. Bunun dışında esas olarak bir

tane paralı ilanımız vardı: Büyük bir bankanın yayın departmanının ilanı. Üç ay önce birdenbire kesildi. Nedenini araştırdığımızda ulaştığımız gerçek şu oldu: Son aylarda yaptığımız yayınlar rahatsız edici bulunmuştu!

- En büyük kitap dağıtımcımız, ilginç bir biçimde, *Hoca'nın 'İlmi'* adlı yeni çıkardığımız kitabı, diğer kitaplarımızın ancak beşte biri kadar aldı. Herhalde fazla satmayacağını düşündüler. Ama yeni sona eren İzmir Kitap Fuarı verileri, bu kitabın en fazla ilgi gören kitabımız olduğu yönündeydi.

- Ve tabii yukarıda söz ettiğimiz son uygulama: Bayi dağıtımımızı yapan Sabah grubunun birdenbire yeni şartlar dayatması.

Kendi kendimize komplo teorileri kuruyor olabiliriz; belki de bütün bunlar tesadüftür. Ama sonuç itibarıyla yeni karşılaştığımız bu uygulamalar gelir kalemlerimizde önemli bir düşüş anlamına geliyor. Dergi fiyatına yaptığımız 1,5 TL zammın nedenini bu "tesadüfler" oluşturuyor.

***

Evet, *Bilim ve Gelecek*'in fiyatını 7,5 TL'den 9 TL'ye çıkardık. Yüzde 20 civarında bir zam yaptık. Bu fiyat artışının, özellikle öğrenci okurlarımızı zorlayacağının farkındayız. Belki de dergimizi takip etmeyi bırakacaklar. Onları anlıyoruz. Canları sağ olsun; onlar bizim sevgili okurlarımızdır, eninde sonunda yeniden kazanırız, biliyoruz.

Bilim ve Gelecek dergisi Türkiye bilim yayıncılığında bir ekoldür. 1994-2003 yılları arasında on yıl çıkardığımız *Bilim ve Ütopya* dergisi ve ardından bir ay sonra 100. sayıya ulaşacak olan *Bilim ve Gelecek* dergisi ile bilim yayıncılığında o güne dek bulunmayan bir kulvar yarattık. Toplumcu, aydınlanmacı, bilimsel düşünce ve yöntemden hiçbir biçimde taviz vermeyen, esas olarak ülkenin birikimini değerlendiren politik bir bilim yayıncılığı. Fakat bu kulvar sadece içerik ile yaratılmadı. Bu çizginin de garantisi olan vazgeçilmez ilke, yayın yaşamının devlete veya herhangi bir sermaye kuruluşu veya siyasal oluşuma sırtını yaslamadan devam ettirilmesidir. Bu bizim değiştirilmez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez tunç kanunumuzdur. Bu tutumumuzu çıkış yazımızda "sıfır sermaye sonsuz emek" diye formüle etmiştik. İşte sözünü ettiğimiz kulvarın sürekliliğini sağlayan bu ilkedir.

Tabii, bu düzende böyle bir ilkeyi kararlılıkla uygulamanın bir bedeli de var: mali sıkıntılar. Bu sıkıntıları, her kritik dönemeçte, çalışanı, okuru ve yazarıyla bütünleşerek ve ortaklaşa üstlenerek aştı *Bilim ve Gelecek*. Bundan sonra da böyle aşacak.

Dergi ile yakın ilişkide bulunan okurlarımız bilirler, *Bilim ve Gelecek* emekçileri büyük bir özveriyle çalışırlar ve karşılıksız emeğin insanıdırlar. Bu bizim için bir hayıflanma konusu değil, üst düzeyde bir doyum kaynağı. Bundan sonra da böyle olacak; bu "amatör" yönümüzü hiç kaybetmeyeceğiz. Bu sözü kararlılıkla verirken, okurlarımızdan da bir özveri bekliyoruz: Ayda 1,5 TL'lik bir ek özveri. Bunun küçük bir miktar olmadığının da bilincindeyiz; çünkü damlaya damlaya göl olur ve biz okurlardan bir göl talep ediyoruz. Biliyoruz, bizim okurlarımız zengin kişiler değil, emeğiyle geçinen insanlar. Zorlanacağınızı tahmin ediyoruz; zaten önceden de zorlanıyordunuz. Ama çalışanı, yazarı ve okuruyla elbirliğiyle yaratılan bu kulvar, yine aynı kolektif ruhla sürecektir; bundan da eminiz.

Değerli okurlar, *Bilim ve Gelecek* her şart altında devam edecek. Çünkü o sadece bir dergi değil, bir kulvarın, bir hareketin adıdır; üstün bir bilincin maddileşmiş biçimidir.

Dostlukla kalın…

BİLİM VE GELECEK'İN ÇIKIŞ YAZISINDAN

Sıfır sermaye, sonsuz emek

Herhangi bir sermaye odağının desteği ile başlasaydık yayın hayatımıza, boştu şimdiye kadar söylediklerimiz. Kesinlikle değiştirilemez, değiştirilmesi teklif bile edilemez bir ilkemiz var: Dergimiz herhangi bir sermaye odağının dergisi olmayacaktır. Bir ütopya mı bu? Biz bunun kaya gibi sağlam bir gerçek olduğunu, on yıl boyunca *Bilim ve Ütopya*'yı bu şekilde çıkararak kanıtladık; yine kanıtlayacağız yeni dergimizde. "Sıfır sermaye" ile çıkıyoruz yola. Bu bir zaaf değil, tam tersine derginin ve temsil ettiği çizginin sürekliliğinin ve başarısının garantisidir. Sermayemiz sıfır ama, emeğimiz sonsuz. Yine yollara düşeceğiz, aboneler yapacağız. 70 milyon abonedir kısa vadeli hedefimiz! Kapı kapı, oda oda dolaşacağız, Anadolu'nun, Trakya'nın en ücra köşesine dek ulaşacağız, dergimizi tanıtacağız. Bu, sadece bir dergi değil, bir hareket olacak; Türkiye'nin Emek ve Aydınlanma hareketinin bilim ve düşün alanındaki bayrağı olacak. Çalışanlarımızın, yazarlarımızın, okurlarımızın, dostlarımızın, ülkemizin aydınlık insanlarının, emekçi insanlarının sonsuz gücüne güveniyoruz. Gelin hep birlikte, kolektif emeğin, karşılıksız emeğin sermaye karşısındaki üstünlüğünü bir kez daha kanıtlayalım. Geleceği yaratmaya başlayalım.

Sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesi
Din savaşının sınıf savaşına dönüştürülememesi

Dinsel ideoloji kime yarar, kime zarar?

Alâeddin Şenel

Dinin egemen sınıflardan yana yontan bir dünya görüşü işlevi görmesi, kendini en açık biçimde, sınıf savaşlarının önlenmesinde, olmazsa bastırılmasında gösterir. Sümer, İbrani, Filistin, feodal Avrupa tarihlerinde rastlanan örnekler, özellikle feodal beylerin düzeninin yıkılıp yerini burjuva düzeninin getirilmesi sırası sınıf savaşlarında (Avrupa köylü ayaklanmalarında, özgül olarak Münzer'in önderliğini yaptığı Alman köylü savaşları sırasında) Protestanlıktan emekçi sınıflardan yana bir ideoloji türetme girişimlerinin başarısızlığa uğraması da bu saptamayı destekler.

İlk sınıflı (bölünmüş) toplumla birlikte, onu zor ile birlik içinde tutacak devlet yanı sıra, ikna (gönüllü kulluk) yoluyla bölünmesini önleme işlevi görmek üzere geliştirilen din, varlığı ilk uygarlıktan son uygarlığa dek sürdürülebilen bir ideolojidir. Dinsel ideoloji, özellikle onun "heterodoks", "sapkın" denen biçimleri, ideolojik savaşımda toplumların alt tabakalarınca (bu tabakaların önderleri ya da ideologlarınca) benimsenip kullanılabilmişse de, genelde ("ötedünyacı" ve "öteyaşamcı" inançlarda olduğu gibi) egemen sınıflardan yana yontan bir dünya görüşü işlevi görmektedir. Bu işlevi kendini, en açık biçimde, sınıf savaşlarının önlenmesinde, olmazsa bastırılmasında göstermektedir. Sümer, İbrani, Filistin, feodal Avrupa tarihlerinden alınan (yazıda incelenecek olan) örnekler, özellikle feodal beylerin düzeninin yıkılıp yerini burjuva düzeninin getirilmesi sırası sınıf savaşlarında (Avrupa köylü ayaklanmalarında, özgül olarak Münzer'in önderliğini yaptığı Alman köylü savaşları sırasında) Protestanlıktan emekçi sınıflardan yana bir ideoloji türetme girişimlerinin başarısızlığa uğraması da bu saptamayı (aşağıda gösterileceği gibi) desteklemektedir.

SINIFLAŞMA - DEVLETLEŞME BAĞLANTISI

Çoğu tarihsel, toplumsal, soyut çözümlemede, uygar topluma geçilmesi, sınıflaşma (toplumsal farklılaşma) ve devletleşme (siyasal farklılaşma) eşzamanlı iç içe gelişen olgular olarak görülüp işlenir. Bu, en azından aralarında "karşılıklı etkileme" ilişkisinin bulunduğunun ipucunu vermektedir. Ama tarihin somut gelişmelerinde, hangisi önce görülmüştür? Dolayısıyla hangisi neden, hangisi onun sonucu olarak oluşmuştur? Bu soru bizi sınıflaşma ile devletleşmenin ipuçlarını ilk uygar toplumun oluşumunun başlarında aramaya götürür. O zaman, ilkel (yalın) topluluklardan uygar (karmaşık) topluma geçiş (1) süreci üzerinde odaklanma gereği ortaya çıkar.



İlkel topluluklar, yüz yüze ilişkiler ortamında yaşayan, üyeleri arasında eşitlikçi davranışlar görülen, bir "toplumsal artı" üretme gizilgücüne sahip bulunmayan küçük insan birlikleridir.

Sınıfsız ilkel topluluklarda "Eşitlikçi kararlı denge yasası"

Araç kullanabildikleri (dikilmelerinden) çıkarsanan *Hominid* (insansı) takımlarından, araç yapmakla kalmayıp yaşamın hemen her alanında sistemli olarak araç kullanma yoluna girerek ayrılan canlı, *Homo* cinsi (insan) olarak adlandırılmıştır. Bu cinsin yeryüzünde görünüşü tarihi (geçtiğimiz yüzyılın ortalarına dek 1 milyon yıl kadar öncesine konurken) geriye alına alına günümüzden 3 milyon yıl gerilere götürülmüş bulunuyor. Bu sürenin son 10-15 binyıldan önceki bölümü "ilkel topluluk" (2) düzeninde yaşanmıştır. İlkel topluluklar, yüz yüze ilişkiler ortamında yaşayan, üyeleri arasında eşitlikçi davranışlar görülen, bir "toplumsal artı" üretme gizilgücüne sahip bulunmayan, "yalın toplumsal yapılı" küçük insan birlikleridir. Onların bu toplumsal yapısı "eşitlikçi kararlı denge yasası" denebilecek bir formülle açıklanabilir. (3)

Bunun anlamı şudur: İlkel topluluk kendi iç dinamikleriyle eşitlikçi durağan yapısını değiştirip aşamaz. Hem altyapısı (kolektif geçim etkinlikleri, ortak tüketim) hem üstyapısı (bölüşmeci, dayanışmacı olan; dolayısıyla bireyci, yarışmacı olmayan gelenek ve görenekleri) üyelerini rastlantı ürünü geçici eşitsizliklerin üzerine yatmaktan alıkoyar. Onları, eşitsizlikleri artırmaya değil törpülemeye, toplulukta eşitlikçi dengeleri yeniden kurmaya yönlendirir. (4) Buradan da çıkarılabileceği gibi, toplumsal yapılarında sınıf farklılıkları, yöneten-yönetilen farklılaşması (giderek devlet) kurumlaşıp gelişemez. Görülebilecek eşitsizlikler, kadınlar ile erkekler, sıradan üyeler ile av önderleri ve sihirciler arasında "konum" (statü) farklılıkları düzeyini aşmaz.

SINIF SAVAŞI - DİN SAVAŞI İLİŞKİSİ

Sıra geldi sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesine. Tarihte bu olgunun iki farklı ama net görünümünden birincisi, İbranilerin yerleşik yaşama geçişleri sonrası, tektanrıcılığa varılıp İslamlığa kadar uzanacak gelişmelerde izlenebilir. Öteki, Thomas Münzer'in öncülük ettiği Alman köylü savaşlarında görülebilir. Ama önce insanlığın ilk uygarlığının ve ilk devletinin görüldüğü Sümer'deki gelişmelerle dincilerin egemen sınıfların ideologluğunu üstlenmesine ve "tanrı vekili yönetici" kavramının geliştirilmesine bakmalıyız.

Sümer'de "tanrı vekili yönetici" anlayışının geliştirilmesi

Konumuz (sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesi) bakımından, Sümer'de, dünyanın (hiç değilse Eski Dünya'nın) ilk (eskiçağ) uygarlıklarına örneklik eden ülkede önemli gelişme, yönetim biçiminde klerokrasiden krallığa geçilmesidir. Sümer'in yazılı tarih öncesi ilk yönetici hanedanlarında "tanrı-yönetici" inancının ipuçlarını görebiliyoruz. Bu, III. Ur hanedanı mezarlarında, yöneticinin ölümü üzerine tüm bir saray çevresinin (eşlerinin, hizmetçilerinin, arabacılarının, hatta savaş arabalarının ve atlarının) gömülmüş bulunmasından çıkarılmaktadır.



Tanrının yeryüzündeki vekili artık savaşçı yöneticilerdir! "Tanrı vekili yönetici" kavramı, vekil değişmiş olsa da sürmektedir.

Ancak, Mısır yönetici kavramına benzer böyle bir anlayışın (taşkınları, toplumu ve yönetimi binyıllarca istikrarını sürdüregiden Mısır'daki gibi) sürdürülebilmesinin koşulları yoktu. Taşkınlar, barbar saldırıları, bir kent devletini zayıflatabiliyor, kent devletleri arası savaşlarla bölgesel egemenlik kentten kente, bir kentin hanedanından öteki kentin hanedanına geçebiliyordu. Bu durumda hiçbir hanedanın yöneticisi kendisinin ölümsüz (tanrı) olduğunu akla yatkın, olgulara ters düşmeyen savlarla ileri süremezdi. Sonuçta Sümer kent devletlerinde yöneticiler (hatta klerokrasi dönemi dinci yöneticiler) kendilerinin tanrının kâhyası, sözcüsü, vekili olduğu inancını işlemeye geçmiş görünürler.

Yönetimin dümeninin dincilerden savaşçıların eline geçişi Dincilerin egemen sınıfın ideologluğunu üstlenişi

Tanrı yönetici kavramından tanrı vekili yöneticiliğine geçişe açılan kapıdan, ilerde, vekillik savında bulunan kimselerin içinden çıktığı "yönetici kadro" değişikliği de geçebilecekti.

MÖ 3. binyılda gerçekleştiği anlaşılan bu değişikliğin sağlam ipuçları var elimizde. Arkeolojik kanıt, bu binyıldan (toplumsal artının aktarılıp biriktiği odaklar olarak) tapınak yıkıntıları yanı sıra saray temellerinin kaldığının görülüşüdür. Olgusal kanıt, Urukagina reformları olarak bilinen olayın anlatıldığı (MÖ 2300 dolaylarından kalma) tabletlerde, halkı, yoksulu sömüren din görevlilerinden söz edilip bu durumun önlendiğinin yazılı olmasıdır. Dilsel kanıt ise, yöneticilerin sanının ("tanrının kâhyası" anlamına gelen) **ensi** sözcüğü yerine **lugal** sözcüğünün (güçlü, savaşçı anlamında bir sözcük) kullanılır olmasıdır. (5)

Bu geçiş dış ve iç dinamikler olarak iki yoldan gerçekleşebilirdi. Biri, göçebe çoban barbar halkların akınlarında bir göçebe akıncıları şefinin, bir kent devletinde siyasal erki ele geçirmesidir. Böyle bir durumda siyasal erkini, kaba güç yanı sıra, fethettiği kent devletinin yasallık ideolojisini küçük değişikliklerle benimseyerek, ama çoğu örnekte abartarak destekleme yoluna gidecektir.

Ötekisi, içte açılan yol ise, dinci (din adamı) - savaşçı (asker) kesimler arasındaki toplumsal artıdan, aslan payını koparma kavgası sonucu olarak gerçekleşmiş görünüyor. Gerek büyük sulama dizgelerinin (öteki kentlere karşı) korunması, gerek kentlere (varsıllıklarına) yönelik barbar saldırılarına, karşı saldırılarla yanıt verilebilmesi, profesyonel koruma (hassa) birliklerini gerektirmiştir. Sayısı ve gücü artan savaşçılar kesimi, artıdan daha büyük pay tartışmasının bir noktasında, silahlarını dinci yöneticilere yöneltip, bir darbeyle (devrimle) ya da siyasal entrikalarla eski yöneticileri devirirse ne olur? Siyasal aygıt ele geçirilir ama ideolojik aygıt (yönetimin yasallık mitosları) dincilerin elinde kalmıştır. Ya eski dinci yöneticilere (klerokratlara) ne olmuştur? Ne olmadığını, siyasal erk sahibi konumundan uzaklaştırılmış olmakla birlikte, yok edilmediklerinden, mallarına ve canlarına dokunulmadığından (din ve tapınak kurumlarının sürdürülmesinden) anlıyoruz.

Savaşçılar (yeni yöneticiler) verecekleri bazı ödünler karşılığında, dincilerden "tanrının evine, yönetimine el kondu, dolayısıyla yönetimleri yasal değil" gibi savlarını geri çekmelerini istemiş olmalılar. Onlara, kent devleti toplumunu yönetmelerine karşı çıkmazlarsa tapınaklarını, tapınak mülklerini ve tapınağın (köle, zanaatçı vb.) personelini yönetmeyi sürdürmelerine izin verileceği sözü verilmiş olmalı. Günümüze dek uzanan "dinsel vakıflar" böyle doğup sürmüş olabilir. Dahası dincilerden, savaşçı (kral) yönetimine tanrının (karşı çıkmayarak) onay verdiğini uyruklara anlatmalarını istemiş görünürler. Sonuçta, toplumun yöneticiliğini ellerinden kaçıran dincilerin, toprak sahibi, savaşçı egemen sınıfın ve savaşçı yöneticilerin (krallığın) ideologluğunu üstlenerek varlıklarını, onunla birlikte tapınak ve din kurumunun varlığını sürdürmesini sağlayabildikleri görülüyor. (6) Bir başka deyişle, tanrının yeryüzündeki vekili artık savaşçı yöneticilerdir! "Tanrı vekili yönetici" kavramı, vekil değişmiş olsa da sürmektedir.

Enuma Eliş yaratılış mitosunda yansıyan, Mezopotamya kent devletleri arasında, bölgede egemenlik savaşlarında ve sonrasında kurulan yeni egemenliklerde, dinsel ideolojiden yararlanıldığı apaçıktır. Bunu Sümer, Babilonya, Asur yaratılış mitosları dizisinde "yazgı tabletleri" denen şeyi ele geçiren baştanrıların değiştirilmesinden anlıyoruz: Babilonya egemenliği üzerine Babil kenti koruyucu tanrısı (*Enuma Eliş* mitosuyla) baştanrılığa yükseltilmiştir. Asur egemenliği üzerine "Asur yaratılış mitosu" içinde, mitosun kahramanını bu kez "Tanrı Aşur" olarak karşımızda buluruz.

Bu olgu Mezopotamya'da "din savaşları" denebilecek savaşların yaşan-

Babil Kulesinin inşasını betimleyen bir resim.



dığının göstergesidir. Ama sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesinin göstergesi olarak gösterilemez. Savaşlar, açıkça sınıflar arasında olmaktan çok kent toplumları arasında patlak vermiştir. Bir kentin yenilgiye uğramasında halkının toptan köle ya da aşağı sınıf konumuna indirgenmesi görülmez. Görülmüşse bile kısa sürmüş, kurumlaşamamış olmalı. Sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesi olayı Mezopotamya'da yaşanmışsa bile, Mezopotamya tarihi bilgilerimiz böyle bir olguyu saptayabilecek kadar net değil, bulanık.



Sümer'in yazılı tarih öncesi ilk yönetici hanedanlarında "tanrı-yönetici" inancının ipuçlarını görebiliyoruz.

İBRANİ-YAHUDİ TARİHİNDE SINIF SAVAŞININ DİN SAVAŞINA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Sınıf savaşının din savaşına dönüşmesi (ya da dönüştürülmesi) Mezopotamya yaratılış mitosu geleneği üzerinde geliştirilen "İbrani Yaratış Mitosu" denebilecek anlatılardan *Tevrat*'ta çok net olarak izlenebilir. Ve bu olgunun kültürel kalıtı, tektanrıcı dinin Musevilik ile (Filistin'de) kurulması, Hıristiyanlıkta (Bizans'ta) devlet dinine dönüştürülmesi, İslamlıkla halifelikte Arabistan'da Allah'ın oğlunun olmadığı gibi kanıtlarla, mantıksal uç noktalarına taşınarak geliştirilmesi evreleriyle, varlığını günümüze dek sürdürecektir.

Aşiret tanrısı: Yehova

İbrani tarihi, *Tevrat*'a göre ve onun içindeki bazı öykülerin tarihsel gerçekliği yansıttığını gösteren kimi tarihçilere göre (7) Ur kentinden çıkıp göçebe çobanlık yaşamı süren Avram'ın (eski çevirideki biçimiyle Abram'ın) patriarklığı ile (MÖ 2. binyıl sonlarında) başlamıştır. Bu, göçebe çoban (barbar) İbrani kabileleri olarak gelişecek toplulukların tarihlerine, uygar toplumun dinsel geleneklerinden etkilenmiş (en azından haberli) olarak başladıklarını gösterir. Mısır "tutsaklığı" dedikleri dönem, bu ülkede bir "tektanrıcılık" girişimi sayılabilecek (MÖ 1351 dolayları) Atonculuk akımından hemen sonraki yüzyıllara rastlar. Dolayısıyla ondan da haberli oldukları hatta etkilendikleri söylenebilir.

İbrani toplulukları uzunca bir süre, Mezopotamya, Mısır gibi uygarlık odakları arasındaki topraklarda göçebe çoban yaşam biçimlerini sürdürmüşlerdir. Buraların aynı zamanda, insanlığın ilk uygarlıklarıyla birlikte ilk dinsel ideolojilerinin geliştirildiği bir bölge olması anlamlıdır.

Tevrat'ta Rab'bın (efendinin) Avram'a seslenip "Artık adın Avram değil İbrahim olacak; çünkü seni birçok milletlerin babası ettim... ve senden krallar çıkacak" dediği yazılıdır. (8) Dipnotta, çevirenlerin Avram adının "Yüce Baba", İbrahim adının (İbranice Avraham'ın) "Çokların Babası" anlamına geldiği açıklaması verilmektedir. *Kitabı Mukaddes*, Eski Ahit, Tekvin adlarıyla yapılmış eski çevirideki dipnotunda bunun "Cumhurun Babası" biçiminde olması da anlamlıdır. Bunlara bakılarak İbrani topluluğunun patriarşiden devlete varacak yolda şeflik yönetimine doğru toplumsal evriminin anlatıldığı söylenebilir.

Musa'yı İsrailoğullarına seslenirken gösteren bir resim.



İbrani kabilelerinin "Mısır tutsaklığı" denen ("Mısır konukluğu") döneminin (MÖ 13. yüzyıl dolaylarının) anlatıldığı *Tevrat* öyküsünde (Mısır'dan Çıkış 3/1-8'de) Rab'bin bu kez Musa'ya seslendiği anlatılır. Rab ile Musa'nın arasında Rab'bin İbraniler'i tutsaklıktan kurtarıp, onlara "süt ve bal akan ülke" dediği yere yerleştirme yolunda verdiği sözün karşılığında onlardan yerine getirmelerini istediği koşullar üzerine bir sözleşmenin yapıldığından söz edilir. Bu satırlarda İbrani inançlarının "yerleşme ve uygarlaşma" hedefi yönünde gelişmesinin ipuçları görülmektedir.

Akıncı göçebe federasyonu tanrısı: "Orduların Rab'bi"

Anlaşılan, fetih ve yerleşme amacıyla uygar Kenan ülkelerine akınlar yolunda birleşen kabileleri tek bir inançla birlik içinde tutmanın yolu aranmıştır. Bunun için, bir kabile-

nin tanrısının benimsetilerek öteki kabilelerin (altın buzağı gibi) totem-tanrı karışımı "put" sayılan tanrılarının bastırılması yoluna gidilmiştir. Olasılıkla (en güçlü kabile) Levi oğullarının tanrısı, "Orduların Rab'bi" sanıyla akıncılar federasyonunun tanrısı konumuna yükseltilmiştir.

Böyle bir inancın rehberliğinde (MÖ 1300 dolaylarında) Kenanlı halklara yapılan akınlar ve Kenan ülkesinin fethiyle sonuçlanan savaşlar sınıf savaşı sayılabilir mi? Hayır! Yoksul göçebe çoban kabileleri aşağı sınıf, varsıl yerleşik uygar halkları üst sınıf, aralarındaki savaşları sınıf savaşı, hatta din savaşı saymak aşırı yorum ve anakronizm olur. Şu anlamda anakronizm ki, bu, fetih sonrasında görülecek bir sınıflaşmayı fetih öncesi tarihlere almak demektir. Ancak *Tevrat*'ta "Kenan" denen Filistin'in uygar toplumlarına akınlar sırasında, sınıflaşmanın ilerde filiz verecek tohumlarının atıldığı söylenebilir. (9) Bu sınıflaşma eğilimi yanı sıra, gene yerleşik uygar toplumlardan etkilenmenin ürünü "devletleşme" eğilimi, İsrailoğullarının Peygamber yöneticileri Samuel'den Rab'den başlarına kendilerini yönetecek ve savaşlarını yapacak bir kral koymasını rica etmesi istekleri anlatılan öyküde yansımış durumdadır. (10)

İlk kralı kutsayan peygamber: Saul ile Samuel sürtüşmesi

Samuel, "kralın yönetimi" dediği sınıflı, devletli toplumun kötülüklerini bir bir saymasına karşın, üstelemeler karşısında başlarına kral olarak seçtiği Saul'ü başından aşağıya yağ dökerek kutsamaktan geri kalmaz: Birkaç satır sonra, "Onu öpüp şöyle dedi: 'Rab seni kendi halkına önder olarak meshetti'" denmektedir; daha sonra ise, "Rab'bin ruhu senin üzerine güçlü bir biçimde inecek... ve başka bir kişiliğe bürüneceksin... Çünkü Tanrı seninledir" dediği yazılıdır. *Tevrat*'taki Samuel-Saul sürtüşmesi öyküsünde, Sümer'de görülene benzer biçimde yönetimin dincilerden savaşçıların eline geçmesinin, bunun üzerine dincilerin egemen sınıfın ve egemenin savunmanlığını, ideologluğunu üstlenişlerinin somut bir örneğiyle karşı karşıyayız.

Böylece gelişen bir sınıf savaşının, özel bölgesel ve tarihsel koşulların bir ürünü olarak din savaşına dönüştürülmesinin *Tevrat* içindeki yansımalarını, Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi* içinde yakalamıştır. Bu yapıt, konuya ilgilimi ilk çeken kaynak olarak benim için ve işlemekte bulunduğum konu için, özel bir değer taşımaktadır.

Beer'in saptadığı "halkçı" denebilecek peygamberlerden Amos'un söylediklerinden *Tevrat*'a geçirilmiş sözlerini, gene *Tevrat*'taki biçimleriyle alıp özetlemek, sınıf savaşının din savaşına dönüştürülme biçimi hakkında birçok noktayı açıklayıcı olacaktır.

Sınıflaşmanın dindeki çarpık yansıması: Amos'un lanetleri

İsrail'in peygamberlerinden sayılan "çoban peygamber"in yaptığı "felaket tellallığı" sözlerinin aktarıldığı *Kutsal Kitap*, Eski Antlaşma içinde Amos kitabının başında, çevirenlerin koyduğu, konumuz bakımından önemli açıklamalar bulunmaktadır. Burada sözleri ayrıntılarıyla kaydedilen ilk peygamber olan Amos'un dönemi bolluğunun belirli varsıllarla sınırlı olduğunu, varsıllığın haksızlıktan ve yoksullara yapılan baskıdan beslendiğini, bu yüzden Tanrı'nın halkın cezalandıracağını söylediği bilgisi verilmektedir. Söz konusu yakınmalarıyla ilgili sözlerinden aşağıdakileri aktarmak bu yazının savını desteklemeye yeter: Tekoalı "koyun yetiştiricilerinden" [*Kitabı Mukaddes* başlıklı 2000 baskısındaki çevirisiyle "Tekoa çobanları arasında olan"] Amos'un sözleri... Rab şöyle diyor: "Yahudalıların cezasını kaldırmayacağım. Çünkü günah üstüne günah işlediler. ... kurallarıma uymadılar. Yalancı putlar saptırdı onları. Bu yüzden Yahuda'ya ateş yağdıracağım. Yakıp yok edecek Yeruşalim [Kudüs] saraylarını... İsraillilerin cezasını kaldırmayacağım... doğruyu para için, yoksulu bir çift çarık için sattılar. Yoksulun başını toz toprak içinde çiğner ve mazlumun hakkını bir yana iterler. ... gerçek şu ki, Egemen Rab kulu peygamberlere sırrını açmadan bir şey yapmaz... Yoksulu ezdiğiniz, ondan zorla buğday kopardığınız için yaptığınız yontma taş evlerde oturamayacaksınız... Rab şöyle diyor: İğreniyor, tiksiniyorum bayramlarınızdan... dinsel toplantılarınızdan... (Kurbanlarınızı bana sunsanız da razı olmayacağım) ... Kralınız Sakkut'u putunuz... yaptınız... fildişi süslü yataklara uzananlar... sürgüne gidenlerin başını çekecekler." (11)



Samuel, "kralın yönetimi" dediği sınıflı, devletli toplumun kötülüklerini bir bir saymasına karşın, üstelemeler karşısında başlarına kral olarak seçtiği Saul'ü başından aşağıya yağ dökerek kutsamaktan geri kalmaz.

Göçebelik döneminde, federasyon şeflerinden, peygamberlerden ve en güçlü kabilelerden yana yontan İbrani inançlarını dile getiren peygamberler geleneği oluşmuştu. Bu gelenek, fetih, yerleşme, uygarlaşma ve sınıflaşma sürecinde (üst sınıfların Yehova'yı bırakıp Kenan'ın verimlilik tanrı ve tanrıçalarıyla, *Tevrat* deyimiyle "zina etmeleri" üzerine) kimi Yahudi peygamberlerinin geleneksel inançlarını sürdüren alt sınıfların safına geçtikleri anlaşılıyor. Böylece dinsel ideolojinin içinde, alt sınıfların isteklerinin ve değerlerinin sızacağı çatlak oluşmuş görünüyor.

Sınıf savaşı

Max Beer (*Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi* içinde "Filis-

tin" başlıklı birinci bölümünde) durumu şöyle anlatmaktadır. (12) İbrani toplulukları MÖ 12. yüzyılda Arabistan'ın kuzeyindeki çöllerden gelip Kenan'ı ele geçirdiler. Toprak mülkiyetini [göçebe çoban yaşam biçiminin normal bir sonucu olarak] toprak üzerinde özel mülkiyeti bilmiyorlardı. Toprağı kurayla kabileler arasında bölüştüler. Öyle ki İbranicede "özel mülkiyet" anlamına gelecek sözcük bile yoktu. Toprakları istediklerince işlemelerinin ve Kenanlılarla alışverişin bir sonucu olarak mal sahipliği bilincine vardılar... Toprak satışları, ipotekler zamanla eski ekonomik eşitlik anlayışını köreltirken yavaş yavaş sınıflara bölünmüş bir toplum yarattı. İbraniler, göçebelik yaşamlarının yoksulluk koşullarına uygun alçakgönüllü adaklar ve kurbanlar sunulan bir tanrıyı [Yehova'yı] yaratmışlardı. Kenanlıların tanrısı Baal ise, bolluğun şarap ve zeytinyağı ülkesinin verimlilik tanrısıydı. Tapınaklarındaki sunakları, yiyip içilip sevişilen zevk yerleriydi. İbrani topluluklarının dayandığı temel [göçebe çobanlığın bırakılmasıyla] tarım oldu. Böylece Kenan uygarlığının etkisi altına girdiler. [Öyle ki, kimileri Baal'e tapınır oldu.] Sonunda, MÖ 9. yüzyılda kopan bir dinsel kavga, Yehova yandaşlarıyla Baal yandaşlığına geçmişleri birbirine düşürdü. Ekonomik eşitsizlik sınıflar arası çatışmaları şiddetlendirmiş, varsıl ile yoksulu, sömüren ile sömürüleni karşı karşıya getirmişti. Yoksullar kabile döneminin tanrısı Yehova'ya sadık kalmışken, varsıllar bolluk kazanç ve neşe tanrısı Baal'e yönelmişlerdi.

Sözleri ayrıntılarıyla kaydedilen ilk peygamber olan Amos.



Beer'in betimlediği bu durum, sınıflı toplumun evriminde sınıfların benimsedikleri farklı dinsel ideolojilere göre konuşlanmaları demekti. Daha özgül olarak belirtilirse, sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesiydi.

Varsıl Baalcilere karşı yoksul Yehovacılar (13)

İsrail krallığı (MÖ 1000 dolaylarında) Saul'un damadı Davud ile kurumlaşmış görünür. En parlak dönemine tarımsal üretim yanı sıra ticaret etkinlikleri ile elde edilen toplumsal artılarla, Yehova'ya Yeruşalim'de görkemli bir "Tapınak" yaptıran Solomon (Süleyman) yönetiminde (MÖ 961-922 arasında) ulaştığı kesin. (14)

Solomon, başkent Yeruşalim'de (İslamların eline MS 637'de geçtikten sonra "Kudüs" adı verilecek kentte) Yehova'ya (çadır yerine) "Tapınak" denen büyük yapıyı yaptırır. Sanki İsrailoğulları ile birlikte tanrıları da göçebelikten yerleşik yaşama geçmiştir. Tanrı'nın *Tevrat*'ta ("Birinci Krallar" kitabında) betimlenen evi, tüm İsrail'den toplanan angaryacılarla (Sur kentinden Hiram gibi) başka ülkelerden getirttiği zanaatçılara (13 yılda) yaptırıldı. *Tevrat* içinde yapının en ince ayrıntılarına dek betimlenişine bakılırsa, onu kraldan (Solomon'dan) Yehova'ya bağlı kalan dinciler istemiş olabilir. Ya da Solomon, bir ticaret odağına dönüştürdüğü kentte izlemek durumunda kaldığı liberal ve hoşgörülü din politikalarına tepki göstermemeleri için, onlara sus payı olarak vermiş bulunabilir. Olasılıkla iki neden birlikte etkili olmuştur.

Çünkü çok geçmeden dinciler ile yöneticiler arasındaki sürtüşmelerin, dinsel metinlere, onların birçok sayfasını dolduracak kadar sızdırıldığını görüyoruz. *Tevrat*'ta Solomon'un görkemi ve adaleti övülürken, liberal politikalarının faturası karılarına çıkarılır. (15) Rab Solomon'a başka ilahlar edindiği için krallığını elinden alacağını bildirir. Ama bunu, babası Davud hatırına, kendi zamanında değil, oğlunun krallığı zamanında değil daha sonra yapacağını söyler. (16) Cezanın sonradan kesildiği, bu sözlerin Solomon'dan nice sonra *Tevrat* derlenirken (Yehova'ya) söyletildiği besbellidir.

Solomon'un krallığı oğulları arasında ikiye bölünür. Yehova peygamberlerinin yakınmalarını sürdürmelerine bakılırsa oğulları zamanında da Baal'lere ve Aşer'lere tapınma sürmüştür. Krallıklardan birisi, başkenti Yeruşalim olan Yahuda idi. Yahuda Kralı Ahab zamanında, Yehova'nın İlya adında bir peygamberi türer. Ölüyü (sözde) dirilterek ün yapar. Onun yaşadığı yıllarda Rabbin onun dışındaki tüm peygamberlerini öldürten [?] İzebel adında bir kraliçeden söz edilir. İzebel'in Ahab'ın sarayında yaşayan (olasılıkla İsrailoğulları dışındaki halklardan edindiği karılarından) biri olduğu anlaşılmaktadır. İzebel'in Baal'e ve Aşera'ya tapınmakla kalmayıp onların (yüzlerce) dincisini sarayda konuk etmesi, Yehova dincilerini incitmiştir.

İlya, Ahab'ın karşısına çıkar: "Sen ve babanın evi, Rabbin emirlerini bırakarak... Baallerin ardınca gittiniz" demek yürekliliğini gösterir. Bütün İsrail'i ve "İzebel'in sofrasında yemek yiyen, Baal'in dört yüz elli peygamberini ve dört yüz Aşera peygamberini Karmel dağında yanıma topla." (17) Bakalım onlar mı, Yehova mı gerçek tanrıymış diye meydan okur.

Anlaşılan, İzebel bir günah keçisidir. Sınıf savaşında, alt sınıfların temsilcisi dinciler ile üst sınıfların temsilcisi krallar arasındaki sürtüşmelerde harcanacak bir kurbandır. Yehova'nın dincilerini asıl korkutan, yerleşmeyle ve uygarlaşmayla ayaklarının altındaki halının çekilmekte oluşudur. Çoğu varsıllaşan ailelerden olmak üzere, Yehova'yı

bırakıp Kenanlıların dinine geçiş eğiliminin başlamış bulunuşudur. Bu, dincilerin geçimleri kadar saygınlıklarının da tehlikeye girmesi demektir. Davud'a, Solomon'a ve onların oğulları olan krallara gösterilen geleneksel saygının karşısına çıkamayan dinciler, kendilerine daha kolay bir hedef olarak İzebel'i seçmişlerdir. Onun desteklediği Baal ve Aşera dincilerinin saygınlıklarını kırmanın yolunu aramışlardır. Ve anlaşılan bunun bir yolunu bulmuşlardır. (18)

Böyle bir kıyım olmuş mudur, olmamış mıdır? Ayrıntılara bakılırsa olmuşa benzese de bilemeyiz. Ama öykü ortada kıran kırana bir inanç, bir din savaşının olduğunu gösteriyor. Aslında olan (temelde) din değil sınıf savaşıdır. Şöyle ki yerleşmeyle ve uygarlaşmayla eşitsizlik, sınıflaşma hızlanmıştır. Varsıllaşan ailelerin, daha önce uygarlaşmış Kenanlıların inançlarına geçmelerinden duyulan öfke, işin bahanesidir. Tepki, temelde eşitsizliğe, sınıflaşmaya ve onları izleyen haksızlıklara, acımasızlıklaradır. Bu koşullarda, Yehova'nın o zamana dek daha çok seçkinlerden, üstünlerden, yöneticilerden yana yontan dincileri (varsılları yitirmekte olduklarını görünce) taban değiştirmişlerdir. Aşağı sınıflardan kimseler ise, görece eşitlikçi eski günlere özlemlerini, o dönemlerin tanrısı Yehova ile birlikte çağrıştırmışlardır. Dincilerin de o yöne yönlendirmeleriyle, Yehova'ya daha bir sıkı sarılmışlardır. Yehova'nın dincileri, alt sınıfların eşitsizliğe tepkisini, dinsel kavramlarla dillendirmiştir. Bunu yaparken ister istemez Yehova inancı içine alt sınıfların düşünce, değer ve özlemlerini sokmuşlardır. Böylece, sınıf savaşının din savaşı görüntüsü kazanmasına yol açmışlardır.

O tarihlerden günümüze, bu bölgede alttan alta yanan, canlı tutulan, zaman zaman alevlenerek süren bu savaş (sınıflı toplum sürdüğü sürece sürüp) süreğenleşmiştir. Süreğenleşip yaygınlaşınca, bir de işin içine halklar arası, uluslararası sürtüşmeler katılınca durum arapsaçına dönmüştür. Din savaşı mı, sınıf savaşı mı anlaşılması, anlaşılsa da anlatılması güç bir durum doğmuştur.

Ne var ki sınıf savaşının din savaşı görünümü kazanmasının tek örneği Filistinliler ile Yahudilerin arasındaki kavga değildir. İlk örneği olmadığı gibi, son örneği (keşke olsa) olacağa da benzememektedir. Bu yargıyı destekleme yolunda, geçmiş ile geleceğin ortasından bir örneği (MS 1520-1525) Alman Köylü Savaşları'nı anmak yeter.

Buraya dek, "İbrani", "İsrailoğulları" adları kullanılmışken, burada Yahudi sözcüğünün kullanılmış olması amaçsız değildir. Yehova inancına, Yahuda seçkinlerince Babil sürgününden sonra yeni bir biçim verilmiştir. Bu biçiminin yandaşlarına (dinin genel adı olan Musacılıktan gidilerek "Musevi" denmesi yanı sıra) Musacılığın kitaplı ve son biçimi olan Yahudi denmektedir.

Babil sürgünü ve Yahudilik

Bu noktada tarih makarasını biraz geri alıp, Musevi inancında gerçekleştirilen yapı değişikliklerine biraz daha yakından bakalım. Solomon'un ölümünden sonra krallığı iki oğlu arasında paylaşılmıştı: Kuzeyde, Samiriye'yi başkent edinen İsrail krallığı kurulmuştu. Güneydeki Yeruşalim varlığını Yahuda krallığının başkenti olarak sürdürmekteydi. Her iki krallık, Ortadoğu imparatorluklarının tampon bölgesindeydi. Büyük güçler arasında ezilmeleri kaçınılmazdı. Bu yazgı önce İsrail krallığının başına geldi. Asur-Mısır sürtüşmesinde Asur, Mısır'dan yana oldu diye, onu yıkarak cezalandırdı. Önde gelen ailelerini (izlediği imparatorluk politikası uyarınca) bir ayaklanmaya önderlik etmesinler diye (MÖ 722'de) sürgün etti. Bunun üzerine Kuzey'de Yehova dini, güneylilerin küçük gördükleri köylü inançları durumuna düştü. Güneydeki inanca, krallığın adından gidilerek Yahudilik denir oldu.

Bir buçuk yüzyıl kadar sonra (MÖ 587'de) bu kez Yeni Babilonya İmparatoru Nebukadnezar, Yahuda krallığına son verdi. O da önde gelen ailelerini, sürgün olarak Babil'e götürdü. Bu sürgünün, gerek İsrailoğullarının, gerek Musacılığın, gerekse imparatorluk dininin üzerinde önemli etkileri olacaktır. Dolayısıyla geleceğin tektanrıcılığını etkileyecektir. Bu alanlarda üç etkisinden söz edilebilir:

Birincisi, Yahuda seçkinleri (Yahudiler) Babil sürgününde (Baal'leri unutup) Yehova dinine sarılarak kimliklerini yitirmemeye çalıştılar. Böylece sürekli bir oluşum süreci içinde kalan Musacılığın içine, bu kez başka halklar arasında garip düşmüş bir yukarı sınıfın değerleri ve düşünceleri katıldı. Sonuçta Yahudilik, çıkarları zıt sınıfları çatısı altında toplayıp birleştirebilen tam bir ideoloji olma yoluna girecekti.

Sürgünün ikinci etkisi, Yehova inancına, izleyicilerinin, "yer bağı" yanı sıra Tapınak'tan uzakta yaşansa da "inanç bağı" ile kendine bağlılığını sürdürebilen bir yapı kazan-

Varsıllar bolluk kazanç ve neşe tanrısı Baal'e yönelmişlerdi.



dırmasıdır. Kısacası, nereye gidip nereye yerleşmiş olurlarsa olsunlar, onu benimseyenleri birleştiren bir inanç durumuna getirmesidir. Bunu sağlayan etmen, *Tevrat* (Eski Antlaşma) kitaplarının derlenmesi işinin Babil sürgününden önce, hemen hemen tamamlanmış oluşudur. Böylece sürgüne gidenlerin ellerinde, kültürlerini unutmayıp, kimliklerini korumalarına yardımcı olacak bir kitabın bulunmasıdır. *Tevrat*'ın öteki kutsal kitaplardan özgül farkı (MÖ 1900'lerden başlayarak bir halkın başından geçen önemli olayları yansıttığı anımsanırsa) Yahudilere çok güçlü bir tarih bilinci kazandıracak olmasıdır.

Sürgünün üçüncü etkisi, teolojik düzeyde olmuştur: Yehova tapıncı, bir kabile tanrısına bağlanmış inançlar olarak başlamıştı. Yehova, ister Mısır'a, ister Filistin'e giriş sırasında olsun, aynı dili konuşan göçebe çoban kabilelerin oluşturduğu (barbar) federasyonun savaşçı tanrısı ("Orduların Rabbi") yapılmıştı. Demir savaş araçları teknolojisinin uygar dünyaya barbar akınlarının hızını ve etkisini artırdığı yüzyıllarda, "vaat edilmiş ülke" sloganı destekli Yehova inancı, bir yerleşme ve uygarlaşma ideolojisi işlevi görmüştü. Yehova'nın dincileri bu savaşlarda yendiklerinde, Rab'bin kendileri için savaştığını ve öteki halkların tanrılarından daha güçlü olduğunu söylemişlerdi. Yenilgilerini ise, sözleşmeye uymayan halkını cezalandırması olarak yorumlamışlardı. Ardı ardına yenilgilerin alındığı durumlarda, Yehova'ya inancın sarsılması beklenir. Oysa dinciler, bunu tam tersine çevirme becerikliliğini göstermişlerdir. Şöyle bir açıklamayla durumu kurtarabilmişlerdir: Yehova en güçlü tanrı olmaktan öte, tüm dünya onundur ve öteki halkların da tanrısıdır. Kendine seçtiği, ötekilerine üstün kıldığı halkını, sözleşmelerine uymayınca, öteki halklarının eline vererek cezalandırmaktadır. Babil sürgünü koşullarında üretilen inanç budur. Ve bu, teolojik bakımdan, evrensel tektanrıcılık yoluna girmek demektir.

Babilonya İmparatoru Nebukadnezar, Yahuda krallığına son verdi ve önde gelen ailelerini, sürgün olarak Babil'e götürdü.



Yahudi teologlar, *Tevrat*'ı oluşturacak kitapların "derlenip toplanması" sırasında, gerekli buldukları düzeltmeleri, eklemeleri, çıkarmaları, sokuşturmaları yapmışlardır: Yehova'nın, seçtiği halkını, başka tanrılara tapınmaz ve sözünden ayrılmazlarsa, "denizin kumu" kadar çoğaltacağına söz verdiğini yazmışlardır. Yehova (sözde) onları (zamanın anlayışına uygun olarak) bütün halkların efendisi, egemeni, öteki halkları onların kulu yapacağını belirtmiştir. Ama Yehova'nın (ki bu, onun dincilerinin demektir) sözünden çıkar, ona (dincilerine) kulluk etmek yerine başka tanrılara kulluk ederlerse, onları başka halkların eline vereceğini (birçok yerde) söylemiştir. Onları yeryüzüne, başka halkların arasına çil yavrusu gibi dağıtarak cezalandıracağını, dincilerine, gene birçok yerde söyletmiştir. Bu durumda, yenilgiler, sürgünler, Yehova'nın dincilerine (rabbilere) körkütük inananlar için, Yehova'nın güçsüzlüğü değil, sözünün gerçekleşmesi olarak görünmüştür. Öyleyse bağışlanmaları, ülkelerine dönmeleri için (başka tanrıları bırakıp) Yehova'ya dönmeleri gereklidir. Yehova'ya daha bir sıkı sarılmaları beklenmiştir. Örneğin Yehova'ya bağlılıklarını ve başka tanrılara kulluk etmediklerini göstermeleri için yontu ve resim yapmamalıdırlar.

Babil sürgünü sırasında ve sonrasında derlenen ve yazılan kitaplarda, Yahudilerin tarihlerinin ve teolojilerinin bu yönde gösterdiği iç gelişmelerin (iç tutarlılığın) ulaşılacağı son noktaya yönelinir. Şöyle ki imparatorluk (Babil) kentinde imparatorluk evresinde, dinsel inancın tektanrıcılığın eşiğine dek varmış bir kültür birikiminden etkilenmişlerdir. Bu etkiyle, Mezopotamya yaratılış mitosunu alıp onu Yehova'ya mal etmişlerdir. Uyarlayıp *Tevrat*'ın başına eklemişlerdir. Bu gerçek, adı *Kutsal Kitap* olarak (2001 Türkçe çevirisinde) değiştirilen kitaplarının, eski çeviride "Tekvin" denen ilk bölümünün adının da "Yaratılış" olarak değiştirilmesinde de yansımış bulunmaktadır.

Tüm insanlığın yaratıcısı olan bir tanrı, öteki tanrılara tapınılmasını hoş karşılamayan bir tanrı kavramıyla birleşince, evrensel tek tanrı kavramına geçmek güç olmayacaktır. Böyle bir dinsel ideoloji (tektanrıcılık) daha sonraki (İsacılık, Müslümanlık biçimleriyle olmak üzere) imparatorluklarca benimsenecektir.

Yahudilerin, Roma İmparatorluğu'nun uyrukları olmalarından önceki tarihleri, bildiğimiz, bilmediğimiz birçok halkın yaşadıklarının benzeriydi. Onlarla aralarındaki başlıca fark, abece'den (alfabeden) sonra ortaya çıkıp, yaşadıklarını binyıl süreyle yazıya geçirmiş olmalarıydı. Böylece onların kendi geçmişlerinden, tarihçilerin ise onların geçmişlerinden bilgili olunmasını sağlamışlardı. Roma İmparatorluğu'ndan sonraki tarihleri ise, ilk olarak Roma tarafından (MS 70 ayaklanması sonucunda) yalnızca bir yere değil, imparatorluğun birçok yerine sürgün edilip dağılmaları (diaspora) ile başlar. Gittikleri yerlerde de yazgıları farklı olmamıştır. Örneğin, 1290'da İngiltere'den, 1394'te Fransa'dan, 1492'de İspanya'dan (kabul edilecekleri Osmanlıya gelmek üzere) olmak, günah keçisi sayılmalarıyla, üzerine sürgünlerle, soykırımlarla dolu (insanlık adına utanç verici) onlar için acı bir diaspora (sürgündeki dağınık azınlıklar) yaşamı olmuştur. (19)

FİLİSTİN'DE HIRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞUYLA DİNSEL İDEOLOJİYE SÖMÜRÜLEN HALKLARIN VE SINIFLARIN DEĞERLERİNİN SIZMASI

Tektanrıcı dine (dinsel ideolojiye) aşağı sınıfların değerlerinin sızmasıyla sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesi süreci Yahudi peygamberlerin sonuncusu olan İsa'da doruğuna yükselecektir. Aslında Hıristiyan peygamberlerin birincisi sayılabilecek olan ama "son peygamber" olmayan Pavlus'un dinsel öğütlerinde (vaazlarında) ise tersine çevrilip, dinsel ideoloji yeniden egemen sınıfların ve yöneticilerin rayına oturtulacaktır.

Gerçekten, İsa öğütlerine başladığı sırada, Filistin'de Yahuda ve İsrail bölgelerinde egemen sınıfların ve bu sınıfların uzlaştığı Roma İmparatorluk düzeni yanında yer almış kalıtsal rabbilik ve tapınak örgütü karşısında, ama dinsel ideoloji içinde karşıt (muhalif) bir çizginin geliştiğini görüyoruz. Bu çizginin sözcüsü Vaftizci Yahya, Yahudilerin Roma İmparatorluğuna, onunla uzlaşan Yahudi egemen sınıfına ve egemen dinciler (Ferisiler) kesimine karşı bir başkaldırı girişiminin sözcüsü olarak görünür. İsa'nın coşkusunu ve popülerliğini bu yöne yöneltmek istediği, onu vaftiz ederken söylediği, *İncil*'de yazılı şu sözlerden açıkça anlaşılmaktadır: "Gerçi ben sizi tövbe için suyla vaftiz ediyorum; ama benden sonra gelen benden daha güçlüdür. Ben O'nun çarıklarını çıkarmaya bile layık değilim. O sizi Kutsal Ruh'la ve ateşle vaftiz edecek. Yabası elindedir. Harman yerini temizleyecek, buğdayını toplayıp ambara yığacak, samanı ise sönmeyen ateşle yakacak." (20)

İsa, Roma imparatorluğunun sömürüsü altında ezilen halkların ve o halkların en çok ezilen sınıflarının sözcüsü olarak görünür.



İsa: Yeryüzüne kılıç getirdim

İsa, sözü bu noktada alıp sürdürmektedir: "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Barış değil kılıç getirmeye geldim." (21) Dahası, "Ben dünyaya ateş atmaya geldim; eğer şimdiden tutuşmuşsa daha ne isterim" sözü, Vaftizci Yahya'nın kendinden sonra gelenin insanları ateşle vaftiz edeceği sözünü çağrıştırmaktadır. İsa'nın başkaldırı eylemiyle flört eden bu sözleri yanı sıra ve bunlardan da önemlisi potansiyel ayaklanıcılara yönelik şu kışkırtmalarına bakın: "Rabbin ruhu üzerimdedir [demek ki vahiy gelmiş] / Çünkü o beni yoksullara Müjde'yi [İncil'i] iletmek için meshetti / Tutsaklara serbest bırakılacaklarını / Körlere gözlerinin açılacağını duyurmak için / Ezilenleri özgürlüğe kavuşturmak / Ve Rabbin lütuf yılını ilan etmek için / Beni gönderdi." (22) Sonra, "Ne mutlu size ey yoksullar! / ... Çünkü doyurulacaksınız / Ne mutlu size şimdi ağlayanlar! / Çünkü güleceksiniz. ... / Ama vay halinize ey zenginler / Çünkü tesellinizi almış bulunuyorsunuz! ... / Vay halinize şimdi gülenler / Çünkü yas tutup ağlayacaksınız!" (23)

Her şeyi ortaklaşa kullanıp herkese ihtiyacına göre vermek

İsa'nın mesajlarının, Roma egemenliğine karşı ayaklanacak Yahudi üst sınıflarına, dincilerine seslenmekten çok, alt sınıflara yönelik olduğu açık. Onların değerlerini ve isteklerini dile getirdiği, İsa'nın bir varsılın tanrının krallığına girmesinin devenin iğne deliğinden geçmesinden güç olduğu yolundaki ünlü sözlerinden anlaşılıyor. İsa'nın dile getirdiği düşünceler ve değerler doğrultusunda bir yaşam sürdüren "ilk Hıristiyan topluluklar" ile ilgili *İncil*'deki şu sözler de Hıristiyanlığın başlangıç yıllarındaki alt sınıf ideolojisi niteliğini yansıtmaktadır: "İmanlıların tümü bir arada bulunuyor, her şeyi ortaklaşa kullanıyorlardı. Mallarını mülklerini satıyor ve bunun parasını herkese ihtiyacına göre dağıtıyorlardı." İlk Hıristiyanların yoksulluğuna ve eşitliğine inananların kurdukları topluluklardan en azından "Essenler"i biliyoruz. Yahudi tarihçileri Philon ve Josephus'un yazdıklarına ve bulunan "Lut Tomarları" içinde yazılanlara göre, MS 2. yüzyılda sayıları 4 bini bulan topluluk, kentsiz, toprak mülkiyetsiz, devletsiz, kölesiz eşitlikçi bir yaşam sürdürmeyi denemişlerdi. Hıristiyanlıkta ilkel komünist yaşam deneyimi havariler (*İncil* yeni çeviride "elçiler") topluluğu ile sınırlı kalmamıştı. (24) Benzeri ütopyacı Hıristiyan topluluklar, bilindiği gibi, Yeni Dünya'ya kaçan tarikatlarca kurulacak, ama hiçbiri uzun yaşamlı olmayacaktı.

Genel olarak (ilk uygarlığın yayıldığı) Ortadoğu'da, özel olarak da tektanrıcılık yolunda evrilen dinsel ideolojinin gelişeceği Filistin'de Musacılık, "İsacılık" denebilecek bir filiz verir. İsa, Roma imparatorluğunun sömürüsü altında ezilen halkların ve o halkların en çok ezilen sınıflarının sözcüsü olarak görünür. Daha doğrusu, söz konusu halklar ve sınıflar, İsa'yı öne çıkarıp, onun dile getirdiği düşünceler ve inançlar çevresinde toplanırlar.

BİZANS'TA, EZİLEN HALKLARIN SÖMÜRÜLEN SINIFLARIN İNANCININ İMPARATORLUK (DEVLET) DİNİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Roma imparatorluğu kuşkusuz Museviliğin ilerde Hıristiyanlık denecek olan bu yeni akımından rahatsız olmuştur. Tepkisini, İsa'nın çarmıha gerilmesi komplosuna göz yummasıyla başlayıp, İmparatorluğun her yerini saran gizli kilise örgütlerinin acımasız bir kovuşturmaya uğratılmasında göstermiştir. Kovuşturmalar sırasında "ihbarcı vatandaş" görevini gönüllü üstlenenlerden biri de Tarsus'lu Yahudi çadırcı Saul'dur. Saul, (Roma kamu görevlilerinin İsacıların gizli örgütlerinin üyelerini ortaya çıkarmak yolunda Yahudiler üzerindeki baskısını artırmasından İsacıları sorumlu görüyor olabilecek) bağnaz bir Musacıdır. Ancak, gene bir ihbar için çölde yolculuğu sırasında çoktan çarmıha gerilmiş İsa'nın kendisine görünüp (sözde) "Saul, Saul! Neden bana zulmediyorsun?" (25) demesi (anlaşılan kendiyle bir serapı izleyen bir vicdan hesaplaşması olayı) sonucunda aydınlanır. Saul'u yadsır; artık yepyeni bir insan olduğu düşüncesiyle Pavlus adını alır; İsacılara katılır. Katılmakla kalmaz, tutkulu kişiliğiyle bu akımın eylem alanında örgütleyici önderi, kuram alanında "Hıristiyanlığın asıl kurucusu" denebilecek bir konuma yükselir.

İsa'nın Romalılar tarafından çarmıha gerilmesi.



Pavlus'un revizyonu

Ne var ki Musacılığın bu yeni yolu (tarikatı) bir yandan resmi, geleneksel Musacı Yahudilerin, öte yandan Roma imparatorluk yöneticilerinin ve görevlilerin baskısı altında, yok olmanın eşiğindedir. Onu yok olmaktan kurtardığı gibi Yahudiler dışındaki halklara açan, Pavlus'un gizli kilise örgütlerine gönderdiği öğütleri içeren (*İncil*'e "Pavlus'un Mektupları" olarak eklenecek) şu tür düşünceleri olmuştur:

Tektanrıcı inancın halklara açılıp evrenselleştirilmesi

"Pavlus'la Barnabas ise cesaretle karşılık verdiler: Tanrının sözünü ilk önce size [İsa'nın olduğu söylenen deyişle "İsrail oğullarının kaybolmuş koyunlarına"] bildirmemiz gerekiyordu. Siz onu reddettiğinize... göre, biz şimdi öteki uluslara gidiyoruz. Çünkü Rab bize şöyle buyurmuştur: Yeryüzünün dört bucağına kurtuluş götürmen için / Seni uluslara ışık yaptım." (26)

Böyle demekle kalmayıp, tektanrıcılık yolundaki inanca Yahudi ana babadan doğanların dışından kimselerin gelişini kolaylaştırmak için sünnet zorunluluğunu ve domuz eti yeme tabusunu kaldırmıştır.

Romalı yöneticilerin imparatorluk halklarını kendi inanç ve tapınmalarında özgür bırakma yolundaki (hemen hemen her imparatorlukça izlenen) "imparatorluk hoşgörü politikası" Filistin'de Yahudilere de uygulanıyordu. Ancak Yeni Antlaşma (*İncil*) yanı sıra Eski Antlaşma'yı (*Tevrat*'ı da) benimsemiş İsacılar oradaki şu sözlerin ardından gidiyorlardı: "Benden başka tanrın olmayacak. Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın Rab kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım." (27)

İsacılar, bu sözlerle dile getirilen yasaklara uymada (geleneksel Musacıların gösterdiği esnekliği gösteremeyen) katı tutumlar geliştirmişlerdi. Böyle bir tutum Roma yöneticilerinde, bu uyruklarının imparatorluğa bağlılıkları konusunda kuşkular uyandırmıştı. Öldükten sonra tanrılaştırdıkları imparatorlarının anısına diktikleri tapınaklardaki yontularının önünde, yılın belli günlerinde yapılan törenlere katılmamaları, kuşkularını artırmıştı. Musacıların daha önce (MS 66-74 ve 115-117 yıllarında) Roma'ya karşı gerçekleştirdikleri ayaklanmaları da anımsayarak kuşkularının yersiz olmadığını düşünmüş olmalılar. Hıristiyanlığa varacak İsacı akım içindeki izleyicilerin, İsa'nın verdiği kölelere özgürlük, yoksullara kurtuluş sözlerine sarılmaları, bardağı taşıran son damlayı oluşturmuş görünüyor. Kovuşturmanın şiddetlenip İsacıların kökünün kazınması tehlikesini doğurduğu koşullarda Pavlus, yeni inancı ve izleyicilerini kurtarmanın yollarını aramıştır.

Egemenin kuşkularının giderilmesi: Erke karşı çıkan Tanrı'ya karşı çıkmış olur

Pavlus, Roma yöneticilerinin bu kuşkularını (MS 50 dolaylarında) daha önce örgütlediği kiliselerine gönderdiği bir buyrukla (hemen değilse de zamanla) gidermeyi başarmış görünüyor:

"Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan

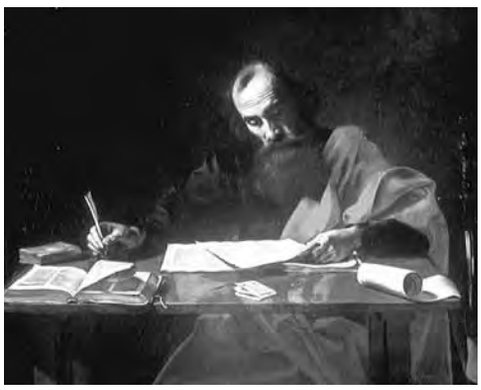
yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır... Yönetim senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir." (28)

Egemen sınıfların yüreğine serin sular serpilmesi: Ey köleler efendilerinize Rab'be hizmet ediyormuş gibi candan hizmet edin

İsa'nın çağrısı üzerine, özgürlüklerine kavuşma umuduyla kaçan kölelerin İsa çevresinde oluşan kalabalık gruba katılmaları, Roma yöneticileri kadar imparatorluğun bütün illerindeki (eyaletlerindeki) egemen sınıfları da rahatsız etmişti. Pavlus bu kez Ephesos'daki kilisesinin köle konumlu üyelerine seslenen bir mektup gönderdi. İçindeki düşünceleri ve kölelere öğütleriyle Hıristiyanlığın (ilerde) egemen, varsıl sınıfların güvenini de kazanmasını sağlayacaktı:

"Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü, Mesih'in [İsa'nın] sözünü dinler gibi, saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin. Bunu yalnız insanları hoşnut etmek isteyenler gibi göze hoş görünmek için yapmayın. Mesih'in kulları olarak Tanrı'nın isteğini candan yerine getirin. İnsanlara değil Rab'be hizmet eder gibi gönülden hizmet edin. Çünkü ister köle ister özgür olsun, herkesin yaptığı her iyiliğin karşılığını Rab'den alacağını biliyorsunuz. Ey efendiler siz de kölelerinize aynı biçimde davranın. Artık onları tehdit etmeyin..." (29)

Sonuçta, İsacılıkta ezilen halkların sömürülen sınıflarının istek, değer ve düşlerinin katılıp ön plana çıkarıldığı bir tektanrıcı dine, doğrudan doğruya Bizans imparatorlarının katılabilecekleri bir ideolojik yapı kazandırılmış oldu. Gerçekten, Konstantinos (MS 312'de) kovuşturmayı kaldıracak, Theodosius (380'de) öteki dinleri yasaklayarak Hıristiyanlığı imparatorluk (devlet) dini yapacaktı.



İsacılığı revize eden Pavlus "Hıristiyanlığın asıl kurucusu" denebilecek bir konuma yükselir.

TEKTANRICI DİNİN İDEOLOJİK İŞLEVİ: GÖNÜLLÜ KULLUK SAĞLAMAK

Genel olarak Ortadoğu dinsel geleneğinin, özel olarak tektanrıcılığa yönelmiş dalının bu gelişme serüveninden, onun iki temel ideolojik özelliğini çıkarabiliriz:

1) Tektanrıcılık, "evreni yöneten tek tanrı varsa ve yeryüzü düzeni de ona bağlıysa, dünyanın da kaosa düşmeyip tanrısal bir düzen içinde yaşanması, tanrının yeryüzünde tek bir temsilcisinin olmasına bağlıdır" düşüncesini içinde her zaman bir gizilgüç olarak taşıyacaktır. Bu gizilgüç inanç, kendini "imparatorluk/devlet dini" olarak Hıristiyanlıkta, "halife yönetici" anlayışını savunma biçiminde İslamlıkta açığa vuracaktır.

"Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü, Mesih'in sözünü dinler gibi, saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin" diyen Pavlus, İsacılığa Bizans imparatorlarının katılabilecekleri bir ideolojik yapı kazandırmış oldu.



2) Genel olarak dinsel ideolojiler, özel olarak "ötedünyacı" tektanrıcılık ile "öteyaşamcı" Hinduculuk (30), çıkarları birbirininkiyle uyuşan uyuşmayan çeşitli ve karşıt sınıfların, birbirine taban tabana zıt olabilen duygu, değer, istek ve düşlerini içeren senkretik (yani zıtları bir araya getirip eklemlendirebilen) inanç dizgeleridir.

Böylece, söz konusu inanç dizgelerine, Althusser'in saptadığı gibi (31), içlerinde her sınıfın bulup kullanabileceği ideolojik silahları içeren bir "genel ideoloji" silahlığı görünümü verilmiştir. Ancak tarih bize düşünsel silahlardan (dinsel inançlardan) en çok egemen sınıfların yararlanabildiklerini ve onların dinsel ideolojiyi daha büyük bir başarıyla kullanabildiklerini gösteriyor: Çıkarları arasında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıfların insanları, "tanrı önünde kullukta eşitlik" gibi ortak bir inançla, aynı tapınakta yan yana getirilebilerek birlik görünümü verilip birlik duygusu yaratılabiliyor. Bu da sınıf çatışması gerçeğini perdeleyerek egemen sınıflardan yana işleyen bir (eşitsizlikçi) düzenin varlığını sürdürmesine yarıyor.

Bunun nedenlerinden biri (Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi* içinde saptadıkları gibi) maddesel üretim araçlarını tekelinde bulunduran egemen sınıfların düşünce/inanç üretimi araçlarını da denetleyebilmeleridir. (32) Öteki neden, ilk sınıflı uygar toplumdan beri eşitsizlikçi üretim ilişkilerinden süzülerek formülleştirilmiş bir dünya görüşünün, Tanrı-kul eşitsizlikçi ilişki paradigmasının (kalıbının) yaratılmış olu-

şudur. Çalışan-çalıştıran, yönetenyönetilen, efendi-köle, düşünce/inanç üreten-inanç tüketen farklılaşmalarından esinlenilerek yaratılan bu paradigma (Tanrı-kul eşitsizlikçi ilişki modeli) bir kez kalıplandıktan sonra, tarihsel, toplumsal, hatta bireysel sorunlara eşitsizlikçi çözümler üretilmesi ve yeniden üretilmesi hizmeti görmektedir. Hangi sorun üzerine olursa olsun, tektanrıcılığın standart inancından, dinsel inançların sınırları içinde kalınarak yapılan bir ideolojik tartışmada, yoktan yaratılışçı, tektanrıcı ideolojinin iç mantığı, tartışmaları, uslamlama (akıl yürütme) sürecinde şu standart yargılara ve şu sonuca götürecektir: Tanrı, gücü her şeyi yapmaya yeten (Lat. *omnipotence*), her şeyi bilip her şeyden haberli olan (Lat. *omniscience*), kendi yaratılmamış olup her şeyi yaratan, hiçbir şeye gereksinimi olmayıp her şeyin ve herkesin kendisine gereksinim duyduğu (Ar. *samed*) yetkin bir yaratıcıdır. Yoktan var ettiğinin neyi yapıp neyi yapmayacağını önceden bilir. Bu demektir ki, tüm varlıkların yazgısını önceden yazmıştır. Kimine o kimine bu rolü (yazgıyı) takdir etmiştir. Tanrının takdirine insan akıl erdiremez: "takdir-i ilahi!" deyip geçmeli!

Dolayısıyla, her insanın yapması gereken, Tanrı'nın kutsal kitapta belirtilen istenince (iradesine) ve buyruğuna uymak "boyun eğmek", dediğini yaparak "kulluk etmek" dışında bir şey olamaz. Olup biten her şey tanrının bilgi ve istenci içinde oluyorsa, eşitsizlikçi (sınıflı) toplumsal düzenler ve onların üyeleri (insanlar) arası eşitsizlikçi ilişkiler de tanrının istencinin bir gereğidir. Bu ilişkilerin adaletli olup olmadığını sorgulamak insana (kula) düşmez. Vardır her şeyin bizim bilmediğimiz, yaradanın bildiği bir hikmeti. "Yaratıcı yetkinse, yaratısı niçin bu kadar bozuk, dünyada niçin bu kadar fazla kavga, savaş, acı, mutsuzluk var? Yöneticiler niçin bu kadar adaletsiz, bu kadar acımasız, Tanrı niçin bu kadar vurdumduymaz? Tapınaklarını yer sarsıntılarından, içinde kendine kuşkusuz inanmış kullarını, gene kuşkusuz inanan, inancının gereğini yaptığına inanan canlı bombalardan korumuyor?" gibi sorgulamalar inançsızlık, imansızlıktır. Dahası, kurulu düzeni, "tanrının verdiği akıl bize ortada apaçık adaletsizliklerin, haksızlıkların döndüğünü gösteriyor" gibi içten (ve dinsel inançlar dışında olmayan) bir eleştirel değerlendirmenin, sorgulamanın önü, "hesabın ötedünyada sorulacağı" yanıtıyla kesilebilmektedir.



Tektanrıcı inanç dizgelerine, içlerinde her sınıfın bulup kullanabileceği ideolojik silahları içeren bir "genel ideoloji" silahlığı görünümü verilmiştir.

Sonuç olarak denebilir ki, dinsel ideoloji, daha çok onun azınlıklarca benimsenmiş (heterodoks ve sapkın denen) çeşitlemeleri, sıcak sınıf savaşında ve daha çok da ideolojik savaşımda alt sınıflarca ve ezilen azınlık etnik gruplarca, onların sözcülerince (ve arada sırada başarı sağlayan sonuçlar alınarak) kullanılabilirse de, bu, dinsel ideolojinin genel olarak egemen sınıflardan, yöneticilerden yana işlediği gerçeğini değiştirmez. Onun bu niteliği, önce Haçlı Akınları'nda sonra "İç Haçlı Akınları" denen olaylarda ve ondan sonra da (ama son olmaksızın) açıkça bir sınıf çatışması olan Alman Köylü Savaşları örneğinde çok açık biçimde ortaya dökülmüş bulunmaktadır.

FEODAL TOPLUMDA DİNİN SINIF SAVAŞININ BASTIRILMASINDAKİ ROLÜ

Ortaçağın (ister İslam Halifelik dünyasında ister Hıristiyan Papalık dünyasında olsun) merkezi feodal imparatorluklarında, dinsel ideolojinin Roma imparatorluğunun yıkılışı ile Arap İslam imparatorluğunun kuruluşu sırasında kazandığı ideolojik işlevlerini sürdürdüğü, yeniden açıklamayı gerektirmeyen bir olgudur: Evrende düzeni tek bir Tanrı'nın/Allah'ın kuruşu gibi, yeryüzünde de düzen ancak, onun tek "gerçek" temsilcisi tarafından sürdürülebilirdi.

Böyle bir ideolojinin sınıf savaşımında kimlerden yana yonttuğu en iyi biçimde Haçlı Akınları ile örneklendirilebilir: Avrupa feodal düzeni, bilindiği gibi, dinsel ve yersel egemen sınıfların (feodal beylerin) tarımsal üretici serflerin emeğini sömürmesine dayanıyordu. Dinsel feodal sıradüzeninin (hiyerarşinin) başında (zaman zaman gerçek, zaman zaman sözde) en yüksek erk sahibi Kutsal Roma Cermen İmparatorları vardı. Dinsel sıradüzeninin (rahipler, piskoposlar, başpiskoposlar) başında Papa bulunuyordu. İdeolojik baskı o kadar güçlü ve onun sömürülenlerce içselleştirilme durumu o kadar eksiksizdi ki, görünürde (zaman zaman patlak veren "sapmalar" ve yer yer "haydutluklar" dışında) bir sınıf (zümre) savaşımı yoktu. İçten içe yanan sınıf savaşının ateşi taht kavgalarına, mezhep savaşlarına, farklı diller konuşan topluluklar arası (ulusçuluk başlangıcı) sürtüşmelere yönlendirilip küllendirilebiliyordu.

Eşitsizliğin ve sömürünün dayanılamaz boyutlara ulaşıp, buna duyulan tepkinin bir devrimci bilinçlenmeye ve başkaldırıya dönüşme eğilimi gösterdiği durumlarda, sınıf savaşının iç basıncının, "Haçlı Akınları" ile ve "İç Haçlı Akınları" dene-



Haçlı akınlarıyla, Avrupa tarımcı proletaryası bir safra gibi feodal düzenin sınırları dışına atılacaktı.

bilecek kanallarla dışa yönlendirilerek düşürülmesi yoluna gidildi.

Avrupa feodal düzeninin uzlaştırılamaz iç çelişkileri

Feodal düzenin yapısında iki çözümsüz sorun (uzlaşmaz çelişki) bulunuyordu. Bunlardan biri yönetim sorunu ötekisi üretim-tüketim sorunuydu. Üretim birimiyle yönetim birimini çakıştırma sorununa, feodal mülkün en büyük oğula geçmesi (Lat. *primogeniture*) geleneğiyle çözüm bulunmuştu. Ama bu çözümün yarattığı bir başka sorunla karşılaşıldı. Risk, küçük oğlan kardeşlerin arasında, kendine verilen (rantlar, orunlar gibi) sus paylarıyla yetinmeyenlerin, içlerinden siyasal erki ele geçirme tutkusuna kapılanların çıkabilmesinden kaynaklanıyordu.

Feodal toplumun üretim-tüketim sorunu ise, emeği sömürülen serflerin sayısının, üremeleriyle zamanla artmasına karşın, sahip olunan toprakların alanının artırılamamasıydı. Bu durumda, ürünün tarımsal emek gücünün yeniden üretilmesine giden oranı artarken, toprak sahibinin payının azalma eğilimi göstermesiydi. Böyle bir üretim ilişkileri koşullarında toprak sahibi payını koruyabilmek, olanaklıysa da payı (gelişmeye başlayan pazar ekonomisinden yararlanabilmek için) artırabilmek, ancak serflerde kişi başına düşen payı düşürmekle sağlanabilirdi. (33) Ya da toprak sahibi feodal beyler "fazlalık" buldukları serfleri topraklarından süreceklerdi. Bu çözümler (kentlerde kırsal bölgelerdeki işgücü fazlasını soğurabilecek iş alanlarının daha açılmadığı tarihlerde) topraksız, işsiz güçsüz bir kitlenin (Toynbee'nin bile "tarım proletaryası" dediği (34) bir kesimin) oluşmasıyla düğümlendi. Topraktan sökülenlerin (Osmanlı Celali Ayaklanmaları olgusunu anımsatan bir durumla) düzeni sarsacak haydut çeteleri oluşturmaları kaçınılmazdı.

İç çelişkilere dinci dış çözüm: Haçlı Akınları

Avrupa feodalliğinin egemen sınıfları, dinci düşünürleri, yöneticileri, ideologları, bir taşla iki kuş vurmak istercesine, çözümü hac yollarını açacak ve İsa'nın mezarını ("kafir" dedikleri) İslamların elinden kurtaracak bir akını örgütlemede aradılar. Bu, tam anlamıyla, sınıf savaşının din savaşına dönüştürülmesi girişimiydi. (35) Söz konusu akınlar (11. yüzyıl sonunda başlayıp iki yüzyıl süren 5 akın) sonucunda, Avrupa tarımcı proletaryası bir safra gibi feodal düzenin sınırları dışına atılacaktı. Bir bölümünden (şehit düşmeleriyle) kurtulunmuş olunacaktı. Bir bölümüne üretim yapacakları topraklar bulunup, başlarına feodal beylerin kardeşleri, oğulları (feodal bey olarak) yerleştirilecekti. Böylece feodal düzenin biri ekonomik ötekisi siyasal iki yaşamsal sorunu birden çözülmüş olacaktı.

Çocuk Haçlı ordusu ve "İç Haçlı akınları"

Haçlı Akınlarının dinsel ideolojik sınıfsal niteliğini "Çocuk Haçlıları" trajedisinden iyi yansıtacak bir olay bilmiyorum: Akınların "hac yollarını açık tutma" ve İslam kafirlerini kesin yenilgiye uğratma amaçlarına ulaşılamamıştı. Bu başarısızlık, giysileri üzerine dikilen haç ile simgelenen İsa'nın kendilerini savaşta koruyacağına duyulan inancı sarsabilirdi.

Öte yandan, Haçlı Akınlarıyla bir safra gibi atılan tarımsal proletaryadan az çok kurtulunmuşsa da, onların öksüz bıraktığı çocuklar ilerde patlak verecek köylü ayaklanmalarının yakıtını oluşturabilirdi. Böyle bir tehlikeden kurtulmanın yolu ise, onların da bir Haçlı Akını ile harcanmasından bulundu. Bunun için dinsel ideolojinin iç mantığını kullanmak yetti: Daha önceki akınların başarısızlığının nedeni, akıncıların Adem ile Havva'nın günahını tazelemiş yetişkin erkeklerden oluşturulması olamaz mıydı? O zaman kadını tanımamış "günahsız" çocuklardan oluşturulacak bir ordunun, İsa'nın mezarının bulunduğu yerlere ulaşması için İslam ülkelerini yararak geçmesine bile gerek kalmaya-

Öksüz çocuklar ilerde patlak verecek köylü ayaklanmalarının yakıtını oluşturabilirdi. Onlar için de bir haçlı akını düzenlendi.



caktı. Rab, Musa ve izleyicileri için yaptığı gibi, denizi yaracak, çocuklar yürüyerek Akdeniz'i geçebilecekti. Bu yolda başvurulan yakarılar, törenler işe yaramadı. Deniz açılmadı ve ilk atlayanlar boğuldu. Öksüzler ordusunun gerisi oğlancıların, onları sakatlayan dilenci çetelerinin eline düştü, İslam köle tacirlerine satıldı. (36)

"İç Haçlılar" denen akınlara gelince, Kilise'nin varsıllaşmasına, dincilerinin yozlaşmasına, toplumun alt sınıflarının acılarına duyarsızlaşılmasına tepkiler doğdu. Tepkisini İsa ve çevresindeki ilk Hıristiyanlık yaşamına ve değerlerine dönülmesini isteyerek gösteren kimi Hıristiyan teologları (örneğin Huss 1414'te) yargılanıp yakıldı. Tepkilerin bir yol (tarikat) biçimini aldığı durumlarda sapkın sayılan topluluklar (örneğin Albililer) üzerlerine (1209'da) Haçlı Birlikleri yollanıp kılıçtan geçirildi. Bu olaylarda Fransa Kralının isteği üzerine Kuzey Fransa soylularının komutasında oluşturulan "iç haçlı akını" sonunda soylular kıyılan köylülerin toprakları üzerine kuruldular. Kitlesel sözde "sapmalar" bastırıldıktan sonra bireysel sapmaları, kitleleri sarmadan söndürmek için, ilerde (1233'te) Engizisyon kurulup sapanları yakma yöntemine başvurulacaktı. (37) Thomas Münzer'in önderlik edeceği köylü ayaklanması da böyle bir yöntemle bastırılacaktı.

DİNSEL İDEOLOJİNİN KAPİTALİST TOPLUMUN KURULUŞUNDAKİ SINIFSAL İŞLEVİ

Tektanrıcı dinsel ideolojinin burjuva toplumuna uyarlanması, Protestanlık akımı ve Alman Köylü Savaşları sırasında (16. yüzyılın ilk yarısında) gerçekleşmiştir. Bu uyarlanmanın sürecini ve niteliğini kavramak için ekonomik, toplumsal gelişmelere koşut olarak Luther'in, Calvin'in ve Münzer'in düşüncelerinin gelişmesine ve onlara gösterilen tepkilere bakmak yetebilir: (38)

Martin Luther ile ulusal burjuva inancı olarak Protestanlığın getirilişi

Martin Luther (1483-1546) bir Alman köylüsünün oğlu olarak doğmuştu. Babası, madencilik alanında iş yaşamına atılmış, kısa sürede varsıl bir işadamı olup çıkmıştı. Oğluna (para getirecek bir mesleğe yöneltmek için) hukuk okutmuştu.

Protestanlığın kurucusu Martin Luther (1483-1546).



Ancak, 22 yaşındayken bir deniz yolculuğunda bindiği teknenin fırtınaya yakalanması ve yıldırım çarpan yanındaki arkadaşının gözleri önünde ölmesi, Luther'in geleceğini değiştirdi. Yardımını dilediği ermiş St. Anne'a, sağ kurtulmasını sağlarsa keşiş olma sözü verdi. Girdiği manastır okulunu bitirip keşiş çıkınca Wittenberg Üniversitesi'ne atanıp dinciler (din adamları) sınıfına katıldı.

O tarihlerde Katolik Kilisesi, burjuva anlayışına uyarlanmışçasına, "din ticareti" yapan bir kuruma dönüşmüştü. Avrupa'daki kiliselerin Roma'ya (Papalığa) gelirlerinin yüzde onunu (eskisi gibi) göndermeleriyle yetinmiyordu. İşi, "kutsal objeler" satmaya, Roma'daki St. Petrus Papalık katedralinin yapılması için "günah bağışlama senetleri" (endüljans) çıkarmaya dek götürmüştü. Papalığın bu gidişi, özellikle Luther'in gözü önündeki saf inançlı Alman köylülerinin daha fazla sömürülmesine varacaktı.

Luther, 1517'de, Kilise'nin günah bağışlama yetkisinin bulunmadığı görüşüyle, bu yolla para sağlanmasına karşı çıktı. Amacı "akademik" bir tartışma açmakla sınırlı olmakla birlikte (39), bu girişiminin etkisi amacını aştı. Çünkü Wittenberg Kilisesi'nin kapısına astığı "95 Tez" ile görüşlerini kamuya açtığında tohum, tam zamanında toprağa atılmış oldu. Savının, kendisinin de şaşırdığı bir biçimde, dinsel çevreleri aşıp tüm Almanya'ya, oradan Avrupa'ya yayılıp benimsenmesi, Protestanlığa varacak akımı başlattı.

Luther'in yazdığı kitapçıkların başlıkları bile düşüncelerinin ve tutumunun bir özetini verecek nitelikteydi. "Alman Ulusunun Soylularına Bir Başvuru" içinde, Almanya'nın siyasal birliğini sağlayacağını umduğu kent yöneticisi prenslere hatta Alman feodal beylerine sesleniliyordu: "Roma Kilisesi yeryüzünün gelmiş geçmiş ve gelecek en büyük hırsızıdır. Biz zavallı Cermenler aldatıldık. Efendi olmak için doğduk, tiranlarımızın [Papaların] boyunduruğu altına sokulduk. Görkemli Toton halkın Roma Piskoposunun [Papa'nın] kuklası olmaktan kurtulmanın zamanıdır." (40) "Kilise'nin Babil Tutsaklığı" dediği, Alman kiliseleri dincilerinin papalıktan bağımsızlaşması isteğinin dillendirilmesiydi. "Bir Hıristiyanın Özgürlüğü" kitapçığında, din adamları (onlar kanalıyla Papalık) yani dinciler sınıfının aracılığının aradan çıkarılarak, sıradan Hıristiyanların Tanrı ile aracısız (iman yoluyla) ilişkisi savunuluyordu. Bu ise, dünya işlerinin dincilerce yönetilmesine karşı çıkıp yönetimi her alanda ele geçirmek isteyen burjuva sınıfının hoşuna gidecekti.

Din adamlarının Tanrı ile kul arasından toptan çıkarılması, Luther'in gerçekten istediği bir şey olmadığı gibi, Protestanlık da klerjesiz bir mezhep olmayacaktı. Luther'in istediği, ancak bazı konularda (örneğin kulun bağışlanması için Kilise'den senet satın almaya gerek kalmaksızın ve bir dinciye başvurmaksızın) Tanrıya yalvarabilmesiydi. Bunun da yolunu Luther, *İncil*'i Almancaya çevirmekle buldu. Böylece Latince tekelinden kurtulunmuş olunacaktı. Bu düşünce ve istekleri, oluşturulmaya çalışılan Alman ulusçuluğuna ve yükselen burjuva sınıfına uygundu.

Papalık 1520'de Luther'i aforoz etti. Ancak ulusal burjuva çevreleri Luther'i destekleyerek ulusal kahraman durumuna yücelttiler. Luther, Saksonya Prensi Frederich'in koruması altındayken *İncil*'i Almancaya çevirdi. Alman kilisesine dilediği biçimi verdi. (41)

"Dilediği biçimi verdi" de "inananların kendi kendilerinin rahipleri" olması gerektiği düşüncesi gerçekleşti mi? Nerde? Ne Saksonya kilisesinde ne Avrupa'daki ve Amerika'daki Protestan toplumlarda dinci (din adamı) kesimi aradan çıkarıldı. Çıkarılmazdı da! Çünkü her ideoloji gibi (hele) dinsel ideolojinin de "aracılara" gereksinimi vardır. Evrensel, değişmez gerçekleri ve doğruları içerdiği ileri sürülen bir ideoloji de olsa, inançları, değişen toplumsal durumlara uyarlayıp, inananları değişen koşullara uygun yönlendirebilecek ideologlar kesimine gerek duyulacaktı. Bu koşul tutucu, gerici ideolojiler kadar bilinçsiz kitlelere "dışarıdan bilinç getirecek" ilerici, devrimci ideolojiler için bile gereklidir.

Protestanlık yayılabildiği ama azınlıkta kaldığı yerlerde saldırıya uğradı. İnananları, "haksızlığa uğramış" (mağdur) durumuna düştü. Bunun en çarpıcı örneği 1572 St. Bartholomew gününde bir gecede onbinlerce Protestanın yataklarından alınıp Seine Irmağı'na atılarak kıyıldığı "dinkırım" olayıdır. Ve bu kıyımda sınıf ayrımı gözetilmemiştir! Bu dinkıyım, Protestan çevrelere, azınlık dinden olanların yönetime karşı tutumlarının nasıl olması gerektiği sorusunu getirmiştir. İsviçre'de 1579'da dolaştırılmaya başlayan "Tiranlara Karşı Direnme Hakkı" (Lat. *Vindiciae contra tyrannos*) bildirisinde bu sorunun yanıtı aranmaktaydı. Varılan sonuç, kralın, tanrı yasasına (bu demektir ki "gerçek dine" yani Protestanlığa) uymaması durumunda, her Hıristiyanın tanrının verdiği (cihadı anımsatan) "ödevi" yerine getirmesi için direnmesinin gerektiğidir. Ya Protestanların çoğunlukta olduğu, dahası yöneticinin Protestan olduğu yerlerde ve zamanlarda nasıl davranmalı? Gerçi Calvin (Protestanların azınlık oluşturduğu durumlarda) "edilgin boyun eğme" yolunu tutmalarını öğütlemişti. Çoğunluğu elde ettiklerinde ya da siyasal erki ele geçirdiklerinde yapmaları gerekeni kendi dinsel ve siyasal eyleminde gösterdi!

Gerçekten Protestanlığın siyasal erki ya da çoğunluğu ele geçirdiği yerlerde (Sünni-Şii bölünmesinde doğan duruma benzer biçimde) Protestanlar "Ali kıran başkesen" rolünü benimseyebilmişlerdir. Bunun kadar önemli bir olgu, Protestanlığın, Reformasyon sırasında ve sonrasında yayıldığı ülkelerde, hem sömüren hem sömürülen sınıfların (hem savaşçı soyluların, hem kentlilerin, hem köylülerin) inancı durumuna gelebilmesi (böylece "devrimci" niteliğini yitirmesi) gerçeğidir.

Jean Calvin ile Hıristiyanlığın yeni egemen varsıl sınıflardan yana bükülüşü

Jean Calvin (1509-1564) daha 14 yaşındayken Paris Üniversitesi'ne girip hukuk okumuştur. Zayıf ve hastalıklara dayanıksız bedenini güçlü istemiyle savunmada başarılı olunca, ruhsal bedensel her türlü insan zayıflıklarına karşı hoşgörüden uzak bir yargılama alışkanlığı edinir. 26 yaşında yazdığı, içinde düşüncelerini geliştirdiği "Hıristiyan Dininin Öğretisi" yapıtına bakılarak teoloji profesörlüğüne atanır.



Luther, Wittenberg Kilisesi'nin kapısına "95 Tez"ini içeren metni astı.

Ancak, Cenevre'de Protestanlığı örgütlendirmeye yönelik çabaları üzerine, bu kentten uzaklaştırılır. Örgütlediklerinin kentin Katolik Piskoposuna karşı ayaklanması başarıya ulaşınca, dönüp, yalnız kilisesinin değil Cenevre'nin yöneticiliğini de ele geçirir. Kurduğu teokratik yönetimin diktatörlüğünü 23 yıl elinde tutar.

Cenevre halkının davranışlarını sıkı bir dinsel baskı altına alır. Kitapları sansürden geçirir. Dansı, kumarı yasaklar; giyimi kuşamı (göz alıcı renkleri yasaklayarak) kurallara bağlar; fahişeleri ırmağa attırıp boğdurur. Dinden sapanları diri diri yaktırır. Cenevre'yi Protestanlığın Avrupa'ya yayıldığı odağı durumuna sokar.

Calvin, sınıf savaşımı-dinsel ideoloji ilişkisi konusunda, Pavlus'un egemen sınıfa ve yöneticisine boyun eğilmesi ilkesini, diktatörlere karşı bile ayaklanmanın tanrının istencine karşı çıkmak sayılacağı uç noktasına taşımıştır: O'na göre, "Adaletsiz ve diktatörce yönetenler de, yine tanrı tarafından insanların günahlarından dolayı onları cezalandırmak için görevlendirilmişlerdir." (42)

Calvin, İsa'nın ve çevresindeki ilk Hıristiyanların eşitlikçi yaşamından ve düşüncelerinden esinlenen kimseleri ve akımları eleştirir. Bunun İsa'nın göklerdeki krallığı ile yeryüzü krallığını karıştırmanın ürünü olduğunu belirtir. İsa'nın krallığını, sınırsız özgürlüğü ve eşitliği bu dünyada aramanın bir Yahudi tersliği olduğunu söyler. Bu, bir (sömürülen) sınıfın ve onun sözcüsünün Hıristiyanlıkta eşitlik, özgürlük ara-



Jean Calvin, Pavlus'un egemen sınıfa ve yöneticisine boyun eğilmesi ilkesini, diktatörlere karşı bile ayaklanmanın tanrının istencine karşı çıkmak sayılacağı uç noktasına taşıdı.

ması karşısında, eşitlik ve özgürlüğün (İsa'nın Göklerdeki (gelecekteki) yönetimine ertelenerek, ya da "Yahudi tersliği" diye terslenerek) geçiştirilmeye çalışılmasıdır. Geçiştirmekten öte böyle bir akıma karşı "İç Haçlı Akınları" açılacaktır.

Calvin, Protestan biçimiyle dinsel ideolojiyi, İsa'nın ve ilk Hıristiyanların eşitlikçi dinsel öğüt (vaaz) ve yaşayışlarından esinlenilip, alt sınıfların özlem ve değerleri yönünde yorumlanabilmesi girişimlerine kapıyı kapatmıştır. Hıristiyanlığın kasaba esnafı ile varsıl kapitalistlerden yana yorumuna kapıları ardına dek açan düşünce, Calvin'in "yazgının önceden belirlenmişliği" (Lat. *praedestinare*, İng. Fr., *predestination*) kavramı oldu. Öyle ki Max Weber, ilerde, ünlü yapıtı olacak *Kapitalizm ve Protestan Ahlakı* içinde, kapitalizmin gelişmesinde bu kavrama dayanan "püriten ahlak" anlayışının da etkisi olduğunu yazacaktı.

Calvin'in bu yazgı anlayışına göre, İnsan Adem ile Havva'dan beri lanetlenmişti. Lanetlenmişlik kuşaktan kuşağa geçmekteydi. Dolayısıyla insanın yapacağı hiçbir eylem, hiçbir inanç onu lanetten kurtaramazdı. Yalnızca, tanrı, kayrası (inayeti) ile bazı ruhları, işinin başında tüm varlıkları ve ruhları yaratırken bağışlamış olabilirdi. Bağışlayış nedenleri insanın anlayışının ötesinde bir "takdiri ilahi" idi. Böyle bir inanca göre (İsa'nın yoksulların, kölelerin, cennete alınacağı sözlerinin tersine) Tanrı'nın cennetine kimleri alacağı belli değildi. Bu düşünce Kalvenci Protestanlarda, bu dünyada başarılı ve varsıl olanların Tanrı'nın kayırdığı kimseler olabilecekleri sanısı yaratacaktı. Öte yandan, Protestanlığın çok çalışıp bunun sonucu olarak [?] çok kazananların, alçakgönüllü yaşayıp az harcamaları buyrulan püriten ahlakının, kapital birikimini sağlayacağı yorumlarına yol açtı.

Münzer önderliğindeki köylü savaşlarında dinsel ideolojinin devrimci kullanılışının yarattığı düş kırıklığı

Münzer, 15. yüzyılın son on yılı içindeki bir tarihte doğmuştu. Babası doğduğu yörenin feodal beyince haksız yere öldürülmüş, annesi sürgün edilmişti. Çocukluğu Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu içinde Roma Katolik Kilisesi'ne karşı "ulusçu" denebilecek bir akımın oluştuğu yıllar içinde geçmişti. Papalığa karşı tepki her sınıf için farklı nedenlere dayanıyordu: Cermen soyluları, ülkenin topraklarının üçte ikisini ele geçirmiş (43) olan ve Almanya'da Kiliselerin gelirinin yüzde onunu Papalığa gönderen Katolik kilisesinin aradan çıkarılmasıyla açıkta kalacak topraklarına sahip olmak istiyorlardı. Kentli halkın (burjuvazinin) tepkisinin nedeni, çıkarlarının, savaşçı (şövalye) feodal beyler yanı sıra dinsel feodal zümrenin (çoğu Roma'dan gönderilmiş Almanca bile bilmeyen, törenleri Latince ile yürüten keşiş, piskopos başpiskopos takımının) çıkarlarıyla çatışmasıydı. Köylülerin, yani çoğu serf konumundaki tarımsal üreticilerinin tepkisinin altında ise (daha önce de belirtildiği gibi) hem soylular, hem artan savaş ve lüks tüketim harcamalarını karşılamak için vergi ve angarya yükümlülüklerini artıran Alman prensleri, Kilise, hatta kentliler tarafından sömürülüyor olmaları yatıyordu. (44)

Bu koşullar altında, Münzer'in, daha 15 yaşındayken okulda, Papalığa ve Papalığın yöresindeki Magdebourg piskoposuna karşı bir gizli örgüt kurmuş olmasına şaşmamalı. Genç yaşta teoloji doktoru olan Münzer, 1515'te bir kadınlar manastırının kilisesine atanır. Bu tarihlerde, 1519'da, tanışıp etkileneceği (1517'de Wittenberg Üniversitesi Kilisesi kapısına Protestanlığı başlatacak 95 tezini asan) Luther ve çevresiyle tanışmıştır. (45) O tarihlerde köylüler üzerinde artan baskılar, İsa'nın geri dönüp bin yıllık "Tanrı Krallığı" dönemini yeryüzünde başlatacağı yolunda bir "kurtuluş" inancı yaratmıştı. Bu inanca sarılan dinsel yollardan (tarikatlardan) biri olan Anabaptistlerle (1921'de) ilişki kurar. (46) Onların güvenini kazanarak onları (ve başkalarını) devrimci bir eylem yönünde örgütlemeye başlar. Yönettiği kasaba (Allstedt) kilisesinde, Luther'in reformlarını da aşarak, Latinceyi tümden kaldırır. *İncil* yanı sıra *Tevrat*'ı (içinden Yahudi peygamberlerinin varsıllara karşı, yoksullardan yana ateşli söylevlerini bulup çıkaracağı kaynağı) da okutur.

Münzer, devrimci ajitasyonunda, önce Saksonya prenslerini Kato-

Köylü ayaklanmaları patlak verdiğinde, Thomas Münzer sömürülen köylülerin sözcüsüydü.





Sayısız manastırı yakıp yıkıp yağmaladıktan, bin kadar şatoyu yıktıktan sonra 1525 yılının Mart başında sayıları 45 bini bulan silahlanmış köylüler Güney Almanya'nın Souabe köylerini işgal etmiş bulunuyordu.

lik rahiplere karşı kışkırtır: "İsa 'Ben size kılıç getirdim' demedi mi? Peki ama siz bu kılıçla ne gibi bir iş göreceksiniz? Tanrı'nın iyi kulları olmak istiyorsanız *İncil*'in yolunu kapatan kafirleri [Katolik din adamlarını - A.Ş.] yok etmek için kullanacaksınız. İsa, 'Düşmanlarınızı yakalayın ve hepsini benim gözümün önünde öldürün' demedi mi?" (47)

Bu onun, şövalyeleri ayaklandıran Sickingen'in (prenslerce bastırılacak) eylemi sırasında "*İncil* davasının zora başvurularak ve kan dökülerek kazanılmasından yana değilim" (48) dediği bildiriyi çıkaran Luther ile yol ayrımına geldiğini gösterir. Ondan sonra ayrılma, köylü ayaklanmaları patlak verdiğinde, Luther'in egemen sınıfların, Münzer'in sömürülen köylülerin sözcüsü olup karşı karşıya gelecekleri noktaya dek sürecektir. Köylü ayaklanmaları patlak verdiğinde ise Luther "Barışa Çağrı" başlıklı bir yazı yayınladı. İçinde önce, prensleri, piskoposları, Katolik keşişleri "ahlaksız, sağduyusuz, yoksulların sülüğü ve celladı" olmakla suçluyordu. Köylülere seslendiği bölümünde ise, *İncil*'den "kılıçla vuranlar kılıçla vurulacaklardır". Herkes baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur... yönetime karşı direnen Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur." (49) gibi alıntılarla sorunlarını şiddete başvurmadan çözme önerisinde bulunduğu rolü oynayıp aralarını bulmaya çalışır. Ancak, bu bildirisindeki "şeytanın aranızda türettiği sahte peygamberlere inanmayın" (50) sözleriyle adını vermeden hedef gösterdiği Münzer'den başkası değildir.

Münzer ise, Cermen prenslerinden Katolik dincilere karşı isteyip beklediği tepkinin gösterilmediğini görerek, görüşlerini daha fazla köylülere ve kentlerdeki dokumacılar, madenciler gibi zanaatçılarla işçilere dayandırarak sertleştirmiştir. Giderek, Hıristiyanlığın yalnız Katolik biçimine değil, kitabına da karşı çıkmış görünür. Bunu, Engels'e göre, gene *İncil* davası adına, Hıristiyan bir söylemle, yapmıştır. Kutsal ruh ile insan aklının kastedildiğini söyleyerek Tanrının yazılı, donmuş sözü karşısına "yaşayan vahiy" dediği aklı çıkarmıştır: Asıl canlı ve yaşayanın, bütün halklarda her zaman var olan akıl olduğu, aklın karşısına *Kutsal Kitap*'ı çıkarmanın özü sözle öldürmek olacağı, imanın insanda can bulan akıl olduğu; bu imanla insanın tanrılaşacağı, şeytanın insanın içgüdülerinden ve tamahlarından başka bir şey olmadığı, cennetin bu dünyada kurulması gerektiği düşüncelerini işlemiştir. (51)

Münzer'in (çoğu düşmanlarınca aktarılan ancak birinin kopyasının zamanımıza kalabildiği) dinsel öğüt ve bildirilerinden kendisinin bir düş ardında olduğu anlaşılıyor: insanları "Hıristiyan Kardeşliği Birliği" dediği değerler çevresinde örgütlendirmeye çalıştığı biliniyor. Buna göre: birliğe prensler ve soylular da katılmaya çağrılacaktır. Katılmayanlar devrilecek ya da öldürülecektir. Böylece yeryüzünde kurulacak bir "Tanrı Krallığı" düzeninde, anlaşılan ilk Hıristiyanlar arasında görüldüğü gibi mal mülkten ortak yararlanılıp herkese gereksinimine göre dağıtılacaktır. (52)

Engels'e göre Münzer'in felsefesi insanı tanrılaştıran bir panteizme yönelmişti. Siyasal görüşleriyse ekonomik eşitlikçi dinsel bir komünist düzene özleminin ürünüydü. (53) Bu, biraz aşırıya kaçmış, retrospektif (Engels'in proletarya devrimleri çağından geriye bakışı ürünü) yorum olarak görünüyor. Münzer'in düşüncelerini ve Anabaptistlerin çekirdek kadrosunu oluşturduğu köylü ayaklanmasını daha doğru ortamına oturtmak için, devrim-

Luther ayaklanan köylüler için, "kudurmuş köpekleri gebertir gibi gizlice ya da açıktan açığa boğazlamak gerek" demişti.



ci köylülerin, feodal beylerden ve prenslerden gerçekleştirmelerini beklediklerini, ayaklanan köylülerin ve zanaatçıların (Müller'in kaleme alıp, kendisi yazmış olmamakla birlikte destekleyip gerçekleştirilmesi için savaştığı), "12 istem" önerilerine bakmak yetebilir. Daha önceki eylemlerinde sayısız manastırı yakıp yıkıp yağmaladıktan, bin kadar şatoyu yıktıktan sonra 1525 yılının Mart başında sayıları 45 bini bulan silahlanmış köylüler Güney Almanya'nın Souabe köylerini işgal etmiş bulunuyordu. Onlara karşı feodal beyler de, çoğu paralı askerlerden oluşup 30 bini bulan ordularıyla Souabe Birliği'ni harekete geçirmişlerdi. Ayaklanmanın yayıldığı Saksonya feodal beyleri, hem ayaklananlar içindeki köylülerle kentli esnafın aralarını açıp bölme, hem görüşmeye açık kapı bırakarak zaman kazanıp güçlerini artırma taktiği izliyorlardı. Başkaldıranlardan, bir görüşme ortamı sağlasın diye, ne istediklerini sordular. Ayaklananlar aralarında 15 Mart 1925'te beylere sunulan şu 12 madde üzerinde uzlaşmışlardı: (54)

1) Kendi rahibimizi seçme ve işten el çektirme gücümüz olsun.

2) Eski Ahit'te yazılı olduğuna göre, Tanrı'ya vermemiz gereken ondalık vergimizi onun temsilcisi rahibe vermeyi sürdüreceğiz. Ancak seçeceğimiz rahip onu komün gereksinimleri için harcandıktan sonra, artanı kentteki yoksullara yardım için kullanılmalı.

3) Şimdiye dek kullanıldığınız gibi köle olarak kullanılmak istemiyoruz. İsa bizi özgürlüğümüze kavuşturdu. Gerçekten özgür olmak istiyoruz.

4) Köylülere konmuş olan karadan hayvan, akarsudan balık, havadan kuş avlama yasağı kaldırılsın.

5) Komünlerin elinden alınıp yasaya aykırı olarak kilisece ve beylerce el konan ormanlar, komünün [ortak] malı olarak geri verilsin.

6) Artırılan angaryalar kaldırılsın, yalnızca atalarımızın zamanındaki ve Tanrı sözü gereği olanlar bırakılsın.

7) Efendilerimizce zorla çalıştırılmak istemiyoruz. [Efendilerden] kiraladığımız toprağın efendisi olmak istiyoruz. Efendimizin emeğimize gereksinimi olursa, isteğimizle ve belli bir ücret karşılığı çalışabiliriz. Kendimiz için kullanabileceğimiz emeğimiz ve zamanımız olsun diyoruz.

8) Ağır toprak vergilerimiz, hakemlerin aracılığıyla azaltılmalı.

9) Adalet yansız dağıtılsın; durmadan yeni cezalar konmasın; eski yönetmeliğe bağlı kalınsın.

10) Efendilerimizin yasadışı olarak sahip çıktıkları topraklar ve otlaklar komüne (köye) geri verilsin.

11) Ölüm durumunda ödenen vergi tümden yürürlükten kaldırılsın.

12) Bu maddelerden *İncil*'e ters düştüğü söylenen varsa ve bu kanıtlanırsa vazgeçmeye hazırız.

"İsa'nın barışı bizimle olsun"

Bu istemlerin tümü, metin içinde *Kutsal Kitap*'a (dinsel ideolojiye) dayanılarak, ona yapılan göndermelerle savunuluyordu. Örneğin "*İncil*'e bakarak bizim köle olduğumuzu kanıtlarsanız, o zaman bizi kölelikten azad etmezsiniz" diye yazılmıştı. Kitapları *Kur'an* olsaydı anlaşılan, bunu da yazamayacaklardı. (55)

On iki istemin (talebin) her birinin *Kutsal Kitap*'a dayandırılışına benzer biçimde, Luther de onlara karşı görüşlerini aynı kaynağa dayandırmıştı. "Soube köylülerinin on iki maddesine ve insan öldürme zihniyetine ve de kışkırtılan diğer köylülerin yağmalarına karşı yanıt olarak "Barışa Çağrı" başlıklı bildiride görüşleri *Kutsal Kitap*'a dayanır. Gerçekten ("madem Tanrıyı yardıma çağırıyor ve onun sözüne göre hareket etmek istiyorsunuz, öyleyse..." diyerek) köylülerin hemen hemen tüm istemlerine karşı çıkarken *Kutsal Kitap*'tan onlara karşı kanıtlar çıkarmakta zorlanmayacaktı. Birkaç örnek yeter: Önce ilkesel düzeydeki kanıtlarına bakalım: "Acı çekmek, acı çekmek; çile, çile, işte İsa'nın öğrettiği din, başka kuralları yok... böyle şeyler yaparsanız size düşmanlarınızı sevmeyi ve onlara iyilik yapmayı buyuran hükme nasıl uyacaksınız" ve "*İncil*'i kullandığınızı zannederek hata yapıyorsunuz..." "Taleplerinizin bazıları doğru olabilir ama Hıristiyan'a dövüşmek ve şiddet kullanmak yaraşmaz. Adaletsizliğe katlanmak zorundayız, bizim yasamız böyledir" (I. Korint IV) (56) "Hıristiyanlar, kılıçla değil... çarmıha gerili kalan İsa Mesihleri gibi çile ve sabırla savaşırlar." Tek başına bu sözü bile, dinsel ideolojinin boyun eğdiriciliğinin vardırılabileceği dereceyi göstermektedir.



Münzer, Luther'in birçok yazı ve bildirisinde "şeytan" olarak nitelendirilmişti.

Luther'in köylülerin somut istemlerine bir bir yanıtından ise şu örnekler seçilebilir: "Sizin olmayan ondalık vergisinden kentli yoksullara yardım edilmesini istemeniz bir soygun, eşkıyalık olacaktır. Tanrı, İşaya'ya "Hırsızlıktan gelen bağıştan nefret ediyorum" der. (57) "İncil tarafından öğretilen Hıristiyan özgürlüğünü [ruhun özgürlüğünü] bedene uygulamak istiyorsunuz. İbrahim'in... kendilerine kitap inen peygamberlerin [Muhammed'i kastetse gerek] köleleri yok muydu?" diye sorar. Aziz Pavlus'u izleyerek "dünya imparatorluğu insanların e-



Ortaçağ cezaları: Kırbaçlama, kelle uçurma, tekerlekte germe, el kesme, göz oyma, asma, yakma, boğma ve karın deşme. (Laienspiegel'den bir tahta gravür, 1509).

şitsizliği olmadan var olmaz" der. "Av hayvanları, ormanlar, angaryalar vergiler... bunlara karar vermem uygun olmaz. Fakat [derim ki] Hıristiyan bir kurbandır ve bütün bunlardan [yoksun edilmekten] üzüntü duymaz; öyleyse Hıristiyan hakkından bahsetmekten vazgeçin. Sizin iddia ettiğiniz daha çok insan hakları..." der. (58)

Arabuluculuk rolüyle bunları yazan Luther, uyarılarını, uzlaşma önerilerini ne köylüler ne soylular kabul edince, safını seçmek zorunda kalır: Daha önce soylu ayaklanmasında "*İncil* davasının zorla ve kan dökülerek kazanılmasından yana değilim" demiş olan bu dinci, köylülerin ayaklanmasında: ayaklanan köylüleri "kudurmuş köpekleri gebertir gibi gizlice ya da açıktan açığa boğazlamak gerek... Tanrı'nın sözlerini duymazlar... tüfeğin sesini duyurmak gerek" (59) demekten geri durmaz.

Tanrı kavramı yanı sıra Şeytan söyleminin düzenden yana işlevi

Dinsel ideolojide Tanrı-Kul eşitsizlikçi ilişki kalıbının insan-insan ilişkileri için nasıl eşitsizlikçi ilişki örneği oluşturduğunu belirtmiştim. Bütün (insanların değilse bile) "inananların tanrı önünde eşitliği" anlayışı da ne kuramda ne eylemde insan-insan ilişkilerinde eşitsizliği dışlar niteliktedir. Kaldı ki dinsel ideolojiler, aynı dinden olanları (sözde bile olsa) birleştirirken, farklı inançtan olanları açığa çıkarıp karşı karşıya getirme, (bir başka deyişle düşman yaratma) işlevi görmektedirler. Tektanrıcı dinsel gelenekte dinin bu işlevi (Zoroasterci düalizmden etkilenip aktarılarak) Tanrı-Şeytan (iyilik-kötülük) sınıflandırmasıyla sürdürülmüştür. Düzen Tanrı kavramıyla örtüştürülürken; düzensizlik, Şeytan eseri kaos, anarşi durumu sayılır. Devrim de (sınırlı bir süre için bile olsa) kurulu düzen karşıtı ve anarşiye yol açan etkileriyle, "şeytan işi" olarak görülüp gösterilmeye uygun bir durumdur. Bu bakımdan da tektanrıcı dinsel ideoloji alt sınıfların devrimci düşünsel silahı olmaya üst sınıflarda olduğu kadar elverişli değildir. Luther'in Münzer'i birçok yazı ve bildirisinde "şeytan", köylü ayaklanmasını "şeytanın işi" göstermesi bunun bir örneğidir. Münzer'in söyleminde, Şeytan'ın içimizde olduğu söylenip, böyle bir kullanımıyla karşılaşılmaz.

DİPNOTLAR

1) Bkz. Alâeddin Şenel, İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara, 1995, Bilim ve Sanat, 346 s.

2) "İlkel" sözcüğünün "uygar" sözcüğü gibi değer yargısı çağrıştırdığı yolundaki ardı arkası kesilmeyen uyarılar karşısında "yalın topluluk" kavramını kullanmayı deniyorum. O zaman da "uygar toplum" yerine terminolojik simetri gereği "karmaşık toplum" seçeneğimin tutmasının hiç şansı olmadığını görüp zaman zaman eski terminolojilere dönmeme yol açan bir kararsızlığa düşüyorum.

3) Bkz. Alâeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, Ankara, 2009, İmge Kitabevi, s.155.

4) İlkel toplulukların toplumsal artı üretmemelerinin/üretememelerinin arkeolojide gözlemlenen bir sonucu da insanlığın maddesel araç ve silah takımında görülen yüz binlerce yıl sürebilen durgunluk ve birörnekliktir.

5) Bkz. Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğusu*, çev. A. Şenel, Ankara, 1999, İmge Kitabevi, s.225.

6) Engels'in (*Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Somer, Ankara, 1990, Sol Yayınları, s.35'te) Ortaçağ feodal ideolojisinin temsilcisinin din adamları zümresi olduğu saptaması, onların düzenin ve egemen sınıfın savunmanlığı (avukatlığı) görevini o tarihlere dek sürdürdüklerinin anlatımıdır. Günümüzdeki konumları ve tutumları da ilkçağdaki meslektaşlarınınkinden farklı görünmüyor.

7) *Tevrat* öykülerinin İbrani tarihini az çok doğru yansıttığı görüşü geleneğinin başında, Yunan'ın "nesnel tarih" anlayışını benimseyen Yahudi tarihçisi Flavius Josephus (MS 37-100 dolayları) bulunmaktadır. Sonunda, "bu geleneksel öykünün yapısında olmayacak hiçbir şey yoktur" diye (*Dünya Tarihi*, s.9'da) yazan McNeill vardır. Nicholas de Lange de (*Yahudi Dünyası*, İstanbul, 1987, İletişim Yayınları, s.21'de) arkeolojik bulguların genelde *Tevrat*'taki Kenan ülkesinin fethi öyküsünü desteklediği görüşündedir.

8) Bkz. *Kutsal Kitap* (Eski Antlaşma) Yaratılış, 17/5-6.

9) Bir adı da "Eski Antlaşma" (eski çeviride "Eski Ahit") olan *Tevrat*'a (Mısır'dan Çıkış, 32/1-28'de anlatılan öyküye) bakılırsa, ayrıcalıklı bir kabilenin varlığı anlaşılıyor: Federasyona ortak yasalar dayatmak için olmalı, Rab'dan şeriatı almak üzere Sina'ya çıkan Musa'nın dönmesi gecikir. Gecikmesi fırsatını kullanan kabileler (Musa'nın zorbalığına karşı olmalı) ayaklanmıştır. Eski kabile totem atalarından birinin inancına dönmek yolunda dökülen altın buzağı yontusu çevresinde kutlamalar başlatılır. Seslerini duyan Musa "ordugâh"a döner. Buzağı yontusunu unufak edip ona tapınanlara suyla içirir. Sonra "Rab'den yana olanlar yanıma gelsin" der. Levi oğulları yanında toplanır. Onlara: "İsrail'in Tanrısı Rab diyor ki, 'Herkes kılıcını kuşansın. Ordugâhta kapı kapı [çadır çadır] dolaşarak kardeşini, komşusunu, yakınını öldürsün.' Levililer Musa'nın buyruğunu yerine getirdiler. O gün halktan üç bine yakın adam öldürüldü."

10) *Kutsal Kitap*, Eski Antlaşma, I. Samuel, 8/5-18'de özetle şunlar anlatılmakta: İsrailoğullarının ileri gelenleri toplanıp [peygamber yönetici] Samuel'den, Rab'den başlarına, bütün halklarda olduğu gibi kendilerini yönetecek bir kral koymasını istemesi ricasında bulunurlar. Topluluğu şeriata göre yönetmekte olduğu anlaşılan Samuel bozulur. Bunu Rab'bin kendisine: "reddettikleri sen değilsin; kralları olarak beni reddettiler" dediğinin yazılı oluşundan anlıyoruz. İsteğin üstelenmesi üzerine Samuel Rab'bin bu kez şunları söylediğini şöyle aktarır: Size krallık edecek kişinin yönetimi şu olacak: Oğullarınızı alıp savaş arabalarında ve atlı birliklerinde görevlendirecek... Kızlarınızı ıtriyatçı, aşçı, fırıncı olmak üzere alacak. Seçkin tarlalarınızı, bağlarınızı, zeytinliklerinizi alıp hizmetkârlarına dağıtacak. Kadın erkek kölelerinizi, seçkin boğalarınızı... alıp işinde çalıştıracak. Sürülerinizin de ondalığını alacak. Sizler onun köleleri olacaksınız... Seçtiğiniz kral yüzünden feryat edeceksiniz. Ama Rab o gün size karşılık vermeyecek.

11) Krş. *Kutsal Kitap*, Eski Antlaşma, Amos, 5/21 vd.

12) Krş. Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, t.y., Bölüm I. Filistin, s.20-40. *Tevrat*, I. Krallar 11/3'te Süleyman'ın "kral kızı" olan 70 karısının ve 300 cariyesinin bulunduğu yazılıdır. Daha sonraki satırlarda, 11/4'te ise, yaşlılığı sırasında karılarının başka ilahların ardınca yürümek üzere onu saptırdıkları eklenmiştir. Nicholas de Lange, *Yahudi Dünyası*, çev. Sevil Atauz ve Akın Atauz, İstanbul, 1987, İletişim Yayınları, s.21-22'de, monarşi

döneminde kabile üyeliğinin yerini, merkezileşmiş bir yönetimle kentsel ve tarıma dayalı yaşam biçiminin gerçeklerine bıraktığını, uluslararası ticaretle olduğu kadar yerel ticaretle uğraşan tacirler sınıfının geliştiğini belirtiyor.

13) Bkz. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.653-655'den neredeyse aktarıldı.

14) Nicholas de Lange, *Yahudi Dünyası*, çev. Sevil Atauz ve Akın Atauz, İstanbul, 1987, İletişim Yayınları, s.21'de bu dönemde uluslararası ve yerel ticaretle uğraşan bir tacir sınıfının gelişmesinin özendirilişinden söz etmektedir.

15) Tevrat, I. Krallar 11/3'te Süleyman'ın "kral kızı" olan 70 karısının ve 300 cariyesinin bulunduğu yazılıdır. Daha sonraki satırlarda, 11/4'te ise, yaşlılığı sırasında karılarının başka ilahların ardınca yürümek üzere onu saptırdıkları eklenmiştir.

16) I. Krallar 11/31-35.

17) I. Krallar, 18.

18) "Ya Yehova ya da Baaller ve Aşera'lar gerçek tanrı, ötekiler uydurmacadır" tartışmasını başlatmışlardır. Hangisinin gerçek tanrı olduğunun ortaya konması için İlya, tarafları Sina Dağı'nda bunu kanıtlamaya çağırmıştır. Bunun kanıtlanması (İlya'ya göre) güç değildir. Dağa çıkılacak, iki taraf da tanrısı için birer kurban kesecektir. Gelip kendisine kesilen kurbanı yiyen tanrı gerçek, ötekisi uydurmadır. Baal dincilerini böylece köşeye sıkıştırmıştır. Onları böyle bir sınavı kabul etmek zorunda bırakmıştır.

Her iki yanın dincileri, inananları ve (kararsız) halkla birlikte dağa çıkılır. İlya'nın istediği gibi önce Baal dincileri, tanrıları için bir boğa kurban edip odunların üzerine koyar, ama ateş koymazlar. Baal gerçekse, adı çağrıldığında gelip kurbanı yiyecektir. Öğleye dek çağrılmasına karşın gelen olmaz. İlya onlarla alay edip "yüksek sesle bağırın, çünkü yüksek ilahtır, duymayabilir, ya dalgındır, ya helâdadır... belki uykudadır, uyandırmak gerek" der. Yüksek sesle bağırmalarına, kılıçlarla kan akana dek kendilerini dövmelerine karşın gelen giden yok. Böylece İlya onları rezil etmiştir. Sıra İlya'dadır, *Tevrat*'ta ("Birinci Krallar" kitabında) anlatılanlara göre, İlya, İsrailoğullarının on iki kabilesinden her biri için bir taş olmak üzere, on iki taştan bir sunak yapar. Üzerine odun dizer. Kurban ettiği boğayı parçalayıp üzerlerine koyar. Ama ateş koymaz. Ateş koymadığı gibi üzerine sunağın çevresine kazdırdığı çukur dolana kadar on iki kova su döktürür. "Ey İbrahimin, İshakın ve İsrailin Allahı Rab, bugün bilinsin ki İsrailde sen Allahsın ve ben senin kulunum, ve bütün bu şeyleri senin sözünle yaptım. Bana cevap ver" der. Der demez, Rabbin ateşi düşüp kurbanı, odunları, taşları [çok acıkmış olmalı!] toprağı yiyip bitirdiği yazılıdır. "Ve hendekte olan suyu yaladı" denir.

Bu ayrıntı son derece önemlidir. Kurbanın üzerine su diye dökülen, kendiliğinden alev alabilen (nafta türü) bir petrol ürünü olabilir. Bölge petrolün (Lut gölünde olduğu gibi) suyun yüzüne kendiliğinden çıktığı bir yerdir. Havayla karşılaşınca kendiliğinden tutuşabilen renksiz bir sıvı, bu tür nesnelerden ve tekniklerden haberli, sihircilikten gelme Yehova dincilerinin (ola ki) meslek sırrıdır.

Her neyse, öykü şöyle sonuçlanır: "Ve bütün kavm gördü, ve yüzüstü [secdeye] düştüler, ve dediler: Yehova Allahtır, Yehova Allahtır. Ve İlya onlara dedi: Baalin peygamberlerini tutun, onlardan kimse kaçıp kurtulmasın. Ve onları tuttular; ve İlya onları Kişon Vadisi'ne indirdi, ve onları orada boğazladı." Bu parçaların alındığı *Kitabı Mukaddes* çevirisi ile aynı yerdeki (1. Krallar, 18'deki) anlatı arasındaki dil ve (örneğin Allah yerine "Tanrı" denen) ad farkları için krş. yeni çeviri *Kutsal Kitap* (1. Krallar, 18).

19) De Lange, *Yahudi Dünyası*, s.2'de örneğin Asur kralı Sargon'un bir yazıtında MÖ 721'de Yahuda krallığının başkenti Samiriye'den 27.290 kişinin sınırdışı edildiğini yazmaktadır.

20) *Kutsal Kitap*, Yeni Antlaşma (*İncil*) Matta 3/11-12.

21) Matta 10/34; Matta 5/39.

22) Luka 4/18-19.

23) Luka 6/24-25.

24) Krş. İğne deliği benzetmesi için: Yeni Antlaşma (*İncil*) Matta, 19/23-24; herkese gereksinimine göre dağıtma için Elçilerin [eski çeviride "Resullerin"] İşleri, 2/44-45. İlk Hıristiyan komünist topluluklar ve Yeniçağın Yeni Dünya'da denenen Hıristiyan komünist ütopyacı kolonileri için bkz. Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi,* s.33-40 ve 396-400. Ayrıca bkz. Süleyman Boybeyi, "Ortadoğu Tarihinde Sınıflaşmaya Karşı İlk Büyük Halk Hareketi Mezdek İsyanı", *Bilim ve Gelecek*, 96 (Şubat 2012) s.4-15.

25) Elçilerin İşleri, 9/4.

26) Elçilerin İşleri, 13/46-47.

27) *Kutsal Kitap*, Eski Antlaşma (Tevrat ve Zebur) Mısırdan Çıkış 20/3-6.

28) *Kutsal Kitap*, Yeni Antlaşma, Pavlus'tan Romalılara Mektup, 13/1-4.

29) Pavlus'tan Efeslilere Mektup, 6/5-9.

30) Brahmancılıkta ve onun Budacılıktan sonra, Budacılığa karşı donatılmış biçimi olan Hinduculukta, Varna (kast) öğretisi her bir kastın Tanrı Brahman'ın bir organını oluşturduğu, reenkarnasyon (ruhgöçü) öğretisi ise, bir kastta doğan insanın, o konumunun ruhunun daha önceki bedenlerde verdiği sınavın hak ettiği karşılığı olduğu inancıyla, umutların ölümden sonraya ertelenmesini sağladığı (bu nedenle tektanrıcı "ötedünyacılık" ile hemen hemen aynı işlevi gördüğü) için "öteyaşamcı" değerler inancı olduğu söylenebilir (daha fazla bilgi için bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi,* s.92 ve Şenel, *İnsanlık Tarihi,* s.508.

31) Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,* çev. Murat Belge, İstanbul, çeşitli yıllardaki baskıları, İletişim Yayınları.

32) Bkz. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi,* çev. Sevim Belli, Ankara, 1976, Sol Yayınları.

33) Söz konusu durum, kaynaklarda, Münzer'in yaşadığı çağda köylü katmanın toplumun en çok sömürülen kesimini oluşturduğu, onu bir yandan feodal beylerin, bir yandan artan savaş ve lüks tüketim harcamalarını karşılamak için yeni yeni gelir kaynakları icat eden prenslerin, bir yandan da kilisenin ve tüm Avrupa'daki kilise gelirlerinden aldığı ondalık vergi ile yetinmeyip "kutsal eşya ticareti" işini günah bağışlama senetleri satacağı noktaya dek geliştiren Papalığın, hatta yeni yeni palazlanan burjuvazinin sömürdüğü belirtilmektedir (bkz. Engels, *Köylüler Savaşı,* s.33-34).

34) Arnold Toynbee ve Jane Caplan, *Tarih Bilinci*, çev. Murat Belge, İstanbul, Bateş, Cilt I, s.250.

35) Engels, *Köylüler Savaşı*, s.45'de, 16. yüzyılın din "savaşları" denen çatışmalarının, daha sonra tarihlerde İngiltere'de ve Fransa'da ortaya çıkacak iç savaşlar kadar sınıf savaşımları olduğu saptamasında bulunmaktadır.

36) Bkz. Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi* (Antikçağ) cildi, çev. Muammer Sencer, İstanbul, 1968.

37) Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.245.

38) Engels, *Köylüler Savaşı*, s.50'de, iç savaş sırasında oluşan grupları "tutucu Katolik kamp", karşısında "devrimci Münzerci kamp" ikisi arasındakileri "ılıman burjuva reformcu parti" olarak niteler. Buna uygun olarak Calvin, Katolik olmamakla birlikte tutuculaşan grubun, Luther ılımlı reformcu kampın, Münzer devrimci kampın tutum ve düşüncelerini yansıtan temsilciler olarak ele alınabilir. Dieter Forte, *Martin Luther ve Thomas Münzer ya da Muhasebenin Başlangıcı*, çev. Şargut Şölgin, İstanbul, 1983, Kaynak Yayınları, s.268'de (Editörün Notu'nda) Protestanlığın, Anabaptistler gibi gruplarda mal ortaklığına dek eşitlikçi yorumları yapılmışsa da, sonuçta devlete bağlı tutucu bir kilise olduğu yazılıdır.

39) Maurice Pianzola, *Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı*, çev. Jale Reyhan İdemen, İstanbul, 2005, Evrensel Basım Yayın, s.39'da Luther'in bilimsel [akademik] tartışma beklerken kendini (Alman) ulusal direnme akımının başında bulduğunu belirtip, bundan duyduğu rahatsızlığı Papa'ya ilettiğini yazmaktadır.

40) Krş. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.319.

41) Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.318.

42) Mete Tunçay (der.) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* (Seçilmiş Yazılar)'de Jean Calvin, "Hıristiyan Dininin Öğretisi", Kitap IV Bölüm 20/25.

43) Forte, tarihsel belgelere dayandırdığı *Martin Luther ve Thomas Münzer* adlı tiyatro oyununda (s.90'da) Saksonya elektörü Friedric'i "Almanya'daki taşınılmazın üçte ikisinin Kilise'nin olduğunu biliyor musunuz? Üçte ikisi" diye konuşturur.

44) Engels, *Köylüler Savaşı*, s.33-34.

45) Pianzola, *Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı*, s.37-38.

46) Anabaptistler, çocukların vaftiz edilmesinin *İncil*'de buyrulmadığını söyleyip çocuklarının vaftiz edilmesini kabul etmeyen, yalnızca inançlı yetişkinlerin vaftiz edilmesi gerektiğini ileri sürerek ütopyacı topluluklar oluşturmaya çalışan Protestan bir topluluktu. Bazı kaynaklarda (bkz. *The Longman Encyclopedia*, 1989 baskısı "Anabaptists" girdisi) önderlerinin Münzer olduğu yazılıyken, bazılarında Münzer'in Anabaptist bile olmayıp onları etkileyip yönlendirdiği yazılıdır.

47) Zimmerman'dan Engels, *Köylüler Savaşı*, s.56; oradan Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.326: krş. Pianzola, *Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı*, s.86.

48) Pianzola, s.66.

49) Krş. İncil Matta, 10/34: "Yeryüzüne barış getirdiğimi sanmayın! Barış değil kılıç getirmeye geldim": ayrıca bkz. Luka, 12/49: "Ben dünyaya ateş yağdırmaya geldim..." ve Matta, 52: "Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek." ve *İncil*, Pavlus'tan Romalılara Mektup, 13/1-2: "Yönetime karşı direnen Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur."

50) Pianzola, s.145.

51) Engels, *Köylüler Savaşı*, s.57-58.

52) Engels, s.58; krş. *İncil*, Elçilerin İşleri, 2/44-45.

53) Engels, s.58.

54) Pianzola, *Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı*, s.127.

55) Bkz. *Kur'ân-ı Kerim* (Diyanet Vakfı 2001 çevirisi) "Zariyat", 56: Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" ve Nahl, 75: "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir: Bunlar hiç eşit olurlar mı?"

56) Krş. *İncil*, Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektubu, 4/5; Pavlus'un bu mektubunda "... belirtilen zamandan önce hiçbir şeyi yargılamayın. Rab'bin gelişini bekleyin" diye yazdığı yazılıdır.

57) Krş. *Kutsal Kitap*, Tevrat, İşaya, 1/10-14.

58) Krş. Pianzola, s.144-152.

59) Engels, *Köylüler Savaşı*, s.54.



Burtele Hominidi ve adımlarımızın kökeni

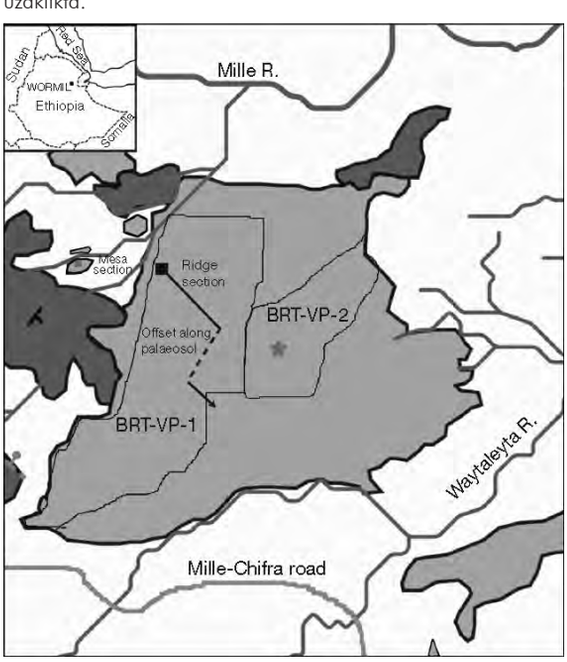


İnsan evriminde kaç farklı dik yürüme hareket biçimi vardı ve insan soyuna direk atalık eden tür nasıl bir ayak morfolojisine sahipti? Mevcut fosil kanıtlara göre insan evriminde kabaca 4 farklı ayak morfolojisinden söz edebiliyoruz: Şempanze ve insanın ortak atasının ayak morfolojisi (şempanze benzeri), Ardipithecus'unki (erken hominidler), Australopithecus'larınki ve son olarak bizim yani Homo cinsinin ayak morfolojisi. Bunlar içinde insan soyuna atalık eden hominidin ayak morfolojisi, dik yürüme sırasında vücut ağırlığını taşıyabilecek büyüklükte ve güçte topuk kemiği, yürüme sırasında vücut ağırlığını topuk kemiği ve başparmak tabanı arasında ileri geri aktarabilecek taban arkı, görece kısalmış ve düzleşmiş ayak tarak kemikleri ve ayak ile kaval kemiği arasında güçlü ve dik bileğe sahip olmalıydı.

Ferhat Kaya
Paleontolog, Helsinki Üniversitesi, Finlandiya

Theodosius Dobzhansky 1961 yılında yazdığı *Mankind Evolving; The Evolution of the Human Species* (İnsanoğlu Evrimleşiyor; İnsan Türlerinin Evrimi) adlı eserinin önsözüne Einstein'dan bir alıntı ile başlar: "Deneyimleyebileceğimiz en güzel şey gizemli olandır… ve dünyadaki en bilinmez olan dahi bilinebilir." Einstein'dan esinlenen Dobzhansky, insanoğlunun bir bütün olarak yani kültürü ve biyolojisi ile tarihöncesinin çok önemli bilinmezlikleri içerdiğini vurgular. Dobzhansky, bilinmezliğin gölgesinde kalmış tarihimizin insan dışındaki canlıların ve birçok cansız ilişkilerin çalışılması ve incelenmesi ile aydınlatıldığını belirtir. İnsanın kökeni hakkındaki karanlığın üzerinde düşen bu aydınlığın projektörü Charles Darwin'in *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni) adlı eseridir. Benzer bir biçimde George Gaylord Simpson 1964 yılında yazdığı *Biology and Man* (Biyoloji ve İnsanoğlu) adlı eserinin "The Biological Nature of Man (İnsanoğlunun Biyolojik Doğası)" bölümüne Darwin'in 1871 yılında yayınlanan *The Descent of Man* (İnsanın Türeyişi) adlı kitabından bir alıntı ile başlar: "Çok sık ve emin bir biçimde insanoğlunun kökeninin asla bilinemeyeceği iddia edildi; ancak cahillik, bilgili olmaktan daha çok kendinden eminliğe yol açar."

Şekil 1. Burtele fosil lokalitesi (Haile-Selassie ve diğ., 2012, Science, Vol 483:565). Çalışma alanı *Au. afarensis* buluntu alanı Hadar lokalitesinin kuzeyinde ve yaklaşık olarak 50 km uzaklıkta.



Ne yazık ki ülkemiz başta olmak üzere dünyanın diğer birçok ülkesinde Darwin'in analojisi ile "kendinden çok emin" politikacı, din adamı, sözde akademisyenler ve kimi yazarlar 21. yüzyılda biyolojik evrimsel değişimin olmadığını -19. yüzyıl ortalarındaki bilgi seviyesi ve anlayışı ile- kanıtlama çabasındalar. İnsanın kökenini sadece Yaratılış mitosuna atfederek, bilimin yöntemleri ile bilinemez olduğunu iddia ediyorlar. Hatta bu insanlar bir bilim merkezi olan Marmara Üniversitesi'nde "Bilim, Türler Arası Evrimi Neden Kabul Etmiyor?" temalı bir sempozyum düzenleyebilecek kadar kendilerinden eminler. Elbette kendilerinden bu kadar emin olan insanların da sempozyum düzenleme ve konuşma hakları de-

mokratik olarak olmalı, zira ülkemizin içinde bulunduğu "ileri demokraside" bilimselliğin ölçütünün gerçek bilim yöntemi ve bilgi seviyesi olmadığı gün gibi ortada. Ayrıca sempozyum duyurusunda Yaratılış mitosunu "bilim, özgürlük, eşitlik, diyalektik, dogma ve ideoloji" gibi otorite ve güç karşıtı kavramların mağdur retoriği içeriğinde kullanılıp haklı çıkmaya çalışmaları ucuz ve post-modern bir takiyeden öte gidemiyor. Bilim ve efsane arasındaki yegâne farkın "kanıt" olduğunu unutmadan dini hassasiyetleri ile hareket eden bu insanların en kısa zamanda kendilerinden bu kadar "emin" olmaktan "şüphe" etmeye başlamalarını umut ederek konuyu fazlaca dağıtmadan başlamak istiyorum.

Haile-Selassie ve ekibinin bulguları

Yohannes Haile-Selassie son 20 yıldır arazi çalışmalarını çoğunlukla Etiyopya'nın Afar bölgesinde periyodik olarak sürdürmekte. Ekibi ile birlikte 2000'li yılların başlarında Afar bölgesinde Western Margin (Batı Kenarı) lokalitesinde *Ardipithecus kadabba*'ya ait fosilleri bularak paleoantropoloji alanında önemli bir keşfe imza attı. Yaklaşık olarak 5,8 milyon yıl öncesine tarihlendirilen bu tür 1994 yılında keşfedilmiş olan *Ardipithecus ramidus* türünün atası olarak tanımlandı. Haile-Selassie, çalışmalarını bir süre bu lokalitede sürdürdükten sonra jeolojik olarak daha genç yaşta çökellerin bulunduğu Woranso-Mille bölgesinde araştırmalarını yoğunlaştırdı. Bu bölgede bulunan önemli lokalitelerden biri de 3,2-3,8 milyon yılları arasına tarihlendirilen Burtele. Haile-Selassie ve ekibi, Burtele lokalitesinden keşfedilmiş ayak iskeletinin bilimsel çalışmasını bir makale ile *Nature* dergisinin 29 Mart 2012 sayısında duyurdular. Bu lokalitenin radyometrik tarihlendirmesi 3,4 milyon yılı işaret ediyor. Haile-Selassie ve makalenin diğer yazarları ayak iskeletinin morfolojik farklılıklarından dolayı çağdaşı olan *Australopithecus afarensis*'ten biyomekanik olarak daha farklı bir dik yürüme biçimine sahip olduğunu ileri sürdüler. Ayak başparmağının diğer parmaklardan yana doğru daha ayrık oluşu ve ayak tabanı arkının olmayışı *Au. afarensis*'ten daha çok bir *Ardipithecus ramidus* özelliği. Araştırmacılar bu fosil keşif ile birlikte özellikle Afrika'nın Geç Pliyosen (2,6 ile 3,5 milyon yıllar arası) döneminde birden fazla hominid türünün var olduğunu kanıtlamanın yanı sıra *Ardipithecus* benzeri biyomekanik hareket biçiminin Geç Miyosen'den Pliyosen sonuna kadar devam ettiğini öneriyorlar.

Bu çalışmayı okuduktan sonra bir paleontolog olarak benim aklıma gelen -kolay anlaşılır olması açısından detaylı olanları bir kenara bırakırsak- sorulardan en önemli iki tanesi şöyle: **İnsan evriminde kaç farklı dik yürüme hareket biçimi vardı ve insan soyuna direk atalık eden tür nasıl bir ayak morfolojisine sahipti?** Bu soruları takip ederek yeni buluntuyu irdelemenin ve anlamaya çalışmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Ancak bu sorular çerçevesinde bilgi ve yorum içerikli bir kazı yapmaya başlamadan önce dikkatinizi çekmek istediğim başka bir nokta var. Bu nokta muhtemelen yukarıdaki soruların daha iyi sorgulanabilmesi ve anlaşılabilmesi için hem bir yazar olarak bana hem de siz okurlara gerekli olan kuramsal katkıyı sağlayabilir. Uluslararası paleoantropoloji bilim masasında güncel bir tartışma konusu olan bu noktayı "insan evriminde farklı biyomekanik adaptasyonları ile aynı jeolojik zaman diliminde ne kadar fazla hominid evrimsel çizgisi olabilir?" sorusu ile tanımlayabiliriz. Bu bağlamda aşağıda değineceğim konular paleoantropoloji biliminin tarihsel ve kuramsal gelişiminin yanı sıra insan evrimi çalışmalarında araştırmacıların bakış açılarını belirlediği için bir önceki cümlede geçen soru ile direk olarak bağlantılı. Stephen Jay Gould'un doktora öğrencisi paleontolog Davis Sepkoski ve felsefe profesörü Michael Ruse'un editörlüğünde yayınlanan *Paleobiological Revolution; Essays on Growth of Modern Paleontology* (Paleobiyolojikal Devrim; Modern Paleontolojinin Gelişimi Hakkında Denemeler) başlıklı kitap çalışmasında insan evriminin paleontoloji bilimindeki yeri ve kuramsal gelişimi hakkındaki bölümün (Ladders, Bushes, Punctuations and Clades: Hominid Paleobiology in the Late Twentieth Century, s.122) yazarı paleoantropolog Tim White, insan evrimi çalışmalarında bilimsel bilginin ve hipotezlerin kullanılarak soyağacı oluşturulmasında kuram ve model yorumlarının çok önemli olduğunu belirtiyor.



Şempanze.

Merdivenin basamakları, çalının dalları ve kesintili denge

İnsanoğlunun ve diğer canlıların kökenleri hakkındaki karanlık gölgeyi aydınlatan Darwin'in projektörü ondan sonra üretilen çalışmalar ile daha büyük bir alanı aydınlatacak biçimde güçlendi. Darwin bugün yaşıyor olsaydı sanırım evrimsel çalışmalarda gelinen seviyeyi büyük bir heyecan ile karşılardı. Moleküler biyolojiden astronomiye geniş bir yelpazede birçok disiplin yaşamın evrimsel değişimi hakkında mikro ve makro ölçeklerde yeni bakış açıları kazandırıyor. Paleoantropolojinin bir disiplin olarak insan evrimi çalışmalarına yeni anlayışlar getirmesini sağlayan tarihsel dönüşüm ise bundan yaklaşık 60 yıl önce gerçekleşmiştir. 1950 yılında gerçekleşen bu tarihsel dönüşümün mekânı ABD'de New York eyaletinde Cold Spring Harbor Laboratuarı'nda düzenlenen ve 9 gün süren "Origin and Evolution of Man (İnsanın Evrimi ve

Kökeni)" temalı sempozyum ve bu değişimin mimarları ise -tüm katılımcıların katkısının yanı sıra- biyolog Dobzhansky ile antropolog Sherwood Washburn olmuştur. Dünyanın en ileri gelen antropologlarının katıldığı bu sempozyuma ülkemiz adına da önemli bir isim katılmıştı; Muzaffer Süleyman Şenyürek. Sempozyum boyunca bütün oturumlara aktif olarak katılmış ve hararetli tartışmalara girmişti. Onun bu toplantıdaki rolü ve ülkemiz antropoloji bilimine katkısı mutlaka yazılması gereken ayrı ve özel bir çalışma konusu. Bu sempozyumun antropologlar için önemi, Dobzhansky, Mayr, Simpson, Haldane, Stewart, Schultz ve Howells'ın katkıları ile modern sentezi yani Mendel ve popülasyon genetiğini öğrenmeleri oldu. Ernst Mayr da 1950 Cold Spring Harbor sempzoyumunda önemli bir rol üstlenmişti ve bu sempozyumu, modern evrimsel sentezin insan evrimi çalışmalarına entegre edildiği bir dönüm noktası olarak değerlendirdi.

1944 yılında Dobzhansky sirke sinekleri ile çalışmaya ara verip insan evrimi çalışmaları ile ilgilenmeye başlar. Simpson ve Dobzhansky'nin ortak kararı antropologların popülasyon düzeyinde evrimsel ilişkileri anlamakta ve yorumlamakta sorunlar yaşadığı ve ayrıca yeni tür isimlerini sistematik ve taksonominin isimlendirme kurallarına uymadan verdikleri yönünde oldu. Bu dönemde paleoantropologların birçoğu anatomi bilimi kökenliydi ve tür isimlerini sistematik bir gereklilikten ziyade daha çok buldukları fosiller için oluşturdukları etiketler olarak düşünüyorlardı. 1800'lü yılların sonları ve 1900'lü yılların neredeyse ortalarına kadar antropologlar buldukları her yeni fosil buluntuya yeni bir tür ismi verdiler. Dobzhansky, belirli bir zaman diliminde birden fazla hominid türünün aynı anda var olamayacağını düşündü. Çünkü evrimsel değişimin birey düzeyinde değil popülasyon düzeyinde anlaşılabileceğini ileri sürdü ve tek bireye ait hominid fosillerinin farklı popülasyonlar arası evrimsel ilişkileri çözemeyeceğine inanıyordu. Zira popülasyonlar arası morfolojik varyasyonların anlaşılabilmesi için daha fazla buluntuya ihtiyaç vardı. Bu nedenle her yeni keşfe yeni bir tür ismi vermeyi sakıncalı buldu. Ayrıca bir anatomist olan Adolph Schultz'un kuyruksuz büyük maymunların tür içi morfolojik varyasyonun derecesini anlamak için yaptığı çalışma sonucunda, tür içi varyasyonun popülasyonlar arası varyasyondan daha büyük olduğu anlaşıldı. Bu nedenle Dobzhansky de Mayr'ın önerisini takip ederek antropologlara iki farklı popülasyonu salt bir bireyin morfolojik özelliklerini tanımlayarak ayıramayacaklarını anlattı. 1950 yılında mevcut 30 cins ve 100'den fazla tür ismi dünyanın farklı bölgelerinden keşfedilen hominidlere verilmişti. Washburn, sempozyumda sunduğu hominidlerin sınıflandırılması ile ilgili çalışmada bu durumu "bütünüyle bir karışıklık" şeklinde değerlendirdi. Bu karışıklık sadece hominid fosilleri için geçerli değildi, yaşayan şempanzeler için de 21 cins ismi ve 73 tür ismi verilmişti. Mayr sempozyumda yaptığı konuşmada bütün hominid fosillerini sadece bir cins ismi altında toparladı; *Homo*. Mayr'a göre *Homo* cinsinin türeme mekanizmalarına karşı adaptasyonları ile farklı türlere ayrışması engellenmiş olmalıydı.

Ardipithecus ramidus. Dik yürüyebiliyor, ama zorunlu olarak değil.



George Gaylord Simpson bu sempozyumda insan evrimi çalışmaları konusunda uzmanlaşmış dinleyicilere modern sistematiğin prensiplerini öğretti. Antropologları kaba antropometrik ölçümlere dayalı cinsiyet ve yaşlandırma yöntemleri kullanarak türler arasındaki morfolojik farklılıkları belirlemeye çalıştıkları için eleştirdi. Mayr, Dobzhansky ve Simpson antropologların modern evrimsel sentezi, biyolojik tür konseptini ve taksonomik tür isimlendirme kurallarını kabul etmelerinin ve çalışmalarında kullanmalarının öneminin altını çizdiler. Böylece paleoantropoloji bilimi modern evrimsel sentezin çatısı altında çalışmalarını sürdürme kararı aldı. 1953 yılında Sherwood Washburn bu gelişmeleri bir makale içerisinde toparladı ve *New Physical Anthropology* (Yeni Fiziksel Antropoloji) başlığı altında bu disiplini yeniden kimliklendirerek tanıttı. Washburn manifestosunda Modern Sentez öncesi eski fiziksel antropoloji ve Modern Sentez sonrası yeni fiziksel antropoloji çalışmalarını karşılaştırdı. Buna göre özet olarak eski sistemin çalışma süreci şöyleydi:

Amaç: Farklılıkların basit tanımı.

Kuram: Görece az ve önemsiz.

Metot: Sınıflandırma amaçlı basit morfometrik ölçümlere ve kaba tipolojik karşılatırmalara dayalı analizler ile ilerleyen ve ağırlıklı olarak (% 80) antropometrinin kullanıldığı yöntem.

Yorum: Spekülasyon.

Yeni sistem ise şöyleydi:

Amaç: Sınıflandırma çalışmanın sadece küçük bir parçası; önemli olan nedenleri, süreçleri, değişimleri ve görünümleri fonksiyonel ve çok yönlü bağlamda anlayabilmek için gerekli ve doğru bilimsel sorulara sahip olabilmek.

Kuram: Kuram çok önemli, çünkü bilimsel değişimin sürekliliğini yansıtıyor ve en önemlisi deneyler ve analizler ile sınanan hipotezin bir kuram içerisinde sunulabilmesi

ya da o alanda mevcut bilimsel paradigmaya kuramsal katkı yapması o çalışmanın kalitesini yansıtıyor.

Metot: Araştırmacının çalışmasını disiplinler arası çok yönlü ve çeşitli analizler ile desteklemiş olması beklenir. Antropometrik ölçüm çalışmanın ana metodu değil sadece % 20'si olabilir.

Yorum: Çalışmanın omurgasını oluşturan hipotezin gerçekliği ve doğruluğunun kanıtların çok yönlü analizler ile sınandığı tartışma ve devamında araştırmacının ilgili konuda sonuca ulaşan yorumu.

Washburn, 1950 yılı Cold Spring Harbor sempozyumundan ancak 12 yıl sonra hominidlerin sınıflandırılması temalı bir konferans düzenledi. Bu süreçte Afrika'da hominid keşifleri arttı; Güney Afrika'da iri yapılı *Australopithecus* ve Doğu Afrika'da ise diğer bir iri yapılı tür keşfedildi. Bu durum Dobzhansky ve Mayr'ın aynı anda benzer özelliklere sahip iki farklı insan türünün var olamayacağı tezini çürütmüştü. Ancak Mayr, marjinal ve ender bir durum da olsa iki farklı hominid türünün paralel adaptasyonlara sahip olabileceği ve birlikte var olabileceğine karar verdi. Daha sonraki buluntular *Homo* cinsi ve *Australopithecus* cinsinin türlerinin birlikte yaşadığını da kanıtladı.

Günümüzde yaklaşık 27 hominid türü biliniyor ve bunların yarısı 1990'lı yılların ortasından itibaren keşfedildi. 1970'li yıllara kadar hominid fosillerinin evrimsel yorumunda Darwin'in tedrici ve çizgisel evrim anlayışı egemendi. Buna göre evrimsel değişim yavaş yavaş küçük değişimlerin birikmesi ile bir merdivenin basamaklarının birbirini takip etmesi gibi çizgisel bir biçimde ortaya çıkıyordu. Mayr'ın baskısı da antropologlarda bir oto-kontrol oluşturdu ve yeni tür isimlendirmelerinde daha çekingen davrandılar, böylece insan evriminde tek tür anlayışı görece egemen olmuştu. 1970'li yılların başlarında Stephen Jay Gould ve Niles Eldredge'in kesintili denge (punctuated equilibrium) evrim modelini sunmaları ve ayrıca kladistik sınıflandırma biçiminin hominid evrimine uygulanması, tedrici evrim modeline alternatif oluşturdu. Kladistik sınıflandırma kısaca zamandan bağımsız olarak türlerin ilkin ve türemiş karakterlerinin araştırmacı tarafından belirlenip olası ağaçların (kladogramlar) karşılaştırılması ve istatistiksel olarak en uygun olanının kullanılması şeklinde açıklayabileceğimiz bir evrimsel soyağacı oluşturma metodudur. Ancak son yıllarda paleoantropologların büyük bir çoğunluğu insan ataları dahil olmak üzere bütün primat türlerinin tür-içi ve türler-arası çok yüksek morfolojik çeşitliliğe ve yine yüksek değerlerde homoplasiye sahip olduklarından dolayı kladistik sınıflandırma metodunun uygulanmasına şüphe ile yaklaşıyorlar.

Gould'un kesintili denge evrim modelinin paleoantropolojide yaygın bir biçimde kabul görmesi ve fosil buluntuların sayıca artması ile birlikte insan evriminde tür çeşitliliğinin düşünüldüğünden daha fazla olduğu ortaya çıktı. 20. yüzyılın sonları ve içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başlarına yeni keşifler ile hominid paleo-biyoçeşitliliği damgasını vurdu. Modern Sentez (1950) öncesi paleoantropoloji çalışmalarına getirilen en önemli eleştiri paleoantropologların her yeni buluntuya yeni bir isim vermesinin yarattığı sistematik karmaşaydı. Ancak Tim White, 2009 yılında Darwin'in doğum günü ve *Türlerin Kökeni* kitabının anması için ironik olarak yine Cold Spring Harbor Laboratuarı'nda düzenlenen sempozyumda, kladistik sınıflandırma ve kesintili denge evrim modeli kullanılarak oluşturulan hominid sistematiğinin de problemler barındırdığını vurguladı. Kesintili denge modeli ve kladistik analiz ile oluşturulmuş hominid paleo-biyoçeşitliliğinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğinin altını çizdi.

Modern Sentez ya da 1950 Cold Spring Harbor sempozyumu sonrası insan evrimi çalışmalarında diğer önemli bir dönüm noktası ise Darwinist evrim mekanizması yani filetik-tedrici evrim modeline karşı kesintili denge (punctuated equilibria) modelinin insan evrimine uygulanması oldu. Bu nokta önemli çünkü bir paradigma olarak seçtiğiniz evrim modeli, türler arasındaki farklılıkları belirlerken kullandığımız morfolojik karakterlerin evrimsel ilişkiler içerisinde analiz edilmesi ile kurulacak soyağacı yorumunu biçimlendirecek. Filetik tedrici evrim modelinde insan evrimi çoğunlukla atadan toruna ilerleyen tek bir hominid çizgisi ile temsil edilirken, kesintili denge evrim modeline göre insan evrimi birden fazla hominid çizgisinin soyağacında yer aldığı daha çok bir çalıyı andırır. Stephen Jay Gould, 1976 yılında yazdığı *Ladders and Bushes in Human Evolution* (İnsan Evriminde Basamaklar ve Çalılar) başlıklı makalede insan evriminde bir değil birden fazla hominid çizgisinin yer aldığını hatta 20. yüzyılın sonuna kadar da bunun ikiye katlanacağını ileri sürdü. Gould

Bir *Australopithecus* topluluğunu betimleyen resim.



tahmininde yanılmadı, mevcut fosil kayıtlar eskiye göre iki kat arttı. Bununla birlikte insan evriminde tek tür hipotezi iki farklı hominid olan *Homo erectus* ve *Australopithecus* fosil insanların Koobi Fora'da aynı tabakada bulunması ile birlikte bütünüyle çürütülmüş oldu. Bu iki farklı hominid türü aynı zaman diliminde yine aynı coğrafyada birlikte yaşamışlardı. Sadece bu iki tür değil, günümüzde Burtele hominid keşfi ile *Ardipithecus*'un *Australopithecus afarensis* ile, Neanderthal insanının modern insan ile, Asya'da Hobbit olarak bildiğimiz *Homo floresiensis*'in yine modern insan ile birlikte aynı dönemlerde yaşadığını biliyoruz. Hatta bazı son buluntuların atasal DNA analizleri daha fazla türün bir arada yaşamış ve hatta birbirleri arasında melezleşmiş olabileceğini dahi öneriyor. Bununla birlikte yaklaşık olarak 150 yıl önce keşfedilmiş Neanderthal insanın soyağacındaki yerinin ve modern insan ile olan evrimsel ilişkisinin son yıllarda büyük ölçüde anlaşılabildiğini hesaba katarsak bilimsel çalışmaların hayli zaman aldığını ve üstün bir çaba gerektirdiğini unutmamalıyız.

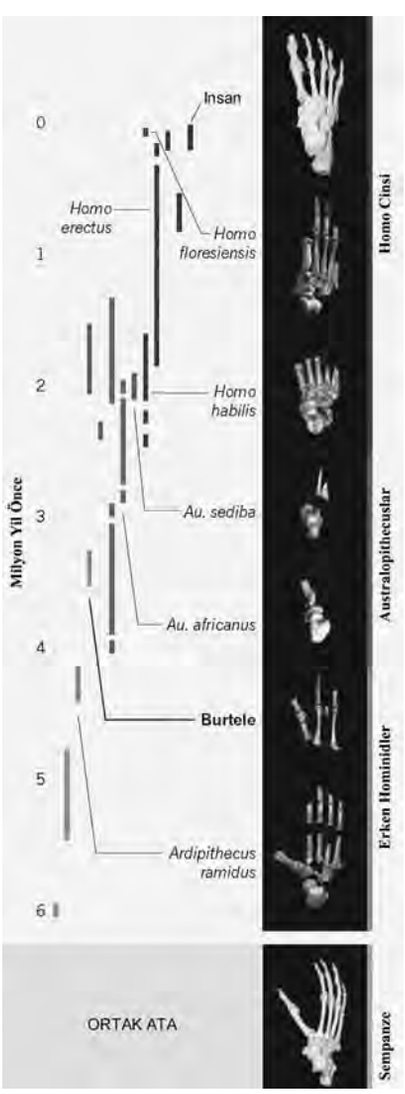
Kaç farklı dik yürüme biçimi ve ayak morfolojisi?

İnsanın evrimsel soyağacında kaç farklı hominid çizgisinin olabileceğine dair olan tarihsel arka planın ardından son bir yılda farklı dik yürüme biçimleri hakkında ileri sürülen keşiflere kısaca göz atabiliriz. *Bilim ve Gelecek* dergisinin 95. sayısında *Australopithecus sediba* türünden yola çıkarak ayak morfolojisi, dik yürüme ve çevre ilişkisine değinmiştim. Berger, yaklaşık olarak 2 milyon yıl öncesine tarihlendirilen Güney Afrika buluntusu *Australopithecus sediba*'nın ilkin topuk kemiğinden ve ayak bilek morfolojisinden yola çıkarak bu türün farklı bir dik yürüme biyomekaniğine sahip olması gerektiğini önerdi. *Au. sediba*'nın ayak morfolojisinin ilginç özelliği küçük ve görece ilkin bir topuk kemiğine sahip iken aynı zamanda *Homo* cinsinde olduğu gibi belirgin bir taban arkına sahip olmasıydı. Ayrıca kalça kemiğindeki Homo benzeri morfoloji *Au. sediba*'nın *Homo* cinsine atalık etmiş olabileceğini de akıllara getirdi. Bununla birlikte Tim White, fosillerin ait olduğu bireyin henüz çocuk yaşta olması ve biyolojik gelişimi henüz tamamlanmadığı için *Homo* benzeri morfoloji ile neotenik bir yanılma yaratıyor olabilir dedi. Bu konudaki detaylı tartışma için *Bilim ve Gelecek* dergisinin 95. sayısındaki ilgili yazıya ulaşabilirsiniz.

Dik yürüme hareket biçimi, insan ve şempanzenin ortak atasından ayrılan ve biz insana gelen evrimsel potansiyeli karakterize eden morfolojik değişimdir. Bu bağlamda bütün primatlar takımında sadece hominidlere özgü bir karakterdir. Ancak hominid ailesi içerisinde bütün türler dik yürüdüğü halde dik yürümenin evrimi ve derecesi farklılık gösterir. Yohannes Haile-Selassie ve makalenin diğer yazarları, Burtele fosil ayak iskeleti keşfinin neredeyse *Australopithecus afarensis* ile çağdaş olmasına rağmen daha ilkin bir dik yürüme hareket biçimine sahip olduğunu ileri sürdü. Bu yeni buluntu *Au. afarensis* ile çağdaş olmasına rağmen morfolojik olarak daha ilkin özelliklere sahip olan *Ardipithecus ramidus*'un ayak morfolojisi ile benzerlikler taşıyor. *Ardipithecus*'un ayak morfolojisi kara üzerinde yürümeye olanak sağlarken aynı zamanda uzun ve ayrık başparmağı sayesinde kavrayıcı bir özelliğe de sahip. Ancak buna zıt olarak *Au. afarensis*'in ayak tabanının iç kısmı bizimki gibi içbükey ve başparmağı yine bizimki gibi diğer parmaklara yakın ve paralel. Haile-Selassie, henüz tür ismi vermediği bu keşfe isim vermek için daha fazla veriye ihtiyaç olduğunu düşünüyor. Ancak mevcut veriler ile Burtele hominidi *Ardipithecus* ve *Au. afarensis* arasında mozaik morfolojik karakterleri yansıtıyor. Bununla birlikte, Haile-Selassie 3 ve 4 milyon yıllar öncesi uyumsal olarak farklılaşmış yeni bir hominid evrimsel çizgisinin olabileceğini de temkinli bir biçimde göz ardı etmiyor.

Paleoantropologlar dik yürümenin evrimsel derecesini iki aşamada değerlendiriyorlar; alışılmış dik yürüme (habitual bipedalism) ve mecburi dik yürüme (obligate bipedalism). Alışılmış dik yürüme erken hominidler (*Sahelanthropus, Ardi-*

Şekil 2. Yaklaşık 6 milyon yıl önce atalarımız hominidler şempanze ile ortak atadan evrimsel olarak ayrıştıktan sonra çeşitli morfolojilerde ayak iskeletine sahip oldular. Erken hominidlerden *Ardipithecus ramidus*'un ayak morfolojisi hem karada dik yürümeye hem de ağaçlara tırmanmaya uyum sağlamıştı. Ancak şekilde de görebileceğiniz gibi *Ardipithecus*'un ayak başparmağı şempanzeninkine benzer bir anatomide konumlanmış. Bu da *Ardipithecus*'un insandan daha çok şempanze gibi dik yürüdüğünü düşündürüyor. *Australopithecus*'lar *Ardipithecus*'tan daha büyük topuk kemiğine ve görece daha belirgin taban arkına sahipler, bu da onların daha yetenekli dik yürüdüğünün kanıtı. Homo cinsinin evrimi ile birlikte ağaç yaşamının artık sona erdiği ve mecburi dik yürüme ile karasal yaşamın başladığı belirginleşir. Ancak ilginç olan, dik yürüme ve ağaç yaşamı kombinasyonuna uyum sağlamış ayak morfolojisinin uzun süre insan evriminde var olmasıdır (Lieberman, 2012, *Science*, Vol 483:550).



pithecus ve Orrorin) ve *Australopithecus* (*Au. anamensis, Au. afarensis, Au. africanus, Au. garhi, Au. sediba, Au. aethiopicus, Au. robustus ve Au. boisei*) türlerinin paylaştığı hareket biçimidir. Bu evrimsel aşamada türler rahatlıkla dik yürüyebildikleri halde bunu sürekli bir davranış olarak kazanmamışlardır ve vücut morfolojileri onların henüz ağaç yaşamından bütünüyle kopmadıklarını göstermektedir. Mecburi dik yürüme hareket biçimi ise *Homo* cinsi ile karakterizedir. *Homo sapiens* olarak bizlerin de dahil olduğu bu cinsin üyeleri yaklaşık 2 milyon yıl önce sürekli dik yürüme hareketini gerçekleştirebilecek bir vücut iskeletine evrimleşmiştir. Özellikle vücut ağırlığımızı dik konumda yere ileten büyük topuk kemiği ve yürürken vücut ağırlığını topuk kemiği ve başparmağın tabanı arasında ileri geri iletilmesini sağlayan gelişmiş taban arkının *Homo* cinsi ile birlikte tamamen -yani bizimkine benzer biçimde- evrimleştiğini söyleyebiliriz.

Tekrar başta sorduğumuz sorumuzu hatırlayalım; insan evriminde kaç farklı dik yürüme biçimi vardı ve insan soyuna atalık eden hominid türü nasıl bir ayak morfolojisine sahipti? Şekil 2'de görebileceğiniz gibi mevcut fosil kanıtlara göre insan evriminde kabaca 4 farklı ayak morfolojisinden söz edebiliriz; şempanze ve insanın ortak atasının ayak morfolojisi (şempanze benzeri), *Ardipithecus*'un ayak morfolojisi (erken hominidler), *Australopithecus*'larınki ve son olarak bizim yani *Homo* cinsinin ayak morfolojisi. Bununla birlikte fonksiyonel uyum yani biyomekanik bakımdan bu dört grubu yukarıda belirttiğim gibi iki evrimsel kümede toparlayabiliriz: Alışılmış dik yürüme (erken hominidler ve *Australopithecus*'lar) ve mecburi dik yürüme (*Homo* cinsinin bütün üyeleri). Bütün bu ayak morfolojileri içerisinde insan soyuna atalık eden hominidin ayak morfolojisi dik yürüme sırasında vücut ağırlığını taşıyabilecek büyüklükte ve güçte topuk kemiği, yürüme sırasında vücut ağırlığını topuk kemiği ve başparmak tabanı arasında ileri geri aktarabilecek taban arkı, görece kısalmış ve düzleşmiş ayak tarak kemikleri ve ayak ile kaval kemiği arasında güçlü ve dik bileğe sahip olmalıydı.

Darwin'in çalışmaları ile aydınlatmaya başlayan projektör o günden sonra eklenen çalışmalar ile daha da güçlü aydınlatıyor ve her yeni fosil keşif Dobzhansky'nin analojisi ile insanın kökeni hakkındaki bilinmezliklerin bilinebilir olduğunun kanıtı olmaya devam ediyor. Yeter ki insanın evrimsel kökeninin asla bilinemez olduğunu kendinden çok emin bir biçimde iddia eden o insanlar gibi karanlığın içinde bilgisiz kalmayın. Yazımı, Muzaffer Süleyman Şenyürek hocamızın 1940 yılında, henüz fosil buluntuların çok sınırlı olduğu ve bilimsel yöntem ve metotların yetersiz olduğu bir dönemde yazdığı *İnsanın Tekâmülü* adlı makalesinden bir alıntı ile sonlandırmak istiyorum: "**İnsanı insan yapan iki ayak üzerinde şakuli yürüme usulü olmuştur… Bugünkü insan yüz binlerce sene süren uzun ve bati bir tekâmülün mahsulüdür. İnsanin iptidai bir maymun cedden geldiğine hiç şüphe yoktur**".

Şekil 3. Burtele ayak iskeleti. (a) ayak iskeletinin üstten görünümü; (b) birinci ayak tarak kemiğinin üstten, alttan, dış yandan, iç yandan, önden ve arkadan görünümü; (c) İkinci ayak tarak kemiğinin üstten, dış yandan, iç yandan, önden ve arkadan görünümü; (d) Ön başparmak kemiğinin üstten, dış yandan, iç yandan, önden ve arkadan görünümü; (e) İkinci ve dördüncü ön parmak kemikleri ile ikinci orta parmak kemiğinin dış yandan görünümü; (f) Dördüncü tarak kemiğinin üstten, alttan ve dış yandan görünümü (Haile-Selassie ve diğ., 2012. *Science*, Vol 483:566).



Aramızdaki son Neandertal: Java



Neandertal türünden bir "insan"ı giydirip kuşandırıp modern hayatın içine koyma imkânımız olsaydı, dikkat çekmeden, güçlük yaşamadan hayatını sürdürebilir miydi? Günümüz insanının en yakın akrabası olan Neandertal'lerin aşağı yukarı 200 bin yıl önce başlayıp 30 bin yıl önceleri biten ve Orta Paleolitik adı verilen dönemde geçen öyküsüne bir bakalım...

Heval Bozbay
Dokuz Eylül Üniversitesi Arkeoloji Bölümü

Martin Mystere, çizgi roman âleminin en karizmatik ve entelektüel karakteridir desem, herhalde çok yanılmış olmam. Aslen arkeolog olan Martin, ayrıca antropoloji, sanat tarihi ve sibernetik alanlarında da uzmandır. Tabi yazarlık, televizyonculuk, gezginlik, dedektiflik gibi özelliklerini saymıyorum bile. Martin genelde bilimcilerin açıklamakta güçlük çektiği sorunlara el attığı, onları çözüme kavuşturduğu için, basında ve halk arasında "İmkânsızlıklar Dedektifi" diye bilinir. Martin'in en yakın dostu ve yardımcısı, bir Neandertal olan Java da zehir gibi kuvveti ve çok güçlü olan altıncı hissiyle, Martin kadar değilse de karizmatik sayılır. Martin onu Moğolistan'da, ismini sır gibi sakladığı, gizli bir Neandertal yerleşiminde bulmuş, kendisiyle birlikte Amerika'ya getirmiş ve bir dizi prosedürden sonra vatandaş yapmıştır. Görünümü itibarıyla biraz gorili andıran Java, konuşmayı da beceremez ancak takım elbisesi ve kravatıyla modern hayata mükemmel biçimde ayak uydurmuştur. New York'un, Paris'in, hatta "Nuh'un Gemisi" adlı serüvende İstanbul'un kalabalık caddelerinde, her çeşit tehlikenin kol gezdiği arka sokaklarında rahatlıkla dolaşır, dansözlerle göbek atar, metrolara biner, kısacası "normal" bir insan gibi yaşar.

Peki, bu gerçekten mümkün mü? Yani Neandertal türünden bir "insan"ı giydirip kuşandırıp modern hayatın içine koyma imkânımız olsaydı, dikkat çekmeden, güçlük yaşamadan hayatını sürdürebilir miydi? Bu soruya, tereddüde düşmeden, ancak bir çizgi romanda evet ya da hayır cevabı verilebilir. Bu soruyu bir kenara bırakalım ve Java'yla birlikte, günümüz insanının en yakın akrabası olan Neandertal'lerin aşağı yukarı 200 bin yıl önce başlayıp 30 bin yıl önceleri biten ve Orta Paleolitik adı verilen dönemde geçen öyküsüne bakalım. Fakat başlamadan önce, soyu tükenmiş akrabalarımız arasında en iyi bilinenin Neandertal olduğunu, bununla birlikte hakkında en çok farklı düşünceler öne sürülenin de yine o olduğunu belirtelim. Şimdi ara sıra bu görüş çeşitliliğine kıyısından köşesinden de olsa bulaşarak onun öyküsünü anlatmaya geçebiliriz.

'Neandertal' adı nereden geliyor?

Adettendir, bir "şey"in tarihini anlatırken, önce isminin kökenine değinilir. 17. yüzyılda yaşamış besteci Joachim Neander'in, ilham bulmak için gezintiye çıktığı, evinin yakınlarındaki vadiye, ölümünden sonra onun adı verilir: Neander Thal, yani Almanca Neander Vadisi. 1856 yılında bu vadideki taş ocaklarında çalışan işçiler, buldukları bazı fosilleşmiş kemikleri, bu tür kalıntılarla amatör olarak ilgilenen bir öğretmene ulaştırırlar. Bu kemiklerin normal bir insana ait olmadığını anlayan Carl Fuhlrott adındaki öğretmen, bunları uzman kişilere gösterir. Uzmanlar kemiklerin durumu hakkında ikiye ayrılır. Bir grup bu kemiklerin hastalıklı veya sakat bir insana ait olduğunu, diğer grup ise insanlardan önce yaşamış farklı bir türe ait olabileceğini iddia eder. Aslında daha önce de tam olarak insanlarınki-

Neander Vadisi yakınlarında kurulan Neanderthal Museum'daki (Metmann-Almanya) Neandertal maketi.



ne benzemeyen kemikler İspanya'da, Belçika'da bulunmuştur, ancak onların da hastalıklı, sakat veya lanetlenmiş insanlara ait oldukları düşünülmüştür. 1864 yılında, İngiliz jeolog William King, bu kemiklerin farklı bir insan türüne ait olduğunu fark ederek, ilk defa bulunduğu yere izafeten ona *Homo neanderthalensis* adını verir. Sonraki 50 yıl içinde ise hem bulunan kemik ve iskelet sayısı artınca hem de evrim teorisi insanoğlunun düşünce evrenine girince, bu kemiklerin insan evrimindeki bir türe ait olduğu kesin olarak anlaşılır.



Java İstanbul'da eğlenirken!

Becerikli avcılar

Martin Mystere'de Java uzun boylu, güçlü kuvvetli, ızbandut gibi bir tiptir. Gerçekte ise Neandertal'ler çok uzun boylu değillerdi ama geniş omuzlu, kaslı, iri yapılıydılar. Erkekler ortalama 1,65-1,70, kadınlarsa 1,55-1,60 metre boylarındaydı. Kilolar ise yine ortalama olarak erkeklerde 65-70, kadınlarda 50-55 kg civarındaydı. Aslında Neandertal'ler güçlü olmak zorundaydılar, zira koşulların bir hayli zor olduğu bir iklimde, Buzul Çağı'nda yaşamışlardı. Günümüze oranla çok daha soğuk ve kuru bir iklimin tüm dünya genelinde hâkim olduğu bu dönemde, Neandertal'ler de yaşadıkları ortama uyum sağlamışlardı. Çevrelerindeki canlılar da haliyle bu soğuk iklimde yaşayabilen bizon, ayı, geyik gibi iri ve bir kısmı da tehlikeli hayvanlardı. Bu hayvanları avlayabilmek için en az onlar kadar kuvvetli ve dirençli olmak gerekiyordu. Neandertal iskeletlerinin çoğunda rastlanan kırık ve yaralanmaların işte bu hayvanları avlama esnasında meydana gelen düşme ve çarpmalardan kaynaklandığı öne sürülür. Neandertal'ler bir hayli becerikli avcılardı. Özellikle birlikte hareket ettikleri zaman muhtemelen avlayamayacakları bir hayvan yoktu. Onlardan günümüze ulaşan kemiklerin ve dişlerin analizinden anlaşıldığı kadarıyla beslenmeleri genelde ete dayalıydı. Yiyeceklerinin % 90'lık kısmını et, kalan % 10'unu ise bitkiler oluşturuyordu.

Neandertal dayanışması

Neandertal'lerin iri yapılı ve güçlü oldukları, fosil kemiklerinin tespit edildiği ilk andan itibaren bilinen bir gerçekti. O dönemde bir de yanlış kanı oluşmuştu: Neandertal'lerin geri zekâlı veya aptal oldukları. Bu yanlış kanıya, Paris Doğa Tarihi Müzesi'nde çalışan ünlü paleontolog (fosilbilimci) Pierre Marcelin Boule'un yanlış bir yorumu yol açmıştı. Fransa'daki La Chapelle-aux-Saints Mağarası'nda bulunan Neandertal iskeletini, 1911-1913 arasında inceleyen Boule'un vardığı sonuçlara göre, Neandertal'ler bırakın yürümeyi, ayakta durmakta dahi güçlük çeken, kambur, kaba saba, insandan ziyade maymuna benzeyen, kıt zekâlı ve vahşi canlılardı. Boule'un yanıldığı ancak 1950'lerde ortaya çıkacaktı, fakat o zamana kadar kaba-saba ve geri zekâlı Neandertal imajı çoktan yerleşmişti. Örneğin ünlü bilim kurgu yazarı H. G. Wells "The Grissly Folks" (1927) adlı öyküsünde Neandertal'lerin kambur olduklarını, yürürken ayaklarını sürüdüklerini, başlarını yukarıya kaldıramadıklarını yazar ve onların modern insanın çocuklarını kaçırarak yediklerini öne sürer.

2010 Fransa yapımı "Ao, Le Dernier Neandertal" filminden bir fotoğraf.



1950'lerde iskeleti yeniden inceleyen William Straus ile Alec Cave, onun, belkemiğini etkileyen ve muhtemelen kambur yürümesine neden olan bir rahatsızlık (osteoartrit: kemik ve eklem iltihabı) geçirdiğini tespit ettiler. Tabi bu durum da yalnızca o bireye özgüydü. Bunun dışında, Boule'un değerlendirmelerinin çoğu yanlıştı. Öyle ki Straus ve Cave, belki de yıllar sonra Java'nın doğuşuna esin kaynağı olacak şu ifadeleri kullanırlar: "Canlandırılıp da (aynı zamanda tıraş edilip giydirilerek) New York metrosuna bindirilse, diğer insanlardan daha çok ilgi çekeceği kuşkuludur."

Peki, Boule yanıldıysa, Straus ve Cave de yanılmış olamazlar mıydı? Olabilirdi. Ancak sonradan başka paleontologlar da La Chapelle Neandertal'ini incelediler ve Straus



1953 tarihli *The Neanderthal Man* filminin afişi.

ile Cave'in bulgularını doğruladılar. Üstelik 40 yaşlarındaki bu adamla ilgili daha ilginç bir durum vardı. Bu adam hayattayken kaburga kemiklerinin birkaçı kırılmış ve sonradan iyileşerek kaynamıştı. İşte bu nekahet döneminde, mensubu olduğu grup ona bakmış, iyileşmesini sağlamıştı. Yani grup içerisinde dayanışma ve empati duyguları vardı, günümüz toplumlarında pek rastlanmayan duygulardan. Bu tek örnek de değildi. Irak'ın kuzeyindeki Shanidar Mağarası'nda bulunan 9 Neandertal iskeletinden biri, 40'lı yaşlarında bir bireye aitti. Bu yaşlı adam, sol yanağına aldığı bir darbe nedeniyle görme yetisini kısmen ya da tamamen yitirmişti. Sağ kolunu da ya küçüklükte geçirdiği bir hastalık nedeniyle ya da sonradan kaybetmiş ve çolak kalmıştı. Sağ ayağı ise topaldı. Shanidar I adı verilen bu adam, tüm bu rahatsızlıklarına rağmen, 40'lı yaşlarına dek yaşamıştı. İçinde yaşadığı topluluk ona bakmıştı.

Neandertal'ler konuşuyor muydu?

Martin Mystere'de Java konuşmayı beceremez; homurdanarak, biraz da el kol hareketleriyle iletişim kurar. Peki, bu doğru mu acaba? Neandertal'ler konuşamıyor muydu? Konuşmanın gerçekleşmesine olanak veren anatomik sistem, büyük oranda yumuşak dokudan oluşur. Dolayısıyla insan öldükten sonra kısa sürede çürüyüp kaybolur. Bununla birlikte, Neandertal'lerin konuşma kapasitesine sahip oldukları tahmin edilmektedir. İsrail'deki Kebara Mağarası'nda Neandertal kalıntılarıyla ilişkili olarak dil kemikleri bulunması, onların konuşabildiğine delil olarak gösterilir. Netice itibariyle, Neandertal'lerin resmi bir dilleri var mıydı bilmiyoruz, ancak çok yüksek bir ihtimalle -bizler gibi olmasa da- konuşabiliyorlardı.

Neandertal'lerin konuşabildiklerini gösteren doğrudan kanıtlar belki çok az, ama dolaylı kanıtlar yeterince var: yalnızca homurdanmayla, el kol hareketleriyle yaratılması ve sonraki kuşaklara aktarılması imkânsız olan kültürleri.

Çiçeklerle gömülen Neandertal

Neandertal'ler, ilk defa Fransa'daki Le Moustier yerleşiminde tanımlandığı için arkeologların Mousterieen adını verdiği bir taş alet kültürü geliştirmişlerdi. Temel olarak, bir taş yumrusuna başka bir taşla vurarak çıkarılan küçük parçaların işlenmesine dayanan bu kültür, Neandertal'lerin dünya üzerinde yaşadıkları yaklaşık 200 bin yıl boyunca çok az değişikliğe uğramıştı.

Neandertal kültürünün bir diğer önemli öğesi, ölülerini gömme gelenekleridir. İnsanın evrim sürecinde ölülerini gömmeye başlayan ilk tür Neandertal'dir. Ondan önceki türler ölülerini, diğer hayvanlar gibi doğaya terk ediyorlardı; yahut henüz gömdüklerine dair bir veriye ulaşılmadı. Fakat Neandertal'ler, tüm ölülerini değilse de en azından bazılarını gömmüşlerdi. Yukarıda bahsedilen yaşlı adamın bulunduğu Shanidar Mağarası'nda, Shanidar IV adı verilen bir başka mezar, 35 yaşlarında bir erkeğe aitti. Bu mezardan alınan toprağın analiz edilmesiyle çok önemli sonuçlara ulaşıldı. Ölen kişi ya çiçeklerden bir yatağın içine yatırılmıştı ya da mezarına çok sayıda çiçekten oluşan bir çelenk bırakılmıştı. Mezarda bulunan çiçekler civanperçemi, gülhatmi, ebegümeci, atkuyruğu gibi, çeşitli hastalıkları tedavi etmekte bugün dahi kullandığımız şifalı otlardı. Belki de geride kalanlar, bu otların ölen kişiye bir faydasının dokunacağını düşünmüşlerdi. Shanidar IV, insanın ölüme çare arayışının -ve elbette ki bulamayışının- bilinen en eski örneğidir belki

Divje Babe'de bulunan flüt!





Nerja Mağarası resmi.

de. Ya da çok daha basit bir açıklaması vardır tüm o çiçeklerin: örneğin, sevdiği erkeğin mezarına çiçek bırakan bir kadın.

Neandertal'lerin ölülerini törenlerle ve değişik uygulamalarla gömdüğüne dair tek örnek Shanidar değil. Fransa'daki La Ferrassie kaya altı yerleşmesinde, bir kadın, bir erkek, dört çocuk ve iki cenin olmak üzere, sekiz bireyin iskeleti bulunmuştur. Çocuklardan birinin kafatası ile gövdesi birbirinden 1,20 metre uzakta, ayrı ayrı gömülmüştür. Dört yaşındaki bu çocuğun başının üzerine konulan kireçtaşı bloğunun üstünde 18 adet küçük delik vardır.

Teshik Tash (Özbekistan), Dederiyeh (Suriye), Le Moustier (Fransa), Krapina (Hırvatistan) ve Kebara (İsrail), Neandertal mezarlarının bulunduğu yerleşimlerden yalnızca birkaçıdır.

Neandertal'ler bütün ölülerine aynı muameleyi yapmıyorlardı kuşkusuz, bugün bizim de yapmadığımız gibi. Günümüzde insanların öldükten sonra bile neden farklı muamele gördüklerini az çok biliyoruz, peki ya Neandertal'ler arasında ayrıcalıklı bir şekilde gömülmek için ne yapmak gerekiyordu? Haydi, belli bir yaşa gelenler, zekâsı, yeteneği, kuvveti veya başka bir özelliğiyle grup içinde önemli, ayrıcalıklı bir konuma geldi diyelim, peki ya bebekler ve çocukların ayrıcalığı neydi? İşte imkânsızlıklar dedektifine göre bir soru daha.

Sanatçı Neandertal'ler

Neandertal kültürünün bir diğer öğesi, ürettikleri sanat eserleridir. Kemik, diş, fildişi gibi malzemelerden ürettikleri takılar ve diğer eserler, onların bir estetik düşüncesine sahip olduğunun göstergesidir. Ayrıca yakın zaman önce İspanya'daki Nerja Mağaraları'nda bulunan mağara resimlerinin Neandertal'ler tarafından yapıldığına dair güçlü veriler vardır. Slovenya'daki Divje Babe Mağarası'nda bulunan, ayı kemiğinden yapılmış flüt benzeri bir nesne ise, hakkındaki tartışmalar sürdürüledursun, Neandertal'lerin bir tür müzik anlayışına sahip olduğuna delil olarak gösterilir. Bu alet eğer gerçekten bir flüt idiyse, belki hayvanları korkutup kaçırmak için, belki kendi aralarında düzenledikleri dans gösterilerinde bir tür müzik yapmak için, belki de sırf can sıkıntısını gidermek amacıyla yapılmıştı.

Neandertal'lerin sonuna ilişkin iki tez

Peki, madem Neandertal'ler bu denli zeki ve becerikliydiler, soyları neden tükendi (Tabi ki Java'yı saymazsak)? Neandertal'lerin neden yok olduğuna dair başlıca iki teori mevcut. Bu teoriler aynı zamanda *Homo sapiens*'in (yani biz modern insanın) kökenine dair sorulara da yanıt verirler. Bu iki teori, adeta iki futbol takımı gibi, başlangıcı yaklaşık 150 yıl öncesine giden, kıyasıya bir rekabet içerisindedir. Bir dönem bir bulgu ortaya çıkar, bu teorilerden biri baskın hale gelir; bir süre sonra bakarsınız tersi yönde yorumlanabilecek bir keşif yapılmış, diğer taraf elini kuvvetlendirmiş, baskın hale gelmiştir.

İlk teoriye göre *Homo sapiens* Afrika'da evrimini tamamladıktan yahut belli bir aşamaya geldikten sonra, yaklaşık 100 bin



Shanidar IV mezarının bir canlandırması.

yıl önce Afrika dışına çıkarak hızlı bir şekilde dünyanın geri kalanına yayılmıştır. "Afrika'dan Çıkış" (Out of Africa) adı verilen bu teoriye göre Neandertal'lerin sonunu getiren de *Homo sapiens* olmuştur. Ancak bunun nasıl gerçekleştiğine dair de yine bu teori kapsamında iki farklı görüş vardır. İlk görüşe göre, *Homo sapiens* Neandertal'e göre daha zayıf ve güçsüz olsa da kuşkusuz daha zekidir. Bu da onu, aynı besin kaynaklarını paylaştığı Neandertal karşısında daha avantajlı bir konuma geçirmiştir. Her tarafa bir virüs gibi yayılan bu "tüysüz yeni yetme" karşısında tutunamayan Neandertal'ler de rekabette yenik düştükleri için zamanla (yaklaşık 30 bin yıl önce) yok olup gittiler. Diğer görüş ise *Homo sapiens* ile Neander-

Neandertal (solda) ve Homo Sapiens birlikte.



tal arasında, kaynakların paylaşımı nedeniyle yaşanan rekabetin bir çatışma / kavga şekline büründüğünü ve *Homo sapiens*'in Neandertal'lerin soyunu tükettiğini iddia eder. Martin Mystere'nin *Tarih Öncesi Cinayet* isimli cildinde bu görüşün benimsendiği bir öykü anlatılır. Tabi Java da atalarının soykırıma uğradığı bu olayın çözülmesinde başrolü oynar.

Gelelim ikinci ana teoriye: "Çok Bölgeli Devamlılık Modeli" (Multiregional Continuity Model) adı verilen bu teoriye göre *Homo sapiens*, dünyanın farklı bölgelerinde bulunan insan türlerinden, birbirinden bağımsız şekilde evrimleşerek ortaya çıkmıştır. Dünya üzerindeki ırk çeşitliliğinin sebebi de budur. Avrupa ve Güneybatı Asya'daki Neandertal'ler de süreç içinde *Homo sapiens*'e evrimleşmişlerdir. Yani Neandertal'ler bizim doğrudan atamızdır. Son yıllarda *Homo sapiens* ile Neandertal'lerin yaklaşık 50 bin yıl boyunca aynı bölgede, birlikte yaşadıklarına dair ciddi bulguların ortaya çıkması, yani aralarında bir öncelik-sonralık ilişkisinin olmadığının anlaşılması, ayrıca genetik araştırmalarının sağladığı veriler bu teoriyi şimdilik geriletmiş durumda. Gelecekte ne olacağı ise bilinmez.

Tabi her rekabette mutlaka olduğu gibi, bunda da bir "üçüncü yol" mevcut. Arabuluculara göre, *Homo sapiens* Afrika'dan çıktığında evrimini büyük oranda tamamlamıştı. Ancak Güneybatı Asya ve Avrupa'da karşılaştıkları Neandertal'ler ile "karşılıklı kız alıp verdiler". Dolayısıyla *Homo sapiens*'in evrimine Neandertal'ler de genleriyle katkıda bulundular. Amerikalı yazar Jean M. Auel'in *Yeryüzü Çocukları 1: Mağara Ayısı Klanı* adlı kitabında ve bu kitaptan uyarlanan aynı adlı filmde de bu "ara bölge"ci görüş benimsenmiştir.

Velhasıl, Java'nın akrabaları en son yaklaşık 30 bin yıl önce, İspanya-Cebelitarık bölgesinde görüldüler ve sonra ortadan yok oldular. Bir daha onları gören olmadı, ta ki Martin, Java'yı bulana kadar.

KAYNAKLAR

- Güven Arsebük, İnsan ve Evrim, Ege Yayınları, İstanbul, 1995.
- Güven Arsebük, Uzak Geçmişimize Dair Okumalar. Bir Derleme, Ege Yayınları, İstanbul, 2012.
- Eric Delson, Ian Tattersall, John A. Van Couvering, Alison S. Brooks (Editörler), Encyclopedia of Human Evolution and Prehistory, Garland Publishing, New York & London, 2000 (2. baskı).
- Berkay Dinçer, Neandertal Zekâsı, 2002, http://paleoberkay.atspace.com/turkce/neandertalz.html, Erişim tarihi: 30.03.2012.
- Julia R. R. Drell, "Neanderthals: A History of Interpretation", Oxford Journal of Archaeology, 19 (1), 2000: 1-24.
- Robert H. Gargett, "Grave Shortcomings: The Evidence for Neandertal Burial", Current Anthropology, 30/2 (1989): 157-190.
- Donald Johanson, Origins of Modern Humans: Multiregional or Out of Africa?, 2001, http://www.actionbioscience.org/evolution/johanson.html, Erişim tarihi: 30.03.2012.
- Roger Lewin, Modern İnsanın Kökeni, (Çev: Nazım Özüaydın), TÜBİTAK, İstanbul, 1999.
- Metin Özbek, 50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- Fergal MacErlean, "First Neanderthal cave paintings discovered in Spain", New Scientist, 2012, http://www.newscientist.com/article/dn21458-first-neanderthal-cave-paintings-discovered-in-spain.html Erişim tarihi: 30.03.2012.
- Paul B. Pettitt, "The Neanderthal Dead: Exploring Mortuary Variability in Middle Palaeolithic Eurasia", Before Farming, 2002/1 (4): 1-26.



Kuantum harikalar diyarına küçük bir yolculuk

Elektron deyip geçme

Kuantum mekaniği sayesinde, yaşamımızı renklendirmek ve ona heyecan katmak mümkün. Maddenin görünen yüzünün altında neler gizli? Acaba biz insanların davranış biçimi, bizleri oluşturan kuantum mekaniksel parçacıkların davranış biçimine benziyor mu? Elektronlar yaşamımızın hangi alanlarında karşımıza çıkarlar? Atom-elektron ilişkisi, toplum-insan ilişkisine benzer mi? Elektron mutlu veya mutsuz olur mu? Sürpriz yapar mı?

Dr. Niyazi Yükçü
Atom ve Molekül Fiziği Uzmanı

Günlük yaşamımızda kendimiz veya başkaları tarafından kurgulanmış bir yaşam döngüsü içinde koşuşturup duruyoruz. Bazı anlar keyifli iken bazıları da can sıkıcı olabiliyor. Elbette tüm bu yaşananların kaynağı insandır ve insan davranışları toplumsal işleyişin rengini belirlemektedir. Eğer engel olmazsak ve kendimize yeni düşünsel sahalar açmazsak, tüm yaşamımız böyle sıradan bir şekilde akıp gidecek. Kuantum mekaniği sayesinde, yaşamımızı renklendirmek ve ona heyecan katmak mümkündür. Tam da bu noktada şu soruları sormakta fayda var: Maddenin görünen yüzünün altında neler gizlidir? Acaba biz insanların davranış biçimi, bizleri oluşturan kuantum mekaniksel parçacıkların davranış biçimine benziyor mu? Elektronlar yaşamımızın hangi alanlarında karşımıza çıkarlar? Atom-elektron ilişkisi, toplum-insan ilişkisine benzer mi? Elektron mutlu veya mutsuz olur mu? Sürpriz yapar mı? Daha da çoğaltılabilecek bu tür sorulara cevap aramak üzere, kuantum mekaniğinin harikalar diyarına küçük bir yolculuk yapalım.

Atomun altı

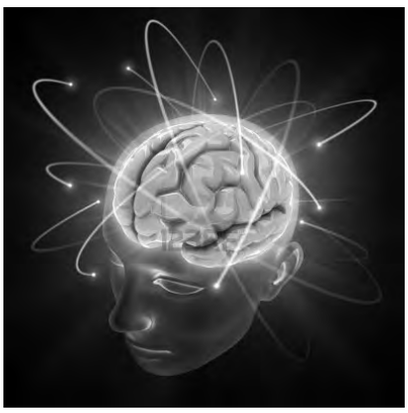
Tüm evreni oluşturan büyük patlama yaklaşık 15 milyar yıl önce gerçekleşti. Bu patlamadan 10^{-34} saniye sonra elektronlar, 3 dakika sonra da protonlar ve nötronlar oluştu. En temel atom olan hidrojen atomu 300 bin yıl sonra, Güneş sistemimiz ve gezegenimiz Dünya ise yaklaşık 10 milyar yıl sonra oluştu. Biz insanlar ise son iki milyon yıldır varız. Kuantum fiziğinin keşfiyle beraber, 20. yüzyıla kadar süregelen "maddenin en küçük yapı taşı atomdur" fikrimizi rafa kaldırdık. Çünkü son yüzyıl içinde atom altı pek çok parçacık bulundu ve bu keşif serüveninin nerede duracağını kimse bilmiyor.

Şimdi de bu atomik yapılarla insan vücudunu ilişkilendirelim. Ortalama bir insan vücudunda; çoğunluğu hidrojen, oksijen, karbon, azot, kalsiyum, fosfor ve potasyumdan oluşan yaklaşık 10^{27} tane atom ve bu atomlara bağlı yaklaşık 10^{28} tane elektron bulunur. Makalemizin başrolünde olan "**elektron**" parçacığının ismi, kehribarın Antik Yunan'daki isminden gelir. Eski Yunan'da, kehribarın ovuşturulunca statik elektrikle yüklendiği biliniyordu. Elektronun büyüklüğünü daha iyi anlayabilmek için hidrojen atomunu mercek altına alalım. Bir hidrojen atomunun büyüklüğü 10^{-8} cm (1 cm'nin 100 milyonda biri) ölçeğindedir. Hidrojen atomundaki proton ve elektron arasındaki mesafe ise Bohr yarıçapı (1 cm'nin 1 milyarda biri) kadardır. Ayrıca elektronun kütlesi $9{,}1 \times 10^{-28}$ gram mertebesindedir.

Renklerin efendisi elektronlar

Doğanın insana sunduğu en büyük armağan renkler olsa gerek. Yaprağın yeşili, denizin mavisi, elmanın kırmızısı, menekşenin moru ve daha nicesi. Üstelik bu renklerin ruh halimize ve algılarımıza etkisini de unutmamak gerekir. Örnek olarak birkaç renge bakalım. **Kırmızı:** En uzun dalga boyuna sahip olan kırmızı renk, canlılık ve dinamizmle ilgilidir, iştah açar. O yüzden dünyadaki gıda firmalarının çoğu logosunda kırmızıyı kullanır. **Sarı:** En parlak renktir, dikkat çekmek için çığlık atar. **Mavi:**





Gökyüzünün ve geniş ufukların, denizin simgesidir. Sınırsızlığı ve uzak bakışlılığı simgeler. Huzuru temsil eder ve sakinleştirir. Duvarları mavi olan okullarda çocukların daha az yaramazlık yaptığı saptanmış. **Yeşil:** Doğanın ve baharın rengidir, güven verir, yaratıcılığı körükler. Hastanelerde de yeşil renk rahatlatıcı özelliği nedeniyle kullanılır. Yeşil alanda insanların daha az mide rahatsızlığı çektiği saptanmış.

Bilimsel anlamda renk, ışığın göz retinasına ulaşması ile ortaya çıkan bir algılamadır. Bu algılama, ışığın maddeler üzerine çarpması ve kısmen soğurulup kısmen yansıması nedeniyle çeşitlilik gösterir. Bizim renk olarak gördüğümüz işte bu yansıyan ışıklardır. Yani nesnelerin gördüğümüz renkleri, aslında onların kabul ettikleri değil, tam tersine reddettikleridir. İnsan gözü 400 nm ile 700 nm arasındaki ($1nm=10^{-9}$ metre) dalga boylarını algılayabilir, bundan dolayı elektromanyetik dalgaların bu bölümüne görünen ışık denir.

Buraya kadar renk ile ilgili söylediklerimiz gayet olağan şeyler. Fakat renk olayına bir de mikro dünyadan (kuantum mekaniksel olarak) baktığımızda karşımıza yine elektronlar çıkmaktadır. Zira, bir maddeye çarpan ışığın bir kısmı maddenin atomları tarafından soğurulurken bir kısmı da maddenin dış yörüngesindeki elektronları üst yörüngelere çıkarır. Daha sonra, üst yörüngedeki elektronlar kendi alt yörüngelerine dönerken, maddenin kimyasal özelliğine göre bir foton (ışık) salar ve bu da o maddenin rengi olarak algılanır. Yani, elektronlar sayesinde çilek kırmızı görürüz.

Elektronların renk adına yaptıkları bunlarla sınırlı değil. İzlediğimiz televizyon, bilgisayar ve cep telefonu ekranlarında da görüntünün oluşması yine uyarılmış elektronlar sayesinde gerçekleşir. Dahası, floresan lambaların ışık vermesi de elektronlar sayesindedir. Güzel bir örnek daha verelim: Güneş'ten gelen elektronlar, Dünya'nın manyetik alanı ile atmosferin üst katmanlarında etkileşerek kuzey kutbuna yakın bölgelerde, geceleri muhteşem renk cümbüşlerine sahip kuzey ışıklarını (aurora) oluştururlar.

Belirsizlik İlkesi ve elektronların garip doğası

Öylece sessiz sessiz duran bir cisme, örneğin çay kaşığına, atomik ölçekleri gören gözlerle bakabilseydik orada çılgınca hareket eden atomik yapılar görebilirdik. Örneğin elektronların atom çekirdeği etrafında saniyede yaklaşık 2000 km hızla yol aldığını görecektik. Acaba hızını belirlediğimiz bu elektronun aynı anda yerini de kesin olarak tespit edebilir miyiz? Maalesef, hayır. Werner Heisenberg (1901-1976) tarafından 1927 yılında ortaya konan "**Heisenberg Belirsizlik İlkesi**" uyarınca, elektronun konumu ve hızı aynı anda kesin bir duyarlılıkla ölçülemez.

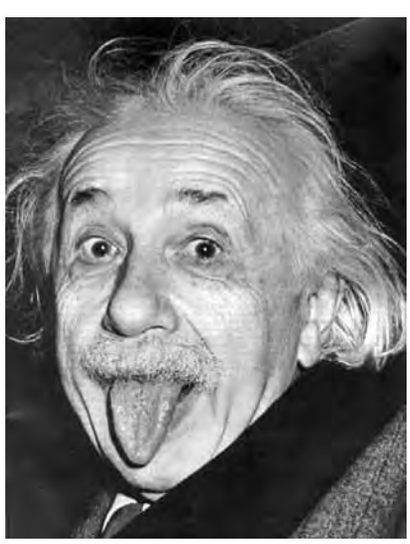
Elektronların bir başka garip özelliği de çift karakterli olmasıdır. Yani, hem parçacık hem de dalga özelliklerine sahip olmasıdır. 1927 yılına kadar elektronun sadece parçacık özelliği biliniyordu. Fakat o yıl yapılan Davidson-Germer deneyinde, elektronlar nikel kristaline çarptırılmış ve sadece dalgaların oluşturabileceği bir kırınım deseni elde edilmiştir. Böylelikle, o zamandan beri elektron hem dalga hem de parçacık olarak anılagelmiştir. Buraya kadar her şey tamam. O halde elektronun dalga özelliğini göz önünde bulundurup, elektronu bir başka dalga deneyinde kullanırsak dalga gibi davranış göstermesini bekleriz. Ama hayır, elektron yine sürprizini yapıyor! Çift yarık deneyinde kullanılan elektronlar izlenmediği zaman dalga gibi davranış gösteriyorlar. Ancak deney, gözlem araçları ile izlendiğinde elektronlar sanki izlendiklerini anlıyorlarmış gibi, dalga değil de parçacık gibi davranıyorlar.

Pauli Dışarlama İlkesi ve insanın dokunma hissi

Avusturya asıllı İsviçreli fizikçi Wolfgang Pauli (1900-1958), 1925 yılında "Pauli Dışarlama İlkesi" de denilen ünlü ilkesini ortaya attı. Buna göre, bir atomda iki elektron hiçbir zaman aynı kuantum durumunda bulunamaz. Bu hipotez çok daha sonraları deneysel yoldan ispatlanabildi. Pauli 1945 yılında Nobel Fizik Ödülüne layık görüldü. Pauli ilkesine göre, aynı kuantum sayılı elektronlar (özdeş elektronlar) aynı enerji seviyesinde bulunamaz. Ya da başka bir söylemle, aynı atom yörüngesinde aynı kuantum sayılı elektronlar bulunamazlar. Yani, kararlı bir yörüngeye dışarıdan zorla yeni bir elektron ekleyemezsiniz. Kararlı kuantum mekaniksel sistem, zorlama yolu ile eklenmek istenen elektronu dışlar (veya dışarlar). Doğadaki hiçbir güç bunu dayatamaz ve kararlı yörüngeye bu istemsiz misafiri (ilave elektronu) yerleştiremez.

Pauli ilkesine uyan elektronları günlük yaşamımızda nerelerde görmekteyiz? Elektronların davranışları insanlarınkine benzer mi? İki örnekle yanıtlamaya çalışalım:

1) Pauli ilkesi gereğince ve elekt-



ronların birbirilerini elektriksel olarak itmesinden dolayı hiçbir madde birbirine değmez. Aslında dokunduğumuzu zannettiğimiz hiçbir maddeye değmiyoruz. Dokunma olarak hissettiğimiz şey gerçekte, bizim ve o maddenin dış elektronlarının Pauli dışarlama ilkesine uyması ve birbirilerini itmesiyle oluşan kuvvetten başka bir şey değil. Bizler aslında bu itme kuvvetlerini dokunma olarak algılarız.

2) Atomdaki her elektron değerlidir ve yeri başka hiçbir şeyle doldurulamaz. Elektrona üst yörüngelerde daha yüksek enerjili durumlar teklif etseniz bile, elektron bunu kabul etmeyip sadece kendi yerine veya ona eşdeğer bir yere geçmek ister. Dış bir etkiyle atoma bağlı elektron yörüngesinden koparılıp üst yörüngelere çıkartılırsa (uyarılırsa) atom enerji bakımından kararsız duruma geçer. Çünkü uyarılan elektron istemediği bir duruma mahkûm edilmiştir. Elektronun kendisini en rahat hissettiği yer alışkın olduğu yörüngesi olduğu için amacı hemen oraya geri dönmektir. Elektron en kısa sürede (saniyenin on milyonda biri kadar bir sürede) ışıma yaparak, ya doğrudan doğruya ya da basamak basamak temel enerji seviyesine geri döner.

İnsanlarda da durum böyle değil midir? Değerlerini, yaratıcılıklarını, kültürünü ve tercihlerini yaşayamayan insan kendisini bu durumdan kurtarıp mutlu hissedeceği yerde olmak ister. Eğer böyle bir yeri ve durumu yoksa, tüm ömrünü bunu gerçekleştirmek için harcar. Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatan demiş…

Son söz Bohr'un

Gerçekten de kuantum fiziği devrimci çıkışıyla ve felsefesiyle son yüzyıla damgasını vurdu. Anlaşılması çok zor olan bu yeni fizik teorisi her geçen gün yeni kavramlar üretmekte ve gelişmekte. Şüphesiz kuantum fiziğindeki tüm bu gelişmeler beraberinde insan yaşamını, kavrayışını ve davranışlarını da değiştirmekte. Aslında kuantum mekaniği, bir çocuğun hayal gücüyle ve delinin cesaretiyle sorular sorarak, doğanın görünen yüzünün ardındaki sırları birer birer ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle kuantum mekaniğini anlamaya çalışmak bile büyük heyecan veriyor. Makalemizi, 1922 yılı Nobel Fizik Ödülü sahibi ve kuantum mekaniğinin öncülerinden Niels Bohr'un (1885-1962) bir sözüyle bitirelim:

"Kuantum mekaniği üzerine düşünürken kendini kaybetmeyen kişi, kuantum mekaniğini hiç anlamamıştır."

KAYNAKLAR

1) Donah Zohar, Kuantum Benlik, Doruk Yayınları-Bilim Dizisi, İstanbul, 2009.
2) Gerard't Hooft, Maddenin Son Yapıtaşları, Tübitak Popüler Bilim Kitapları 128, Ankara, (2008)
3) Steven Weinberg, İlk Üç Dakika, Tübitak Popüler Bilim Kitapları 11, Ankara, 1997.
4) Robert Gilmore, Alice Kuantum Diyarı'nda, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2000.
5) Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi, sayı 418, Eylül (2002); sayı 467, Ekim 2006.



Cermenler

İmparator Augustus, gelen haberler üzerine kendinden geçmişti. Bana lejyonlarımı geri verin diye gürlüyor ve yitip giden çok sayıda Romalı askerin arkasından kederle sızlanıyordu. Romalı askerlerin komutanı Quinctilius Varus, onları bir tuzağa sürüklemişti. Roma tarihinin en utanç verici dönemlerinden birisiydi: 15000 yüksek disiplinli, iyi eğitimli asker, birkaç gün içerisinde medeniyetsiz Cermen kabile adamları tarafından katledilmişti. Bu olaydan 20 sene önce kadar, Romalı şair Horace şöyle yazmıştı; "Augustus sağ oldukça, bu kaba Cermen cinsinden oluşan güruhtan kim korkar?" Şimdiyse, MS 9'da, Romalıların bu "kaba Germanya" ülkesini ve halkını sandığının yarısı kadar bile bilmediği ortaya çıkıyordu.



Kathryn Hinds - Çev. Osman Altun

Modern araştırmalar, Germanik dilleri konuşan insanların yaşadığı coğrafyanın günümüz ülke isimleriyle güney Norveç, İsveç, Hollanda içlerinden, Danimarka, Almanya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne kadar ulaştığını ortaya koyar. Romalı yazarlar bu bölgeye "Germanya" adını takmışlardı; Cermenlerin ülkesi. Ancak bu ülkede yaşayanların tamamı Cermen değildi. Başka diller konuşan ve başka kültürel gelenekleri olan diğer gruplar da vardı. Cermenler ve Cermen olmayan bu gruplar çoğunlukla barış içerisinde bir arada yaşar, kız alıp verirdi.

Bazen de toprak ve kaynaklar için savaşırlardı. Cermenler aynı zamanda birbirleriyle de savaşıyorlardı. Birçok ortak kültürel özelliklere ve dile sahip olmalarına rağmen, kendilerini ortak çıkarlara sahip tek bir halk olarak hissetmiyorlardı. Eğer vardıysa da, bu halkların çok azı kendilerini Cermen olarak adlandırıyordu. Bunun yerine kendilerini belirli kabilelerin üyeleri olarak görüyorlardı; Chauci, Anglii ya da Gautae gibi.

Germanya'nın çoğu bölgesi ve halkı Romalılar için bilinmezdi. Romalılar doğal olarak sadece sınırlarına yakın bazı toprakları ve kabileleri tanıyorlardı. Bundan dolayı Romalı yazarlardaki eğilim bütün Germanya halklarını temel olarak aynı farz etmek olmuştur. Ancak gerçekte, kabileden kabileye yaşam tarzları, komşu kabilelerin ve üstünde yaşanılan toprağın etkisiyle değişmekteydi.

Romalı tarihçi Tacitus, Germanya'nın büyük çoğunluğunu, "korkunç ormanlarla ve kokuşmuş bataklıklarla dolu bir yer" olarak tarif ediyordu. Bu, kuzeye yolculuk eden Romalı asker ve tüccarlara nasıl göründüğünü yansıtıyor olmalıdır. Gerçekteyse Cermenlerin yaşadığı bölge büyük bir çeşitliliğe sahipti. Bölgenin en önemli özelliği güneyden kuzeye doğru akan ırmaklardan oluşan ağdı; Kuzey Denizi'ne dökülen Rhine, Ems, Weser, Elbe ve Baltık Denizi'ne dökülen Oder, Vistula. Vadiler bereketli tarım topraklarına sahipti, ırmaklar ise önemli haberleşme ve ticaret güzergâhlarıydı.

Irmaklar yükseklerden, dağlık arazilerden doğuyordu. Kuzeye doğru aktıkça arazi alçalıyor ve neredeyse düz ovalara ulaşılıyordu. Elbe nehrinin batısındaki, deniz seviyesinin altındaki topraklar bugünkü Hollanda'nın parçasıdır. Bu batı bölgesi bataklık, fundalık ve meralarla doluydu. Elbe'nin doğusu, deniz kıyısı boyunca oldukça düz ve genellikle sulaktı. İç bölgelerde, çok sayıda vadilerin arasında küçük göller bulunan alçak tepeler vardı.

Bu göllerin çevresindeki toprak genelde bataklık gibiydi, ancak gene de iyi tarım alanlarıydı.



KUZEYDE YAŞAM

Geçen yüzyıl boyunca, arkeoloji bize antik yazarların Cermenlerin nasıl yaşadıklarıyla ilgili pek bilgisi olmadığını gösterdi. Ayrıca arkeoloji, Romalılar gelmeden önce Germanya'nın nasıl yaşadığıyla ilgili bilgi alabileceğimiz tek kaynaktır. Cermenler kendileriyle ilgili pek bir şey yazmamış, tarihlerini sözel yollardan aktarmışlardır. Roma'yla temas kurduktan sonra yazmayı öğrenmişler ve uzun bir dönem için sadece özel ve sınırlı amaçlar için kullanmışlardır. Oysa Cermen halkının tarihi herhangi bir mensubunun yazılı kaydından çok öncelere uzanır.

Arkeoloji ise bizi çok daha eski dönemlere götürebilmektedir. MÖ 1300'lü yıllar civarında, bugün güney İsveç olarak adlandırdığımız, Jutland (Kuzey Denizi ve Baltık Denizi arasında kalan başparmağa benzer yarımada) bölgesinde görkemli bir medeniyet oluşmuştu. Bu kültürün insanları bronz ve altından muhteşem nesneler yapmış ve insanlara, hayvanlara ve gemilere dair esrarengiz sahneleri kayalara oymuşlardı. Bu halklar Cermenlerin ataları olabilir. Ancak çoğu modern araştırmacı, MÖ 500 ve 400'lü yıllar arasına kadar kuzeyde yaşamış herhangi bir grubu Cermen olarak tanımlamanın doğru olmayacağını düşünmektedir.

Demir çağı köyleri

Bu dönemlerde kuzey halkları araç gereçler için ana malzeme olarak bronz yerine demiri kullanmaya başladı. Ayrıca bu dönemlerde Jutland bölgesi yerleşimleri, Cermen dilini konuşan bütün topraklarda gelecek bin yıl için ortak olacak bir biçime ulaştı. Bu köylerin en erken döneme ait olanları, doğu-batı doğrultusuna konumlanmış yaklaşık aynı boyutta bir düzine kadar eve sahipti. Daha sonraki yerleşimlerde 30 ev kadar inşa edilmişti ve bir örnekte 60 kadar ev bulunuyordu. Şimdiye kadar anlatılan bütün Jutland köyleri kalıcı yerleşimlerdir. Evler tekrar inşa edilse ve bazen yerleri değiştirilse de, topluluk çoğunlukla yüzyıllar boyunca esas olarak aynı yerde kalmıştır.

Germanya'nın diğer bölgelerinde de Jutland'da-kilere benzer köyler bulunmaktaydı. Genelde köyler bir çitle çevriliydi; daha güçlü bir tahkimat oldukça seyrekti. Ayrıca Cermen topluluklarının tepelik arazilerin zirve kısımlarına yerleştikleri pek görülmezdi. Ancak bazen daha önce Germanya'nın doğu ve güney bölgelerine hâkim olan Keltik halklarca yamaçlara inşa edilmiş yerleşimleri devralabiliyorlardı. Kuzey Denizi'ne yakın alçak bölgelerde ise sel tehlikesinden korunmak adına köyler yapay tepeciklere kurulabiliyordu.

M.Ö. 1000 yıllarında yapıldığı düşünülen ve Jutland civarında bulunan bronz deniz yılanı, antikçağ dönemi işçilerinin yetenekleri ve hayal güçleri hakkında bize bilgiler sunuyor.





Germanya'nın bölgeleri küçük alanlara yerleşmiş çok sayıda insanı besleyecek kaynaklara sahip değildi. Bu bölgelerde yerleşimler birkaç aileden oluşuyordu. Ayrıca en yakın komşudan belirli bir uzaklıkta izole edilmiş çiftlikler bulunuyordu. Tek başına veya daha büyük bir topluluğun bir parçası olarak bir çiftlik, genellikle tek bir aileye ev sahipliği yapıyordu. Bir çiftlikte sadece ev değil, depo veya atölye olarak kullanılan ek binalar da bulunmaktaydı.

Ev ve çiftlik

Genel mesken biçimi, üç tane girişi olan uzun bir bina şeklindeydi. İki paralel çizgi halinde bulunan ahşap dayanaklar hem çatıyı destekliyor hem de evi üç uzun bölmeye ayırıyordu. Bu uzun bina, hem insanlara hem hayvanlara barınak sağlıyordu; insanlar bir ucunda, hayvanlar diğer ucunda yaşıyordu. Evin büyüklüğüne göre birkaç (en fazla 20) hayvanı barındırabilecek büyüklükte ahır bulunabiliyordu. Bu, kuzeyin iklim şartları için oldukça kullanışlı bir düzenleme biçimiydi. Bu şekilde çiftlik hayvanları sadece soğuktan korunmuyor aynı zamanda vücut ısılarıyla evi de ısıtıyorlardı. Aksi durumda tek ısı kaynağı insanların yaşadığı bölümün merkezinde bulunan dikdörtgen şeklindeki açık şömine olurdu.

En önemli çiftlik hayvanı hem sütü, hem eti, hem de derisi için beslenen sığırdı. Aynı zamanda pullukları ve arabaları çekmek için de kullanılabiliyorlardı. Sığırlar, Cermen yerleşimine ait toplam çiftlik hayvanlarının yüzde 50 ile 70'i arasında bir miktarı oluşturuyordu. Önem sırasına göre beslenen diğer hayvanlar; koyun (yün ve et için), keçi (deri ve et için) ve domuzdu (et için). Koyunlardan, otlamalarının kolay olduğu sulak arazilerde faydalanılıyordu; domuzlar ise meşe palamudu ve kayın ağaçlarının sürgünleriyle beslenebilecekleri ormanlık arazilerde daha fazla sayılardaydı. At az sayıda besleniyordu; ancak atlara sürmek için ve bir statü sembolü olarak büyük değer veriliyordu.

Cermen ailelerinin büyük çoğunluğu çiftçilik ile geçimini sağlıyordu; hayvanlarını besliyor veya köylerinin ve çiftliklerinin etrafındaki tarım arazilerini sürüyorlardı. Arpa en önemli ekindi, ikincisi de yulaftı. Germanya'nın çoğu bölgesinde buğday yetiştirilmesi daha zordu; ancak insanlar uygun koşulların bulunduğu yerlerde buğday da yetiştirdiler. Diğer ekinler çavdar ve darıydı. Keten de önemli bir üründü; yağla dolu olan tohumları besleyiciydi ve sapları da kumaş yapımında kullanılıyordu. Çiftçiler aynı zamanda hayvanlarını kış boyunca beslemek için saman da yetiştiriyorlardı.

En temel sebzeler, bezelye ve baklaydı. Meyve bahçesi veya bostanların olduğuna dair pek fazla bir kanıt yoktur. Gene de insanlar, yabani ıspanak, karahindiba, marul, turp, kereviz, böğürtlen, çilek, mürver, kiraz, erik ve fındık yetiştiriyorlardı. Ayrıca insanlar mavi bir boyası olan çivit bitkisini de yetiştiriyor veya topluyorlardı.

Eğirmek, boyamak, dokumak ve dikmek kadınlara ait işlerdi; enerji ve zamanlarının çoğunu alıyordu. Yün veya keten bezle çalışan kadınlar, "ağırlıklı dokuma tezgâhı" olarak adlandırılan tezgâhlarda dokuma işlerini yapıyorlardı. Bu dikey tezgâhta uzun iplikler uçlarına bağlanan ağırlıklar yardımıyla gergin tutuluyordu. Cermen dokumacıların son derece güzel doku ve desenlere sahip kumaşlar üretmiş olduğunu biliyoruz, çünkü yer altında kömürler arasında korunmuş bazı örnekler bulunmuştur. Bunlar bize, hiçbir Romalının yazmaya uğraşmayacağı Cermen yaşam tarzını gösteren, geçmişi görmemize yardımcı olan bulgulardır.

'Cermenler' adı nereden geliyor?

Romalıların Cermenler olarak adlandırdığı halkın esas anavatanı, modern Danimarka, güney İsveç ve kuzey Almanya olarak gözükmektedir. Bu insanların, erken dönemlerde kendilerine ne isim verdikleriyle ilgili hiçbir fikrimiz yoktur. Romalılar onlarla tanıştıklarında, çok çeşitli kabile isimlerine sahiptiler. Peki, "Cermenler" ismi nereden gelmektedir? Bu ismi kullanan ilk antik yazar, MÖ 100 civarında, Yunan filozof ve seyyah Posidonius'tur. Bazı modern araştırmacılar yazarın bu kelimeyi, erken dönem Cermen dilinde "mızraklı adam" anlamına gelen "gaizamannoz" kelimesinden türettiğini düşünmektedir. Ya da "hemşeri" veya "erkek kardeş" anlamına gelen bir kelimeden türediği söylenir. Her iki durum için de, bir kabilenin kendisi için kullandığı veya komşu kabilesine taktığı isim olabilir. Posidonius'tan 200 yıl kadar sonra yaşamış Romalı tarihçi Tacitus da bu şekilde düşünmektedir. Ren nehrinin doğusundan Galya'ya hareket eden ilk kabilelerden birisinin isminin "Cermenler" olduğunu ve bu ismin zamanla yaygınlaştığını yazmıştır. Ancak diğer taraftan, Posidonius ve Tacitus'un yaşadığı dönemlerin arasında yaşayan coğrafyacı Strabo, ismin Romalılar tarafından üretildiğini söylemiştir. "Keltlere benzedikleri için ve hatta daha öfkeli ve uzun boylu oldukları için, Romalılar 'genuine' (Keltler) ismini sadeleştirerek onlara 'Germani' ismini takmıştır" diye yazmaktadır.

ROMA TEHDİT ALTINDA

Grekoromen dünyasıyla ilk temas kuran Cermenler muhtemelen "Bastarnae" isimli, MÖ 3. yüzyılda Vistula Irmağı civarında yaşayan halktı. Yunan ve Romalı tarihçiler bundan tamamen emin değildiler. Bazıları onların Keltler olduğunu düşündü, bazılarıysa Cermenler olduğunu. Tacitus, Bastarnae'nin "dilleri, yaşam tarzları ve kalıcı yerleşimleri bakımından Cermenler gibi" olduğunu yazmıştır. Ayrıca doğu komşuları göçebe Sarmatyalılar ile akrabalık bağları kurduklarını eklemektedir. Modern araştırmacılar Tacitus'la aynı fikirde olmakla beraber, kimse emin değildir.

Kesin olan, Bastarnae'nin Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki bir Yunan kolonisine MÖ 230 yılında saldırmış olduğudur. 30 yıl sonra, aşağı Tuna ırmağı yakınlarında yaşayan ve Makedonya kralına paralı askerlik hizmeti veren Bastarnae mensupları bulunuyordu. Bastarnae halkı, Yunan dünyasında, yağmacı ve paralı asker olarak tanınmaya devam etti. Bu esnada Roma, Cermenler ile ilk karşılaşmasını yaşamak üzereydi.

Hareket halindeki halklar

Bazı antik yazarlara göre MÖ 120 yılı civarında Jutland'ın bazı parçalarında ve Kuzey Denizi'nde korkunç bir sel yaşandı. Eğer bu doğruysa, bir sürü insanın evleri ve hayvanlarının suya kapıldığını, tarlalarınınsa su altında kaldığını tahmin edebiliriz. Toprağın verimliliği denizin tuzlu suları nedeniyle zarar gördüğünden insanlar kendilerini besleyemez duruma düşmüş olabilirler. Sonuç olarak, sel veya başka sebeplerden dolayı, çok sayıda insan eşyalarını topladı, yeni bir hayat inşa etmek için yeni yerler arayışıyla güneye doğru hareket etti.

Romalı tarihçilere göre göçmenler üç ana kabileye aitti: Cimbri, Teutones ve Ambrones. Göçleri kolay değildi ve Avrupa'nın büyük bir parçasını yerinden etmeye yazgılıydı. Nereye gittilerse işgalci olarak görüldüler ve kimse onlara yerleşmeleri için toprak vermek istemedi. Tarım yaparak yaşayamadıklarından, yağmacılığa başladılar.

Birkaç yıl sonra, Keltik Boii kabilesinin yaşadığı Bohemya'ya (bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin bir parçası) ulaştılar. Boii kabilesi tarafından geri püskürtüldüler ve batıya doğru yöneldiler. Bazı Boii mensupları ve Keltler onlara katılmış olabilir. Gerçekte bazı araştırmacılar yolculuklarının en başından itibaren önemli ölçüde Kelt öğenin de bu üç kabile içerisinde olduğunu düşünüyor. O dönemlerde Kelt ve Cermen kültürleri ve halkları arasında her zaman belirgin bir ayrım bulunmuyordu.

Göç eden kabilelere dair söylentiler Roma'ya ulaşmaya başladı. Romalı General Marius'un biyografisinde, Plutarch şöyle yazmıştır:

"İlk başlarda işgalci orduların gücü ve sayısı hakkında gelen bilgiler inanılmaz görünüyordu; sonrasında dedikoduların gerçeğin yanında küçük kaldığı ortaya çıktı. 300.000 silahlı savaşçı yürüyüş halindeydi ve eşlik eden kadın ve çocuk kalabalıkları çok daha büyük sayılardaydı. Hayatlarını idame ettirebilecek toprak arıyorlardı. Cesaret ve atılganlıklarına karşı konulamıyordu, savaşa öfkeli bir ateşin hızıyla giriyorlardı ve kimse karşılarında duramıyordu."

MÖ 113 yılında, göçmenler Roma'yla güçlü bağlara sahip bir krallığa, Noricum'a (bugünkü Avusturya) saldırdılar. Noricum'u savunmak için gönderilen Roma ordusu yenilgiye uğratıldı. Cimbri ve müttefikleri batıya doğru, Roma'nın bir parçası olan "Gallia Transalpina" (bugünkü güney Fransa) bölgesine girdiler. Orada, MÖ 109, 107 ve 105'te üzerilerine gelen üç Roma ordusunu yenilgiye uğrattılar.

Sonrasında Cimbri kabilesi İspanya'ya yönelirken, Teutones ve Ambrones Galya'da kaldı. Galya'ya geri döndükten ve daha fazla yağmaladıktan sonra Cimbriler kuzeye ve doğuya doğru yöneldi. Planları Alp'lerin etrafından dolaşmak, dağdan aşağıya doğru hareket etmek ve kuzeydoğu İtalya'ya ulaşmaktı. Teutones ve Ambrones kabileleri de batıdan kıyı yoluyla İtalya'ya saldırmaya hazırlanıyordu.



Mızrak, kılıç, hançer, balta ve kalkan ile silahlanmış bir Germen savaşçı.

Son savaşlar

Bu esnada, Roma'nın savunması işi ünlü ve tecrübeli komutan Marius'un ellerine bırakılmıştı. Marius MÖ 102 yılında Aquae Sextiae isimli bölgede Ambrones ve Teutones kabileleri ile karşılaştı. Burası, kabile insanlarının dinlenip, şölenler düzenlediği sıcak yazlarıyla ünlü bir bölgeydi. Ambrones kabilesi üyeleri silahlanmak için aniden ziyafet sofrasından kalkmak zorunda kaldı. Plutarch bize; "beraberce silahlarını birbirlerine vurarak ritim tutan ve birlik halinde "Ambrones, Ambrones" diye kabilelerinin isimlerini haykıran" 30.000 kişiden söz eder.

Romalılar yükseklerden gelerek onları bir ırmağa kadar geri çekilmeye zorladılar. Ambroneslerin büyük çoğunluğu suyun içerisinde veya kenarında öldürüldü. Geri kalanlar da geri çekildi ve Romalılar onları kamplarına kadar takip ettiler.

"Burada karşılarına çıkan; kılıç ve baltalarla kuşanmış, korkunç çığlıklar atan, hem kendilerine ihanet ederek kaçan kabilelerinin erkeklerine, hem de kovalayan Romalı düşmanlarına saldıran kadınlardı. Savaşa atıldılar, çıplak elleriyle Romalıların kalkanlarına sarıldılar veya kılıçlarını tutmaya çalıştılar, bedenleri yaralanmış olsa bile ruhları temiz olarak sonları gelene kadar dayandılar."

Marius iki gün sonra, Teutones ve hayatta kalan Ambrones mensuplarıyla savaştı. Kuvvetleri becerikli bir manevra ile üstün geldi ve kesin bir zafer kazandı. 100.000'den fazla Teutones ve Ambrones öldürüldü veya yakalandı. Ancak hâlâ uğraşmaları gereken Cimbri kabilesi vardı. Alpler'den aşağı doğru gelen Cimbriler şöyle anlatılıyor:

"Kendilerine güvenle doluydular, düşmanlarını hor görüyorlardı, güç ve cesaretlerini yol boyunca çektiği zahmetlerle gösteriyorlardı. Kar fırtınaları arasından çırılçıplak geçiyorlar, dağların zirvelerine kar ve buz birikintileri arasından tırmanıyorlar ve kalkanlarını kızak yaparak yarıklardan ve yamaçlardan kayıyorlardı."

Alplerin güneyinden çok da uzakta olmayan bir noktada, Marius'un yardımcı komutanı Catulus'un ordularını yendiler ve bir Roma kalesini ele geçirdiler. Sonrasında İtalya'nın içlerine doğru yöneldiler.



Marius ve lejyonları aceleyle Catulus'a yardım etmek için harekete geçti. MÖ 101 yılında bir yaz günü, iki Romalı general ve birleşik orduları Cimbri kabilesiyle kuzeybatı İtalya'da Vercellae kasabası yakınındaki bir ovada karşılaştı. Plutarch, Cimbrilerin içerisinde bulunduğu durumu şöyle tarif etmişti: "Güneş tamamen yüzlerinde parlıyordu ve sıcak yüzünden cesaretleri kırılmıştı; terle kaplıydılar, zorla nefes alıyorlardı ve sıcağı yüzlerinden kalkanlarıyla uzaklaştırmaya çalışıyorlardı." Diğer taraftan Romalılar, sadece sıcak havaya alışkın değildiler, son derece dayanıklı ve iyi eğitimliydiler de; "tek bir Romalıda bile zorla nefes alma ve terleme emaresi görünmüyordu".

Marius ve Catulus savaşı kazandılar; "ön safları bütün bir çizgi halinde tutmak için kemerlerinden birbirlerine zincirlerle bağlı düşmanın büyük çoğunluğu ve en iyi savaşçıları parçalara bölünmüştü". Cimbri kadınları kendilerini öldürdüler ve çocuklar ele geçirildi. Plutarch'a göre 120.000 Cimbri öldürüldü ve 60.000 kişi esir alındı. Çok az sayıda göçmen hayatta kaldı. Bunlar ya Romalı olmayan Galya'da kendilerine yaşayacak evler buldular ya da uzun yıllar önce ayrıldıkları kuzey topraklarına geri döndüler.

Barbarlara karşı Sezar

Romalıların, MÖ 390 yılında Keltler tarafından yağmalandıklarından bu yana barbar istilalarından ödü kopuyordu. Cimbriler ve müttefiklerinin göç hareketi bu eski korkuların tekrar uyanmasına neden olmuştu. Yeni bir barbar tehdidinin her an ortaya çıkabileceğini hisseden Romalıların bir gözü tedirginlikle kuzeydeki gelişmelerin üzerindeydi.

MÖ 70 ve 60'larda "Gallia Transalpina"da yaşayan iki Kelt kabile, Sequani ve Aedui arasında bir güç mücadelesi yaşanıyordu. Sequani Suebi'yle, Ren nehrinin ötesinden bir Cermen kabilesiyle ittifak kurdu. Ariovistus isimli bir liderin emrinde 15.000 Suebi savaşçı, Sequani'nin Aedui'yi yenmesine yardımcı oldu. Sonrasında Ariovistus ve adamları Galya'ya yerleşmeye karar verdiler. Sezar'ın kelimeleriyle, "Galya'lıların topraklarından, inceliklerinden ve bereketlerinden çok etkilendiler, gittikçe daha fazlası taşınmaya ikna oldu ve sonunda Galya'da sayıları 120.000'e kadar ulaştı".

"Galya Savaşı Üstüne Yorumlar" isimli eserinde Sezar (kendisini üçüncü şahıs olarak yazarak) bu durumla ilgili düşüncelerini açıklamıştır:

"Sezar, Cermenlerin Ren Nehri'ni aşmaya alışmalarının ve büyük bir kısmının Galya'yı işgal etmesinin Roma halkı için tehlikeli olabileceğini düşünüyordu. Bu güvenilmez ve vahşi insanların Galya'nın tamamını işgal etmeleri durumunda Gallia Transalpina'yı ve daha sonrasında İtalya'yı işgal etmekten çekinmeyeceklerini tahmin ediyordu."

MÖ 59 yılında Sezar Gallia Transalpina'nın yöneticisi oldu ve bu görevle buradaki lejyonların kumandasını elde etti. Daha sonra Cermen tehdidiyle ilgili ve kendisinin bununla başa çıkabileceğine dair Roma Senatosu'nu ikna etti. Nihayetinde, Ariovistus ve diğer Suebileri Romalı olmayan Galya'dan çıkarmak meselesini kendisine iş edindi.

Plutarch'ın Sezar biyografisinde Cermenler'in tepkisi şöyle anlatılır:

"Ariovistus Romalıların Cermenlere saldırabileceğini hiç aklına getirmiyordu. Sezar'ın cesareti onu şaşırtıyordu ve adamlarının kendilerine güvenlerinde eksiklik olduğunu seziyordu. Cermen ruhunun, hâlâ ırmak akıntılarından ve seslerinden ilham alan kutsal kadınlarının kehanetlerinden cesareti kırılabiliyordu. Bu kadınlar, yeni ay tekrar ortaya çıkana kadar savaşa girmemeleri uyarısını yapıyordu."

Sezar'ın doğal olarak yeni ayın ortaya çıkmasını beklemek gibi bir niyeti yoktu; Suebi'ye hâlâ cesareti kırıkken saldırdı. Plutarch'ın söylediğine göre "Sonuç, Sezar'ın parlak bir zaferiydi. Düşmanı 40 mil bo-

yunca, Ren'e kadar kovaladı ve ovada düşmanın ceset ve kalıntıları kaldı". Ariovistus, birkaç takipçisiyle beraber Ren Nehri'ni geçmeyi başardı. Öldürülenlerin sayısı söylendiğine göre 80.000 kadardı.

Ren'i geçmek

Sezar'ın özgür Galya'da artık bir köprübaşı vardı ve Galya'yı fethetmeye hazırlanıyordu. Üç yıldan kısa bir sürede Galya'yı kontrolü altına almayı başardı. İsyanlar ve diğer problemler sebebiyle fetih MÖ 51 yılına kadar tamamlanamadı. Bu problemlerden birisi MÖ 55 yılında gerçekleşti. İki Cermen kabilesinin askerleri Roma'nın yeni eyaletinden toprak kazanmaya çalıştılar. Sezar ordusunu üzerilerine sürdü ve neredeyse tamamını öldürdü. Plutarch'a göre "Ren'in öte yakasına geçmeyi başaran az sayıda kişi Sugambri isimli Cermen kabilesine sığındılar". Bu durum Sezar'a Germanya'yı işgal etmek için gerekçe sunuyordu ancak her durumda Sezar Ren'i bir orduyla geçen ilk kişi olacağı için endişe duyuyordu."

Sezar askerlerini bir köprü yapmak için harekete geçirdi. Çünkü kendi sözleriyle, "Köprü yapmanın nehrin genişliği, derinliği ve akıntısı sebebiyle zorlukları olmakla beraber, botlarla geçmek ne Sezar'ın ne de Roma'nın itibarına yakışırdı". Köprüyü inşa etmek on gün sürdü ve ordu nehri geçti. Sugambri'ye ait köyleri ve tarlaları yok etmek için 18 gün harcadılar ve Galya'ya geri döndüler. Sezar'ın orduları nehrin öbür tarafına geçtikten sonra köprüyü yok ettiler.

"Yorumlar" isimli eserinde Sezar, Ren'i, Galya ve Germanya arasında sabit bir sınır olarak tasvir etmiştir. Bu, Sezar'ın, sınırı Romalılar ve Galyalıları vahşi Cermenlerden korumak için sınırı güçlendirmek gerektiği iddiasını destekliyordu. Gerçekteyse Ren, Keltler ve Cermenleri birbirinden ayıran çizgi değildi. Aksine birbirleriyle iletişim kurma ve ticaret yapma yollarıydı. Halklar nesillerdir nehri geçip geri dönüyordu. Sınırın "Cermen" tarafında yaşayan Kelt, "Kelt" tarafında yaşayan Cermen kabileler bulunuyordu. Ancak Sezar'ın döneminden itibaren Romalılar, Ren'in doğusunda yaşayan bütün halkları, dil ve kültürlerinden bağımsız, Cermen olarak değerlendiriyorlardı.

Kehribar yolu

Sezar Ren'i geçen ilk komutandı belki ama Romalı tüccarlar bunu sürekli yapıyorlardı. Sezar'ın kendisinin de söylediği gibi, "Suebi, savaşlarda elde ettikleri ganimetleri satan tüccarlara ve alıcılara geçiş ve güvenlik sağlıyordu". Gerçekte Yunan ve Romalılar Cermen dünyasıyla, muhtemelen Kelt simsarlar aracılığıyla, yüzyıllardır iş yapıyordu. Kuzeyin bir ürünü özellikle talep görüyordu: güzelliği, yakıldığında yayılan koku ve olduğu söylenilen tıbbi ve sihirli faydaları nedeniyle kehribar. Kehribarın kökeni üzerine birçok teori vardı; örneğin güneş ışınları tarafından üretildiği gibi. Ancak Tacitus'un zamanında fosilleşmiş ağaç reçinesi olduğu biliniyordu. İnsanların Baltık Denizi boyunca kehribarı nasıl topladıklarını şöyle anlatıyordu;: "sığ bölgelerinde ve sahillerinde toplarlar (…) onlar için bütünüyle gereksiz bir malzemedir, ham haliyle, şekilsiz parçalar halinde bize getirirler ve karşılığında aldıkları fiyat karşısında hayret ederler". Roma ve Baltık Denizi arasında ticaret yapan tüccarlar, "Kehribar Yolu"nu kullanıyorlardı; Kuzey İtalya dağları arasından, Oder ve Vistula ırmakları boyunca geçen bir güzergahtı. Arkeologlar, antik tüccarların kullandıkları yolların izlerini kehribar ve Roma sikkeleri bulguları sayesinde sürebilmektedir. Özellikle bir bulgu, yapılan işin ne kadar büyük olduğunu gösteriyor: şu anki Polonya'da, bir grup ticaret yerleşiminde 3 ton ham kehribar bulunmuştur.

İMPARATORLUĞUN SINIRLARINI ZORLAMAK

Galya'nın fethinden sonraki on yıl içinde, Sezar öldürüldü ve Roma bir iç savaşa sürüklendi. İç savaş, Sezar'ın evlatlık oğlunun yalnız başına, Roma'nın ilk imparatoru olarak iktidar oluşuyla sona erdi. İmparator, Roma'nın işlerini yola koyduktan sonra, Galya'yı imparatorluk ile birleştirme işine dikkatini yoğunlaştırdı. Bu, Roma tarzı şehirlerin, yolların, vergi sisteminin inşa edilmesi ve bölgenin Cermen işgaline karşı güvenliğinin sağlanması anlamına geliyordu. Sezar'ın yazdığı gibi, Cermenler için "haydutluğun, kabilenin kendi sınırları dışında olduğunda, hiçbir utanç verici tarafı yoktu. Buna, genç adamları aktif ve uyanık tutan, bir savaş talimi olarak bakıyorlardı. Bir reis yağmaya çıkmaya karar verdiğinde gönüllü olanlar herkes tarafından takdir görüyordu."

Zor komşular

Bir dönem, Augustus için Ren'i, Romalılar ile barbarlar arasında sınır olarak tutma ve iki yakası arasında iletişime izin verme politikası yeterliydi. En azından bir kabile, Ubii, Roma hayat tarzına heves duydu ve Galya'ya Roma'nın müttefiki olarak yerleşmek için izin istedi. Ubii kabilesi, sınırın diğer Cermenlere karşı korunmasında faydalı olabileceğinden, istekleri kabul edildi. Ren'in batı yakasındaki yerleşimleri kısa bir sürede "Cologne" şehrine evrildi (Latince "coloni", savunma amacıyla kurulmuş şehir).

Ticaret Ren üzerinden devam etti; Germanya'da birçok Roma ürününe ihtiyaç vardı. Ancak MÖ 17 yılında bazı Romalı tüccarlar Sugambri, Usipetes ve Tencreti kabileleri tarafından, kendi alanlarına tecavüz edildiği gerekçesiyle öldürüldü. Ardından Galya'ya bazı yağma seferleri düzenlediler. Ayaklanma esnasında bir Roma askeri devriyesini pusuya düşürdüler. Bu karşılaşma, Marcus Lollius



Şavaşlarda lejyon için toplanma noktalarını belirten, Romalıların gururu altın kartal, düşmanların da ilk hedeflerinden birisi olmaktaydı.

tarafından yönetilen bir lejyon ile aralarında tam ölçekli bir savaşa dönüştü. Sadece Romalıları yenmediler, Romalı gururunu temsil eden, lejyonun sembolünü -altın kartalıda ele geçirdiler.

Bu aşağılanma, Germanya'nın işgali için Roma'ya bahane oldu. Ren boyunca bazı kaleler inşa edilmişti zaten, daha fazlalarının inşasına başlandı ve planlar yapıldı. MÖ 12 yılında, Augustus'un oğlu Drusus sefere çıktı. Bazı kuvvetler Ren boyunca seyrederek doğuya açılan bütün nehir ağızlarını keşfetmek için Kuzey Denizi'ne ulaştılar; daha önce hiçbir Romalının ulaşmadığı yerlere gittiler. Drusus, Germanya'ya girebileceği her yolu arıyordu.

Bir sonraki sene Drusus Ren'i aştı ve Sugambri bölgesinden geçerek Weser'e ulaştı. Antik tarihçi Cassius Dio şöyle açıklamıştır: "Sugambri, müttefiki olmayan tek komşu kabile Chatti nüfusunun tamamı tarafından saldırıya uğramıştı. Bu elverişli durum sayesinde Cassius Dio, Sugambri topraklarından fark edilmeden geçebildi."

Her sene düzenlenen seferlerle, Drusus ve askerleri Germanya'nın daha iç bölgelerine girdiler. MÖ 9 yılında, Drusus'un attan düşerek öldüğü, Elbe nehrinin kıyılarına ulaştılar. Kumanda, oğlu Tiberius'a geçti. Tiberius lejyonlarıyla Ren ve Weser arasında sonraki iki yıl içinde savaş üstüne savaş yaptı. MÖ 6 ve MS 4 yılları arasında Tiberius emekli oldu, ancak yokluğu esnasında diğer generaller Cermen kabilelerine boyun eğdirmeye devam ettiler.

Bu yıllarla ilgili çok az şey bilinmektedir; ancak görünüşe göre Augustus Germanya'nın bir parçasının Roma vilayeti olmak için yeterince pasifize olduğuna inanmıştı. Roma'ya ait çok sayıda kale vardı ve sivil yerleşimler kurulmaya başlanıyordu (Ren Nehri'nin 60 mil kadar doğusunda, pazarlara ve kamusal alanlara sahip bir Roma şehri kalıntılarına 1997 yılında arkeologlar tarafından ulaşılmıştır). Cermen kabilelerinin davranış biçimleri de Romalıların yerleşmeye başladıklarını gösteriyordu; Roma ilerleyişine karşı durmak için kabileler gittikçe daha fazla bir araya geliyordu.

Örneğin Marcomanni, gerçekte Main Nehri boyunda, nehrin Ren Nehri'ne aktığı bölgeye yakın yaşayan bir kabileydi. Şefleri Maroboduus, imparatorun torunlarının yanında eğitim görmüş, çocukken ve genç bir adam olarak Roma'da yaşamıştı. Halkına Roma'ya dair ilk elden bilgilerle dönmüştü. Romalı askerler Marcomanni bölgesine geldiğinde Maroboduus neyin yaklaştığını biliyordu. Velleius Paterculus, Tiberius'un bir askeri, Maroboduus hakkında şunları yazmıştır:

"Soylu bir aileden gelen, bedenen güçlü ve aklen cesur, doğuştan barbar ama zekâ olarak değil, kendi vatandaşları arasında liderlik konumunu şansın ve iç karışıklıkların sonucu elde etmedi (...) bir imparatorluğu ve tam bir iktidarı kafasında tasavvur ederek, kabilesini Romalılardan uzaklaştırmaya ve göç etmeye karar verdi (…) halkını güçlü kılabileceği bir yere."

Maroboduus Bohemya'ya yerleşti ve kabilelerden oluşan bir ittifak oluşturmaya başladı. MS 6'da Augustus'un endişelenmesini gerektirecek kadar güçlüydü. Roma'da 70.000 adamdan oluşan bir orduya sahip olduğu konuşuluyordu. Tiberius, ona bir sefer düzenlemenin kıyısındaydı ki, imparatorluğun Doğu Avrupa'daki iki bölgesinde isyan çıktı. İsyanları bastırmak zorunda olan Tiberius, Maroboduus ile acele bir barış anlaşması imzaladı. Anlaşmanın bir parçası olarak Maraboduus, Germanya'da bir isyan bile olsa, Roma iç işlerine karışmama sözü verdi.

"Germanya'nın bozguncusu"

"Germanya'nın bozguncusu": Tacitus'un Germen lider Arminius'a taktığı isim buydu. Bu takma ismi hak etmeden önce Arminius, aslında Roma ordusunun bir üyesiydi. Bu ender görülen bir şey değildi. Galya'nın fethi esnasında Sezar, Cermen savaşçılarını ücretli asker ve yardımcı kuvvetler olarak kullanmaya başlamıştı, sonraki diğer generaller de bu uygulamaya devam etti. Genç savaşçılar Roma için savaşarak iyi para ve şöhret kazanabileceklerini fark etmişlerdi.

Romalılar ayrıca kendileriyle barış antlaşması imzalayan bir halktan genelde ordularına asker sağlamasını talep ediyordu. Arminius muhtemelen hizmet etmeye bu şekilde geldi. Kabilesi Cherusci MS 4'te Tiberius tarafından kontrol altına alındı ve Roma'nın müttefiki olmayı

kabul etti. Her durumda Arminius, Cherusci kabilesinden bir grubu, Tiberius ordularının yardımcı kuvveti olarak kumanda etti. Sonuç olarak Roma vatandaşlığı ve "şövalyelik" olarak tabir edebileceğimiz bir unvan elde etti.

Asker-tarihçi Velleius Paterculus'a göre, Arminius ile Tiberius'un Doğu Avrupa seferinde karşılaşmış olması akla yatkın gözükmektedir. Velleius, Arminius'u; "doğuştan soylu bir genç adam, kavgada cesur ve aklen uyanık, sıradan bir barbarın çok ötesinde zekâya sahip, yüzünden ve gözlerinden aklındaki ateşi gösteren" olarak tarif etmiştir. Arminius, Roma dili Latinceyi bile akıcı konuşmayı öğrenmişti. Roma'nın kullanabileceği bir barbar olarak gözüküyordu.

İmparatorluğun gücünü artırmasında kullandığı bir yol, fethedilmiş veya ittifak kurulmuş lider ve halkları Roma'nın dostları olarak tanımaktı. Bu özel statü, para, lüks hediyeler ve övgülerle pekiştiriliyordu. Teoriye göre bu dost liderler, kısa sürede kendi halklarına kıyasla Romalılar ile daha çok ortak nokta hissedeceklerdi. Barışı devam ettirmek ve Roma hayat tarzını bölgelerinde tesis etmek bu liderlerin çıkarına olacaktı. Arminius MS 7 veya 8'de Germanya'ya döndüğünde, Roma'nın beklentilerini karşılayacak gibi görünüyordu.

Tatminsizliğin tohumları

Arminius'un eve döndüğündeki durumunu, Cassius Dio şöyle tarif etmiştir: "Romalılar Germanya'nın kimi bölgelerinde kendilerini var ediyorlardı, oralarda kışlıyor ve şehirler kuruyorlardı. Diğer taraftan barbarlar da Roma tarzını benimsemeye başlamışlardı: pazarlar kuruyor ve barışçıl toplantılar yapıyorlardı. Ancak atalarının adetlerini unutmamışlardı ve özgürlük duygularını kaybetmemişlerdi." Arminius ayrıca değişimin hızını bazen para, bazen buyruklarla artırmaya çalışan yeni bir Romalı yöneticiyle karşılaşmıştı: Quinctilius Varus.

Varus'un yönettiği halka karşı tavrı çok kötüydü. Velleius'a göre "Cermenlerin sadece ses ve uzuvlarıyla insana benzediklerini düşünüyordu" -başka bir deyişle yarım insan. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Cermen liderler eski güçlerini, Cermen halkının çoğunluğu da yabancılar tarafından hükmedilmek yerine eski yaşam tarzlarını özlüyordu.

Varus Roma hukukunu bölgede uygulamaya özel bir ilgi gösterdi. Cermenler "bazı kurgulanmış davalar tertipleyerek, birbirlerini sahte çekişmelere kışkırtarak ve Romalılara bu anlaşmazlıkları hallettikleri için minnettarlıklarını sunarak" işbirliği yaparmış gibi göründüler. Yani Velleius'un anlattığına göre Cermenler isyana hazırlanırken bile Varus'un sahte bir güvenlik duygusu hissetmesine yol açtılar.

Arminius ve babası Segimer komplonun merkezindeydi. Varus'un yanında zaman geçirerek, beraber yenen yemeklerde, dostluklarına ve Roma'ya olan sadakatlerine onu ikna ettiler. Bu esnada Arminius saldırı için Cermen ordularını hazırlıyordu. Varus'u tanıması ve Romalı askeri yöntemlere aşinalığı sebebiyle mükemmel bir tuzak inşa etti.

Arminius'un zaferi

MS 9 yılında, yaz sonunda, her şey hazırdı. Varus, Weser Nehri kenarında Cherusci bölgesinde yargılamalar yaparak mevsimi geçirmişti. Kış için Ren Nehri'ne doğru dönerken, kuzeydeki ayaklanmaya dair haberler ulaştı. Bu bölge Romalılara ait bütün kalelere uzaktı. Yine de Varus, sadece üç lejyonla değil, kadınlar, çocuklar, hizmetçiler ve çok miktarda yük ve hayvan taşıyan arabaları da içeren bütün yürüyüş koluyla yolunu o tarafa çevirdi.

Varus içerisinden geçmekte olduğu alanın kendisine dost olduğunu zannediyordu. Dahası Arminius ve Segimer'i de takipçileri olarak kuvvetlerine katmıştı. Ancak Arminius ve Segimer önden giderek keşif yapacaklarını söyleyerek ayrıldılar. Kendi askerlerinin bekledikleri bölgeye geldiler ve en yakın Romalı müfrezeye saldırarak tamamını öldürdüler.

Daha sonra, ağaçlı ve zor bir araziden yol alan Varus ve ordunun ana gövdesine ulaştılar. Yol zaten zorluydu, fırtına, şiddetli rüzgâr ve yağan yağmur daha da kötüleştirdi. Cermenler her taraftan saldırdı. Dio hikâyeyi şöyle anlatır:

"Başlangıçta uzaktan mızraklarıyla vur-kaç taktiği uyguladılar, ancak daha sonra çok sayıda insanın yaralandığını ve ciddi bir karşı saldırı gelmediğini görünce daha yakından baskı yapmaya başladılar. Yürüyüş kolu askerler, araçlar, siviller ile kargaşaya sürüklendi ve savunma düzeni almak imkânsızlaştı (…)İkinci gün durum biraz düzeldi. Romalılar, kayıplara rağmen açık arazilere doğru ilerleyebildiler. Ancak üçüncü gün yürüyüş kolu tekrar ormana girdi ve büyük can kayıpları vermeye başladı. Süvarilerin ağaçların arasında yayılması için veya piyade ve süvarileri birlik içerisinde kullanmak için yeterince alan yoktu."

Dördüncü gün daha şiddetli rüzgâr ve yağmur getirdi. Romalılara göre "ayakta durmak bile zordu. Islanmış kirişleri, kaygan mızrakları ve sırılsıklam kalkanları etkin kullanamıyorlardı, Cermenler ise daha hafif silahlandıklarından işleri daha kolaydı". Romalılar zayıfladıkça daha fazla sayıda Cermen saldırıya katıldı.

Yenilgisi kesinleşince, Varus intihar etti, Cermen savaşçılar cesedini buldular. Arminius, kafasını Bohemya'daki Maroboduus'a, Romalıları yenmenin de mümkün olabileceğini göstermek için gönderdi. Maroboduus Arminius'un savaşına katılmayı reddetti ve kafayı onurlu bir cenaze yapabilmesi için Augustus'a gönderdi. Ancak imparator, şüphesiz Arminius'un göndermek istediği mesajı almıştı.

4 günlük çatışma "Teutoberg Ormanı Savaşı" olarak bilinir. Romalılar ise savaşı "Varus Felaketi" olarak adlandırdı ve o kadar çok sayıda Romalının ölüm yoluna sokulmasından ötürü Varus'u suçladılar. Üç Roma lejyonu tamamen yok edilmişti.

Augustus'un hayıflanmak için kaybedilen üç lejyondan daha fazla nedeni vardı. Teutoberg Ormanı Savaşı'ndan sonra Arminius ve kuvvetleri Ren Nehri'nin doğusundaki neredeyse bütün Roma kalelerini ve yerleşimlerini yok etti. Roma, Germanya vilayetini kaybetti.

Roma'nın intikamı

Varus Felaketi'nin ardından Augustus impartorluğun sınırlarını genişletme umudunu kaybetti. MS 14 yılında öldü, halefi Tiberius'a, Ren ve Tuna Nehirleri arasındaki "imparatorluğun mevcut sınırlarında kalması gerektiğini" tavsiye etti. Ne var ki, yeni bir Cermen seferi yoldaydı. Lideri ise Tiberius'un kuzeni ve Roma ordularını MÖ 12-9 arasında yöneten Drusus'un oğlu Germanicus'tu.

Germanicus coşkuluydu, muhtemelen eski Roma vilayetini tekrar ayağa kaldırabileceğini düşünüyordu. Bunu yapamasa da Roma, barbarlara yeniden saldırmanın verdiği tatmini yaşayacaktı. İlk iki yıl, Arminius'la ittifak kurmuş kabilelerin peşinden gitti, bir tanesini imha etti. Ancak en çok cezalandırmak istediği Arminius'un kabilesi Cherusci'ydi.

Germanicus muhtemelen Cherusci içerisinde önemli bölünmeler olduğunun farkındaydı. İki ana grup, Arminius ile Tacitus'un aktardığına göre "aramızda ayrı ayrı hem sadakati hem de hainliği ile ün yapmış" Segestes tarafından yönetiliyordu. Segestes Varus'u, Arminius'un kurduğu komplo hakkında uyarmaya bile çalışmıştı. Sözleri dinlenmemiş olmakla beraber hâlâ sadık bir pro-Romalı olarak kalmıştı. Tacitus'a göre durumunu şöyle tarif ediyordu: "Romalılar ve Cermenlerin aynı çıkarlara sahip olduğuna ve barışın savaştan daha iyi olduğuna inanıyorum". Segestes ayrıca başkasına vermek için söz verdiği kızı Thusnelda'yı kaçıran Arminius'tan nefret ediyordu.

MS 15 yılında Germanicus, Arminius'un grubu tarafından saldırı altında olan Segestes'ten yardım dileyen bir mesaj aldı. Germanicus Segestes'i kurtardı ve çarpışma esnasında "babasından çok kocasının ruhuna sahip" Thusnelda'yı ele geçirdi. Segestes onu kampında zor kullanarak tuttuğunu kabul ediyordu, ancak "o hiçbir talepte bulunmuyor, teslim gözyaşları dökmüyor, elleri elbisesinin içinde kenetli gebe vücuduna bakıyordu".

Tacitus'a göre Arminius karısının ele geçirilmesinden ve oğlunun önceden köleliğe mahkûm edilmesinden dolayı cinnete kapılmıştı. "Soylu babası, kudretli general ve cesur ordusu, bütün bu gücüyle aciz bir kadını kaçırdı (...) Hainlik yaparak değil, hamile kadınlara karşı değil, silahlı adamlara karşı savaşı sürdüreceğim" diyordu. Gerçekte, görünüşe göre Thusnelda'nın kaçırılmasının uyandırdığı öfke, Cherusci ve diğer komşu kabileleri Arminius'un arkasında, onun davası uğruna birleştirmişti.

Cermenler Germanicus'un bazı kuvvetlerini pusuya düşürdü ancak üç günlük sert savaşın ardından Romalılar güvenli bölgeye geçmeyi başardılar. Bir sonraki sene Romalılar tekrar Arminius ve müttefikleriyle yüzleştiler. Arminius savaş esnasında yaralansa da, hayatta kalıp kaçmayı başardı. Çok sayıda Cermen savaşçı öldürüldü ve Germanicus zaferini ilan etti. Tiberius Germanya'da yeterince başarı elde edildiğini düşünerek kuzenini Roma'ya çağırdı. Bir sonraki sene imparator, Germanicus'a, Thusnelda ve oğlunun esir olarak teşhir edildiği bir zafer töreni hediye etti. Hayatlarının geri kalanını İtalya'da, Arminius'u bir daha göremeden yaşadılar.

Son direnişler

Arminius kısa zaman sonra bu sefer Maroboduus ile savaşa girdi. Her ikisi de artık güçlü kabile konfederasyonlarına hükmediyordu. Tacitus "iki milletin de güçleri ve liderlerinin yiğitlikleri eşitti. Ancak 'kral'

Kurbanlar ve bataklıktaki cesetler

MS 15 yılındaki seferi sırasında Germanicus "Varus Felaketi"nin gerçekleştiği bölgeye ziyarette bulundu. Kaçanlardan bazılarının rehberliğinde, ölülerden geriye kalanlar için münasip defin ve cenaze ritüelleri uyguladı. Aynı zamanda kurtulanlardan, Romalı mahkûmların Cermen savaş tanrısına kurban edilmesi dâhil, korkunç bazı öyküler dinledi.

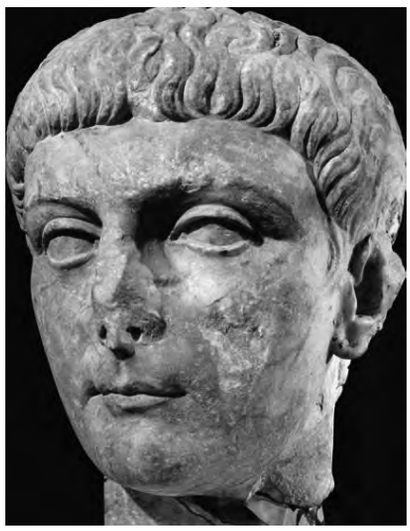
İnsan kurban etme Cermen dininin bir parçasıydı, Romalılar dâhil birçok antik halkta olduğu gibi. Germanya'da muhtemelen kurban ritüelinin en yaygın biçimi, adanan nesnelerin bataklık ve sulara fırlatılması şeklinde gerçekleşiyordu. Danimarka ve Kuzey Almanya'da bataklıklarda, mücevherler, Roma silahları, botlar ve atlı arabalar dahil bulunan çok sayıda nesne bu durumu göstermektedir. İnsan kurban etme âdetiyse önemli dini günler, savaş ve kıtlık gibi durumlara bırakılmıştı.

Kurban edilmiş insanlar da adak silahlar ve mücevherler gibi bataklıklara atılıyordu. Çoğunlukla öncelikle öldürülüyorlardı; muhtemelen, en azından bazıları kendilerini isteyerek sunuyorlardı. İyi korunmuş bataklık adamlarından birisi, "Tollund adamı" olarak bilinen, yüzündeki derin huzur görüntüsüyle bilinmektedir. Ölmeden önce hububat ve tohumlardan oluşan bir öğün yemişti. Bilim insanları aynı mide içerikleriyle başka bedenler de buldular, muhtemelen bu son öğün kurban edilmeden önce kurbana verilen son öğünle ilgili dinsel bir seremoninin bir parçasıydı. Bulunan yüzlerce beden arasında hangilerinin kendi rızasıyla kurban olduğu, hangilerinin olmadığı bilinmemektedir, çünkü bataklıklara atılmak bazı suçlara verilen cezalardandı da. Ancak Cermen bakış açısına göre bu ölümler de kabilenin iyiliği için verilen kurbanlardı.

unvanı bazı kendi vatandaşları arasında nefret uyandırırken Arminius 'özgürlüğün savunucusu' olarak değerlendiriliyordu" diye yazmıştır. Sonucunda Maroboduus krallığının Langobardi kabilesi gibi bazı üyeleri Arminius'un tarafına geçti. Tacitus, "Cherusci ve Langobardi kadim ve tekrar yeniden kazanılmış özgürlük için, diğer tarafsa kendi hâkimiyetlerini artırmak için savaşıyordu" diye yazmıştır. Ancak ilk çarpışmanın ardından Maroboduus geri adım attı ve birçok müttefiki tarafından terk edildi. Nihayetinde İtalya'ya kaçtı.

Şimdi rakipsiz kalan Arminius konfederasyonunu genişletmeye ve kendi krallığını kurmaya çalışmış gibi gözükmektedir. Bunun birçok nedeni olabilir, güç arzusu veya gelecekteki olası Roma işgallerine karşı durabilmek için kabileleri birleştirme isteği gibi. Ancak geleneksel olarak, Cermen halkları sadece savaş dönemlerinde tek mutlak hükümdara sahip olmuşlar, barış dönemlerinde kabile konseyleri tarafından yönetilmeyi tercih etmişlerdir. Arminius'un ihtirası yurttaşlarının özgür ruhları için çok fazlaydı ve kendi kandaşlarının ihanetiyle öldürüldü.

İkinci yüzyıl başlarında *Yıllıklar* isimli eserinde Tacitus, Arminius'un öyküsünü takdirle bitirir: "O, açıklıkla Germanya'nın kurtarıcısıydı. Roma'ya meydan okuyandı -kendinden önceki krallar ve kumandanlar gibi çocukluğunda değil, gücünün doruklarında- zor savaşlara girdi ve hiçbir zaman kaybetmedi". 37 yıllık ömrünün 20 yılında hükmetti. Bugün bile kabileler ona dair şarkılar söyler".



Cermenlere karşı defalarca zafer kazanan Drusus. Bu zaferler sonucunda ailesine babadan oğula geçen "Germanicus" unvanını kazandırıyor.

İLK YÜZYIL

Tiberius, Germanicus'u MS 16'da geri çağırdığında Ren'den Elbe'ye kadar toprakların elde tutulamayacağını az veya çok kabul etmişti. Son fetihlerle imparatorluk başka imparatorluk ve krallıkları, mevcut şehirleri, paraya, vergi sistemine, bazı yollara ve diğer medeniyet özelliklerine sahip yerleri ele geçirmişti. Genellikle fethedilmiş toprakların halkları, bir hükümdarın diğeriyle değişiminden dolayı sıradan hayatlarında çok az şeyin değiştiğini düşünüyordu.

Ancak çoğu Cermen, daha önce gördüğümüz gibi krallara karşı farklı bir bakış açısına sahipti. Cermenler ayrıca şehirlerde yaşamayı da sevmiyor, şehirleri "ağlarla çevrilmiş mezarlar" olarak tabir ediyorlardı. Roma'yla ilişkiye girmeden önce parayla da ilişkileri yoktu. Roma, Germanya'ya hükmetmek için en başından başlamalıydı ve antik dünyanın iletişim imkânları ve teknolojideki sınırlılıklar sebebiyle güçlü imparatorluk için bile bu çok zordu. Ancak bu, Roma'nın Germanya'yla işinin tamamen bittiği anlamına gelmiyordu.

Kuzey Denizi isyanları

MÖ 13 yılına kadar Doğu Galya'dan Ren'e kadar büyük bir bölge birkaç lejyonun yerleştiği askeri bir bölge haline gelmişti. Bu sınır bölgesinin kuzey bölümü aşağı Germanya, güney bölgesi ise yukarı Germanya olarak biliniyordu. Aşağı Germanya'nın bir parçası Kuzey Denizi kıyılarında, Ren'in doğusunda yer alıyordu.

Askeri bölgede sadece askerler değil siviller de yaşıyordu. Bazıları İtalya'dan ya da diğer vilayetlerden gelmişti. Diğerleri Galya ya da Germanya'nın yerlileriydiler. Ren'in batı yakasında yaşayan Cermen kabileleri imparatorluk ile entegre olmuştu. Roma kuvvetleri nehrin doğu yakasında devriye geziyorlardı, görünüşe göre bazı bölgeleri ekin ve sürülerini yetiştirmek için ayırmışlardı. Ren yakınında yaşayan Cermenler, diğer taraftan, Romalılarla yoğun bir iletişime sahipti.

Çoğu etkileşimler barışçıl ve kârlıydı. Tacitus, "bizim vilayetlerden düşman toprağına karşı tüccarlar ticaret özgürlüğü adına ve sonrasında servet elde etmek için ilgi duydular" şeklinde yazmaktadır. Gene de, Tacitus'un söylediğine göre Germanya kabileleri hâlâ düşman olarak algılanıyordu. Roma'yla anlaşması bulunan kabilelerle bile barışın kalıcı olması umudu pek yoktu.

Çok fazla vergi

Frisii, Ren'in hemen doğusunda Kuzey Denizi çevresinde yaşayan bir kabileydi. MÖ 12'deki sefer esnasında Drusus tarafından boyun eğdirilmiş ve Roma'nın müttefikleri olarak kabul edildikleri bir anlaşma imzalamışlardı. Karşılığında belirli sayıda hayvan derisinden oluşan yıllık bir vergi ödemeyi kabul etmişlerdi. Bu deriler ordu tarafından çadır ve diğer bazı şeylerin yapımında kullanılıyordu.

20 yıldan fazla, Frisii vergisini sorunsuz bir şekilde ödedi. Tacitus, "kimse ciddiyetle derilerin boyut ve kalınlıklarını incelemedi" diye yazmaktadır. Ancak sonra bir askeri idareci, derilerin yabani sığırlarınki kadar büyük ve kalın olması gibi bazı standartlar getirmek istedi. Belki de Frisii'nin Sezar'ın tarif ettiğine benzer hayvanlar getirebileceğini düşünüyordu;



Romalı ve Cermen sivil ve askerler, bir Roma sınır kalesine yakın pazar yerinde birlikte resmedilmiş.

"Bunlar, fil boyutundan biraz küçüktü ve görünüş, renk ve şekil olarak boğayı andırıyorlardı. Güç ve hızları inanılmazdı (…) Cermenler büyük acılar çektirerek bunları öldürüyordu. Genç adamlar kendilerini bu talim ile güçlendiriyorlardı ve en fazla sayıda öldüren büyük övgüye mazhar oluyordu."

Sezar'ın bahsettiği "auroch"lardı, şimdi soyu tükenmiş bir çeşit vahşi sığır, ancak hiçbir zaman boyutları bir filinkine yakın değildi. Modern sığırlardan çok daha büyük oldukları gibi antik Germanya'da yetiştirilen sığırlardan da çok daha büyüklerdi. Tacitus'un söylediğine göre yeni vergi "herhangi bir ulus için zor olurdu ve kendi yetiştirdikleri sığırlar yeterli boyutta olmayan Cermenler için de katlanılmazdı".

Frisii kabilesi vergisini ödeyemediğinde idareci, sürülerine ve topraklarına el koydu. Sonrasında, Frisii kadın ve çocuklarını köle olarak satmak üzere ele geçirdi. Frisii kabilesi karşı çıktı ama kimse salınmadı. MS 28'de, vergiyi almaya gelen askerleri ele geçirip asarak isyan ettiler. İdareci deniz kenarındaki bir kaleye kaçtı ama kabile kaleyi kuşattı. Ardından başlayan çatışmada 1300'den fazla Romalı asker öldürüldü.

Tacitus sonucu açıklar: "Frisii adı Germanya'da ün saldı ve Tiberius kayıplarımızı sır olarak sakladı… Senato da imparatorluğun bu kadar uzak sınırlarında gerçekleşen aşağılanmayı önemsemedi." Roma artık aşağı Germanya'nın her noktasını elinde tutmaya uğraşmıyordu.

Huzursuz kabileler

MS 58'de Frisii ile tekrar sorun çıktı. Tacitus şöyle anlatıyor: "Gençlerini ormanlara ve bataklıklara, savaşamayan nüfuslarını ırmak kenarına taşıdılar (…) Kralları Verritus ve Malorix'in emrinde işgal edilmemiş ama bizim askerlerimiz için ayrılmış topraklara yerleştiler" Romalı idareci, kabileyi, bu bölgeyi terk etmezse saldıracağı yönünde tehdit etti. Ancak Verritus ve Malorix teslim olmadı. İdareci onları Roma'ya, imparator Nero'ya gönderdi. İki Cermen şehri gezdikten ve tiyatroyu ziyaret ettikten sonra Nero'yla buluştular. Nero onlara Roma vatandaşlığı sunarken, hiçbir uyarı yapmadan atlılarını kabileyi hak iddia ettiği bölgeden atmak üzere üzerilerine gönderdi.

Göründüğü kadarıyla bu dönem Germanya'da kabilelerin birbirleriyle savaşa tutuştuğu kaotik bir zamandı. Tacitus'un aktardığı özellikle trajik bir öykü Ampsivarii kabilesine ilişkindir. Başka bir kabile tarafından topraklarından sürüldükten sonra, Romalıların Frisii kabilesinden geri aldığı alan için hak iddiasında bulundular. Ampsivarii liderlerinden birisi, Boiocalus, aşağı Germanya yöneticisiyle buluştu ve toprakların halkına verilmesi için etkileyici bir söylev verdi.

Hükümet yöneticisinin verdiği cevap "halk, tanrıların kendilerinden ne alınıp ne verileceğine dair karar verme yetkisini verdiği Romalılara, kendisinden üstün olanlara, boyun eğmelidir" şeklindeydi. Özelde yönetici Boiocalus'a, Arminius'a karşı savaşta Roma'ya yardım etmesi durumunda toprakları verebileceğini söyledi. Ancak Boiocalus "yaşamak için topraktan yoksun olabiliriz ama ölmek için değil" diyerek teklifi geri çevirdi. Amprisivarii kabilesi hiçbir zaman kendisine yaşayacak bir yer bulamadı. "Aç biilaç başıboş dolaştıktan sonra (…) bütün gençleri yabancı topraklarda katledildi, savaşamayanlar ise ganimet olarak paylaşıldı" - başka bir deyişle köleleştirildi.

Küstürülmüş yardımcı askerler

Şimdiki Hollanda'da yaşayan Batavian kabilesi, Augustus döneminden itibaren Roma'nın müttefikiydi. Vergi ödemiyorlardı ancak bunun yerine imparatorluğa yardımcı kuvvetler olarak hizmet ettiler, bazıları hükümdarın kişisel korumalığını bile yaptı. Ancak MS 68 yılında Nero intihar etti. Halefi, Batavian kabilesinden korumaları görevlerinden azleden Galba adında bir generaldi. Bu davranış bütün kabileyi gücendirdi. Kabile, aşağı Germanya lejyonları kumandanı Vitellius bütün Batavian erkeklerinin orduya katılmasını emrettiğinde daha çok öfkelendi.

Batavian kabilesinden bir soylu ve eski yardımcı kuvvetler subayı Civilis, Romalılara karşı başkaldırmanın zamanının geldiğine karar verdi. "Halkın liderlerini ve aşağı sınıfların cesur ruhlarını" kutsal koruluğa davet etti ve hepsi davasına katıldığına dair yemin etti. Frisii'nin de içinde bulunduğu komşu kabileler de kısa sürede isyana katıldılar. Roma ordusu ve donanmasında hizmet eden diğer Cermenler de orduyu terk ettiler ve Civilis'in arkasından gittiler.

Batavian isyanı bir yıldan fazla sürdü. Tacitus çatışmayı, yaşadığı çalkantılı dönemdeki gelişmelere dair parlak izlenimlerini aktardığı *Tarih* isimli eserinde anlatmıştır. Civilis Ren Nehri'ni bloke ederek kampın yakınlarına taşmasına sebep oldu, çünkü "Romalı askerler ağır silahlarla yüklüydü ve yüzmekten korkuyorlardı, nehirlere alışık olan Cermenler ise silahlarının hafif olmasının faydasını görüyordu". Romalılar Civilis'in kampına saldırdığında "Romalılar derin bataklıkların çamuruyla bulanmış silahlarını ve atlarını gördüklerinde paniğe kapıldılar. Cermenlerse iyi bildikleri arazide rahat hareket ediyorlardı".

Civilis'in isyanına Ren nehrinin kenarında yaşayan çoğu kabile katıldı. Bazı Roma kaleleri yakıldı ve lejyonlar kafa karışıklığına itildi. Cermenler başarılarını Civilis'in Romalı taktiklerine dair bilgisine ve Romanın bir kaos içerisinde olmasına borçluydular. 69 yılında Galba suikaste uğradı, halefi intihar etti ve sonra Vitellius ve Vespasian adındaki generallerin her biri kendi kumanda ettikleri lejyonlar tarafından imparator olarak tanındı.

Çatışmayı Vespasian kazandı ve 20 Aralık 69 yılında resmi imparator olarak tanındı. Bir sonraki ilkbaharda Civilis'in üzerine kuvvetler gönderdi. Bazı çatışmaların ardından Romalı kumandan, muhtemelen Civilis çatışmanın bir döneminde Vespasian adına Vitellius'a karşı savaşmayı teklif ettiği için, müzakere yapmayı önerdi. Tacitus'a göre Batavi'lerin çoğunluğu savaştan yorgun düşmüştü "Artık daha fazla yok oluşumuzu geciktiremeyiz… Lejyonları ateş ve kılıçlarla yok etmek ne kazandırdı, daha fazla ve daha güçlü lejyonların gelmesinden başka?" diyorlardı. Civilis'in barış teklifini, halkı için barış ve kendisi için de özür olarak kabul ettiği akla yatkın gözükmektedir. Ancak ona ne olduğunu kesin olarak belki hiçbir zaman bilemeyeceğiz, çünkü Tacitus'un *Tarih*'inin geri kalanı kaybolmuştur.

Küçük Altın Kitap

Tacitus'un yüzyıllardır kayıp olan diğer bir kitabı 1451'de tekrar bulundu. *Germanya* adındaki kitabı araştırmacılar öyle değerli bulmaktadırlar ki "küçük altın kitap" (libellus aureus) ismini takmışlardır. Herhangi başka bir antik yazarın Yunanlılar ve Romalılar dışındaki Avrupa halklarına dair tamamlanmış bir araştırması bilinmemektedir. Germanya'yı MS 98'de yazan Tacitus'un kendisi muhtemelen hiçbir zaman kuzeyde bulunmamıştı. Ancak ilk elden bilgileri alabileceği kişilere, seyahat etmiş, ticaret yapmış veya savaşmış insanlara ulaşma şansı vardı. Bütün bu kaynaklar bugün yok olmuştur, bu yüzden Tacitus'un verdiği bilgilere sahip olduğumuz için şanslıyız.

Ancak onun seçkin Romalılar için yazmış olduğunu aklımızda tutmalıyız. Bu onun, kavramları okuyucusunun anlayabileceği bir şekilde düzene koyduğu ve elbette okuyucularının birçok önyargısını da taşıdığı anlamına gelir. Bazen Cermenler ile ilgili basmakalıp tanımlamalar kullanmıştır, örneğin: "Tamamının ateşli mavi gözler, kızıl saç, geniş, kısa süreli güç harcamak için uygun bedenleri vardır. Uzun süreli emek gerektiren işlere uygun değildirler." Ancak Tacitus akranlarının çoğunluğunun fazla bilmiş olduğunu düşünür. Kendi toplumunda gördüğü bencillik ve yozlaşmaya dikkat çekmek için Cermenleri bazen "asil vahşiler" olarak tasvir etmiştir.

Germanya Cermen toplumunu birçok yönüyle tarif etmektedir. Tacitus doğal olarak askeri konularla ilgilenmiştir, örneğin Cermenlerin seyrek olarak kılıç kullandıklarını, yerine hem fırlatarak hem de sokarak kullanabilecekleri mızrak taşıdıklarını yazmıştır. Az sayıda savaşçının kask ve zırhları vardı; savunma için renkli boyanmış kalkanlarını kullanıyorlardı. Cermenler savaşa girdiğinde özel bir şarkı veya naraları vardı; "cesaretin çığlığı olduğundan, fazla bütünlük gösteren bir ezgi değildi. Esasen sert ve karışık bir kükremeydi, kalkanlarını ağızlarına koyduklarından daha yoğun ve daha derin bir sese dönüşüyordu".

Erken Cermen dini

Hâlihazırda erken dönem Cermen diniyle ilgili olarak, kâhin kadınlar veya kurban törenleri gibi kimi şeylerle karşılaşmış bulunuyoruz. Peki, Germanya tanrıları kimlerdi? Tacitus, Cermenlerin ilahlarının binalara hapsedilmek veya insan formunda resmedilmek için çok yüce olduğuna inandıklarını, bu yüzden orman ve koruluklarda ibadet ettiklerini, "görünmeyen ve gizemli ruhlara ilahi isimler verdiklerini" yazmıştır. Bu ruhlar arasında, söylediğine göre, Mısır tanrıçası Isis, Romalı zekâ, güç ve savaş tanrıları Merkür, Herkül ve Mars da bulunuyordu. Modern araştırmacılar Tacitus'un sonradan Viking mitolojisindeki Odin, Thor ve Tyr'a dönüşen Wodan, Donar ve Tiwaz'dan söz ettiğini düşünmektedirler. Tacitus'un bahsettiği tanrıça, İsis gibi gemiler ve denizle ilişkilendirilen, bereket ilahı Nehallennia olabilir.

Germanya'nın çok ünlü bir bölümünde Tacitus, "dünyanın annesi" olduğunu zannettiği Nerthus adında bir tanrıçadan söz etmiştir. Güneybatı Baltık denizi kabileleri tarafından saygı görmekteydi ve kutsal bir korulukta yaşadığına inanılıyordu. Kumaşla kaplı bir araba her zaman orada bekletiliyordu. Yılın bazı dönemlerinde Nerthus'un rahibi, tanrıçanın varlığının arabanın içerisinde olduğunu hissediyor ve bir çift sığırla sürerek halkın arasında dolaştırıyordu. "Takip eden günlerde ziyaret etmeye tenezzül ettiği her yerde eğlence ve mutluluk yaşanıyordu (…) Kimse savaşmıyordu, kimse silah kuşanmıyordu, demirden bütün nesneler kilit altına alınıyordu. Sonra, barış ve sükûnet, tanrıça rahip tarafından kutsal mekânına geri götürülene kadar yaşanıyor ve selamlanıyordu."

Bölük ve taburlar birbiriyle akraba insanlardan oluşuyordu ve Tacitus'a göre bu onlara fazladan cesaret aşılıyordu. Dahası çocuk ve kadınları da savaş sırasında yanlarında oluyordu. "Onlar her bir erkek için, cesaretlerinin en yakın şahitleriydiler, onların en cömert alkışlayıcılarıydılar. Saygı görmeme korkusuyla yaralarını, cesaret ve yemek dağıtıcısı annelerine ve eşlerine gösterirlerdi". Eğer bir savaşçı düşman karşısında gevşiyorsa, kadınlar görevlerini hatırlatıyor ve daha güçlü savaşmaları için onları uyarıyordu.

Aile reisi erkek olmakla beraber kadınlara da çok saygı duyuluyordu. Genellikle sadece yaşanılan hanenin değil çiftliğin tamamının yöneticisiydiler. Ayrıca kadınların geleceği görmeye dair özel bir yetenek ve kutsiyete sahip olduklarına inanılıyor, tavsiye ve görüşleri çok ciddiye alınıyordu.

Bazı kadınlarsa daha büyük mertebelerde saygı görüyordu. Örneğin *Germanya* ve *Tarih*'te Tacitus yüksek bir kulede yaşayan "Veleda" isminde bir kadından söz etmiştir. Genellikle "tanrıça" olarak değerlendirilmiş, kabileler arası tartışmalarda arabuluculuk yapmış, Civilis'in Batavian Savaşı'ndaki başarılarına dair kehanetlerde bulunmuştur.

Yüksek sınıf Romalı kadınlardan farklı olarak, Cermen kadınlar kendi çocuklarının bakımını kendileri yapmıştır. Çocuklar, Tacitus'un dediğine göre, "bizim hayran olacağımız, dayanıklı vücut ve organlarla" büyüyorlardı. Bir çocuk belirli bir yaşa geldiğinde, babası, başka bir erkek akrabası veya liderlerden birisi, tören ile çocuğa mızrak ve kalkan hediye ediyordu. Silahlarını kabul ettikten sonra genç erkekler çoğunlukla bir liderin maiyetine giriyorlardı. Tacitus şöyle açıklıyor:

"Bir liderin tebaası olarak gözükmek utanç verici değildi (…)Takipçiler liderlerinin en güçlü adamı olmak, liderler ise en fazla sayıda ve en cesur savaşçılara sahip olmak istiyordu. Savaşa girdiklerinde yiğitlikte liderin takipçilerinin altında kalması, takipçilerin liderin gösterdiği yiğitliği gösterememesi ayıplanıyordu. Onu savunmak, onu korumak, birinin kendi cesaretini onun şöhreti uğruna harcaması, sadakatin yüksekliğini gösteriyordu. Lider zafer için savaşıyordu, vasalları liderleri için."



Büyük ve güçlü hayvanlar avlayan bir Cermen avcısı. Avcı boynuzlu bir kask ile resmedilmiş. Ancak erken dönem Cermenleri arasında kask nadir olarak kullanılırdı.

Lider, takipçilerinin hizmetlerinin karşılığını savaş ve yağmadan elde edilen gelirler ile şölenler düzenleyerek, atlar ve silahlar hediye ederek ödüyordu. Savaşmadıklarında zamanlarını (Tacitus'a göre) uyuyarak, avlanarak, şölen yaparak, kumar oynayarak ve eğlenceler düzenleyerek geçiriyorlardı. Örneğin, "Her toplaşmada gözlenebilen bir şey vardı. Genç erkekler kılıç ve mızraklar arasında, ölüm tehdidi altında dans ediyorlardı. Tecrübe onlara beceri veriyordu, beceriyse zarafet; kâr veya kazanç söz konusu değildi, geçirdikleri zaman ne kadar tehlikeli olsa da bunun tek kazancı izleyicilerin memnuniyetiydi."

Barış döneminin zevkleri olduğu gibi görevleri de vardı. Her yeni ayda veya dolunayda, liderler konseyi toplulukla ilgili meseleleri tartışmak üzere bir araya geliyordu. Önemli kararlarınsa kabilenin tamamı tarafından onaylanması gerekiyordu. Herkes bir araya geldiğinde rahip sessizlik çağrısı yapıyordu. Sonrasında liderler, yaşlarına, rütbelerine ve şöhretlerine göre sırayla söz alıyordu. Halk duyduklarından memnun olmadığında kendi arasında homurdanıyordu. Bir şeyi onayladıklarında erkekler kalkanlarını sallıyor ve daha güçlü sesler çıkarıyorlardı. Tacitus bir liderin "yönetmek için güce sahip olmasından daha çok ikna etmek konusundaki becerisinden dolayı" sözünün dinlendiğini yazmıştır. Savaşta bile "liderler emretmekten daha çok örnek olmak yönünde tavır sergiliyorlardı. Eğer enerjiklerse, eğer dikkat çekiyorlarsa, eğer önlerde savaşıyorlarsa, hayran olunup örnek alınıyorlardı".

Germanya küçük, ancak özetlemesi zor, ilginç konularla dolu bir kitaptır. Şu ana kadar göz attığımız konular arasında, Tacitus misafirperverliğin önemini, kan davalarının ortaya çıkışını, suçlara karşı uygulanan cezaları anlatmıştır. Cermenlerin bira ürettiğini, evlerini renkli balçıkla dekore ettiklerini ve neredeyse her gün sıcak banyo yaptıklarını yazmıştır. Kadınların el işlemeli keten giysilerinden ve Suebian erkeklerinin saçlarını kafalarının üstünde veya kenarlarında bağladıklarından söz etmiştir. Hatta İskandinavya Suionelerinin "gemilerde daha güçlü" (muhtemelen Vikinglerin atalarıydılar) olduğu hakkında veya sadece kadınlar tarafından yönetilen bir komşu kabile hakkında bile bilgiye sahipti. Ancak Suionelerin ötesinde neredeyse hareketsiz bir deniz uzanıyordu ve "dünya sadece oraya kadar uzanıyordu".

Birinci yüzyılın sonuna doğru, aşağı ve yukarı Germanya bölgeleri askeri bölgeden Roma vilayetine dönüştü. Dahası, imparator Domitian, Ren ve Tuna arasındaki, kabilelerin geçiş yaptıkları koridoru kapattı. Bugün "limes" (sed) olarak adlandırılan, orta Ren ile yukarı Tuna arasında 340 mil uzunluğunda bir sınır oluşturdu. Başlangıçta bu, temizlenmiş dar bir arazideki gözetleme kuleleri dizisiydi. Sonrasında kaleler inşa edildi ve 120'li yıllarda 9 ayak yüksekliğinde ahşap bir çit eklendi. Tahkimat işleri 150'li yıllarda tamamlandı. "Limes" (sed) imparatorluğun kendisini korumasına ve bir gözünün kuzeydeki komşuları üzerinde olmasına yardımcı oluyordu. Ancak set, görünür bir sınır olmasına rağmen, Romalılar ve barbarları tam olarak birbirinden ayıramamıştı.

Barış içerisinde bir arada yaşama

Roma etkin bir şekilde kabilelerle, imparatorluğa yağma akınları düzenlememeleri için rüşvet vererek anlaşmalar imzalamanın yollarını aramış, bazı kabilelerinse buna cüret etmemeleri için cesaretini kırmaya çalışmıştır. Dostça ilişkileri garanti altına almak için kabile liderlerine para ve hediyeler vermek dahil birçok taktik kullanılmıştır. Roma ayrıca bazen özel ticaret imtiyazları ve diğer düşmanlara karşı kabilelere korumalık yapma sözleri vermiştir. Hatta bazen imparatorluğa ait topraklardan bile hediye etmiştir.

Bir kabilenin dostluğundan şüphelendiklerinde kendi seçtikleri bir lideri desteklemiştir. Örneğin 1. yüzyıl ortalarında imparator Claudius, Arminius'un kuzeni İtalicus'a para vererek Cherusci'yi yönetmek üzere göndermiştir. İtalicus'un babası, Germanicus'un Arminius'a düzenlediği seferlerde bile savaşmış ve Roma'ya sadık kalmış bir yardımcı kuvvetler komutanıydı. Bu dönem imparatorluğun, kabilelerin ve hatta ailelerin kendisine karşı birleşmelerini engellemek için "böl ve yönet" taktiğini nasıl kullandığını gözler önüne sermektedir.

Askerler ve yerliler

Kabilelerden asker almak Roma'ya bağlılık oluşturmanın çimentosu işlevi görüyordu. Görünüşe göre birinci ve ikinci yüzyıllarda Cermen yardımcı kuvvetlerin Roma ordusu içerisindeki sayısı devamlı artmıştır. Yardımcı kuvvetler en az 20 sene hizmet ettikten sonra Roma vatandaşlığı elde ediyorlardı. Birçok Cermen erkek, hizmetlerini tamamladıktan sonra eve dönmüştür. Beraberlerinde, topluluklarında büyük bir saygı kazanmalarına sebep olan zenginlik ve bir dolu deneyim ile dönmüşlerdir. Arkeologlar, birçok yardımcı kuvvet askerine ait, gömülenin yüksek statüsüne işaret eden Roma kılıçlarının, zırhlarının ve değerli eşyalarının bulunduğu mezarlar bulmuştur.

Yardımcı kuvvetler genelde sınır bölgesindeki kalelerde konuşlanıyordu. Bazı durumlarda sınıra yakın kabile mensupları arasından seçiliyorlardı. Ancak birçok seferde uzak vilayetlere de gönderilmişlerdir. Yeteneklerine uygun yerlerde değerlendirilmek istendiklerinden veya uzaktayken sorun yaratmaları daha zor olacağından böyle tercih yapılmış olabilir. Her durumda sınırlardaki askerler, lejyoner veya yardımcı, savaşmaktan daha çok devriye ve benzeri işlerde zaman geçiriyorlardı ve yerel halkla iletişim kurabilecekleri birçok fırsata sahip oluyorlardı.

Zamanla kalelerin etrafında köyler ve şehirler gelişmeye başladı. Sakinler arasında, Germanya veya İtalya'dan tüccarlar ve zanaatçılar bulunuyordu. Sınır boyunca konuşlanmış 110.000 kadar asker, gıdadan hammaddelere, çömlekten deri ve kumaşa, her çeşit kaynağa ihtiyaç duyuyordu. Or-



Runik yazı

Romalılar ve Cermenler arasındaki temasın en ilginç ürünlerinden birisi "Futhark" alfabesiydi. Bu Cermen alfabesi, milattan sonra birinci veya ikinci yüzyılda ortaya çıkmış gibi gözükmektedir. Harfleri "runlar" olarak biliniyordu ve (f u th a r ve k) seslerini veren ilk 6 harfi alfabeye ismini veriyordu. Çoğu araştırmacı, bir veya bir grup Cermenin Romalılarla buluştuktan ve nasıl yazdıklarını gördükten sonra bu sembol sistemini ürettiklerini düşünmektedir. Runik alfabenin mucitlerinin, kendi dillerine ve kendi insanlarına uygun bir harfler sistemi geliştirdiğini düşünebiliriz.

"Futhark alfabesi" en fazla sayıda runik yazıtın keşfedildiği Baltık Denizi'nin batısındaki bölgeden doğmuş gibi gözükmektedir. İlk yüzyıllarda runik harfler, silahlara veya kadınların takılarına kazınıyordu, nesneleri üretenin veya onlara sahip olanların ismi işaretleniyordu. Bazen de runik yazı sihirli veya dinseldi, bazı nesnelerin belirli bir amaca adanması veya o nesneye kutsiyet katılması için kullanılıyordu. Muhtemeldir ki yazıtlar, tanrıların ne istediğini keşfetmek için de kullanılıyordu. Tacitus, ilahi rehberliğe ihtiyaç duyulduğunda "meyve ağacından bir dal kesiliyor, küçük parçalara ayrılıyordu; çeşitli işaretler bulunanlar seçilip beyaz bir elbisenin üzerine fırlatılıyorlardı" diye anlatmaktadır. Sonra bir rahip veya ailevi konularda baba, tahta parçalarından üçünü rastgele seçiyor ve üzerindeki işaretleri yorumluyordu. Bu sembollerin runik harfler olduğundan emin değiliz ancak bu işaretlerin harflerin doğuşuna ilham kaynağı olması muhtemel gözükmektedir.

dunun askeri donanım ihtiyaçları için kendi zanaatkârları vardı, ancak diğer bütün ihtiyaçlar kale etrafında yaşayan topluluklardan karşılanmak durumundaydı. Romalı askerler, bu yüzden bölgenin yerleşikleriyle önemli işler yapmış ve muhtemelen bazılarıyla arkadaş olmuşlardır. Ayrıca askerler ve yerli kadınlar arasında uzun süreli ilişkiler kurulması da yaygındı. Bütün bu kişisel temaslar Cermenler ile Romalılar arasında kültür paylaşımının artmasına neden olmuştur.

Ticaret ve değiştokuş

Arkeologlar Germanya'da, bazıları yardımcı askerler tarafından ama çoğunluğu ticaret yoluyla getirilmiş binlerce Roma eşyası keşfetmişlerdir. Sınıra yakın bölgede, Romalılar ve Cermenler arasında doğrudan ilişkiler yaygın olduğundan birçok Roma gündelik eşyası bulunmuştur. Bulunan çok sayıda Roma sikkesi, Tacitus'un "en yakınımızdaki Cermenler altına ve gümüşe değer verirler ve ticarette kullanırlar, Roma sikkelerini tanır ve tercih ederler" sözlerini desteklemektedir. Dahası, Germanya'ya ulaşan Roma eşyaları esasen gümüş ve altın takılar, bronz, gümüş veya cam şarap içme kapları gibi lüks eşyalardı. Germanya'ya ihraç edilen diğer Roma malları, hububat ve şarap gibi mamulleri de içeriyordu.

Cermen tüccarların getirdikleri mallar arasında ise kehribar, kürk, tüy ve kadın peruğu (sarışın peruklar Roma'da oldukça modaydı) bulunuyordu. Ancak en büyük iş kalemi, kölelerdi. Roma İmparatorluğu'nda yılda 250.000 köle satın alınıyordu. İmparatorluğun emek gücünün çoğunluğunu köleler karşılıyordu, çiftlik ve fabrikaları çalıştırıyorlar, değirmenleri döndürüyorlar, maden çıkarıyorlar, gladyatör oyunlarında savaşıyorlardı. İmparatorluk savaşmayı sürdürdüğünde, özellikle fetih savaşlarının ardından köleleştirilebilecek çok sayıda düşman ele geçiriliyordu. Ancak barış zamanlarında kölelere talep azalmıyordu. Cermen kabileleri kısa süre sonra kendi tutsaklarını Romalılara köle olarak satmanın oldukça kârlı olduğunu keşfettiler, hatta bazı kabileler sadece tutsak elde etmek için yağma seferleri düzenlemeye başladı.

Kölelik Germanya'da da yaşanıyordu ancak büyük ölçekte değildi ve kölelere karşı tutum Roma'dan oldukça farklıydı. Farklılıktan dolayı şaşırmış Tacitus, Cermenler arasında ortalama kölenin sahip olduklarıyla ilgili "bir evin ve kendi evinin yönetimine sahiptir. Efendi kölesinden, kiracısından isteyeceği gibi, tahıl, hayvan veya kumaş talep eder ve bağımlılığın sınırları bundan ibarettir" diye yazmıştır.

1930'larda çizilen bu resim, Chatti kabilesinin yukarı Weser nehri yakınlarındaki merkezini gösteriyor. İlk yüzyıl dönemi başlarına ait bir canlandırma olmalı.



Sınır ordusu üslerinin ihtiyaçlarının karşılanması işi de hızla büyük değişikliklere neden olmuştur. Ren Nehri'nden 150 mil uzaklıkta, Karadeniz'deki bir yerleşim örnek olarak görülebilir. Yerleşim, birinci yüzyıl sonlarına doğru toplam 98 tane ahır içeren aynı boyutlarda sadece 5 çiftliğe sahipti. Sonraki yüz yıl boyunca yerleşim büyümüş ve böylelikle bulunan Roma ithal mallarının sayısı da fazlalaşmıştır. Dahası bazı insanlar daha büyük evlerde yaşamaya başlamıştır.

1. yüzyıl sonunda çiftliklerden birisi diğerlerine göre daha fazla büyümüş, etrafı kendisine ait çitlerle çevrilmişti. Çiftlik evi, daha büyük bir girişe ve bronz veya demir eşyaların işlenebileceği daha büyük, özel bir bölüme sahipti. Burada birçok Roma eşyası bulunmuştur; sikkeler, mücevherler, cam eşyalar, yüksek kalitede çömlek ve hatta fildişi sapı olan bir yelpaze. Yerleşimin doruk noktasında 443 hayvana yetecek kadar ahır vardı. Araştırmacılar köylülerin Romalı askerlere et ve deri sağlamak için hayvan yetiştiriyor olduklarını ve bir ailenin bu işletmede baskınlaşarak zengin ve önemli bir rol elde ettiğini düşünüyorlar. Birçok Cermen topluluğunda benzer gelişmeler olmuştur.

Bu, Sezar Cermenlerle ilk karşılaştığında tanık olduklarına kıyasla büyük bir değişimdi. Zenginliğe ve hatta toprak sahipliğine karşı hiçbir ilgilerinin olmadığını gördüğünde şaşırmıştı:

"Hiç kimsenin belirli sınırlarla çevrilmiş toprağı yok… ancak … lider her bir parçayı kabile veya ailelere kendilerine yetebilecek kadar veriyor … ve her sene onları başka bir yere taşınmaya zorluyor. Bu uygulamadan dolayı birçok konuda ilerliyorlar (…) topraklarını genişletme ve güçlünün zayıfı topraklarından etmesi kaygısı taşımıyorlar (…) toplumun bölünmesine ve çatışmasına sebep olan zenginleşme hırsına sahip değiller ve kendilerinin en güçlülerle eşit durumda olduğunu gördüğünden toplumun ruh hali iyi".

Roma etkisi, eski yaşam tarzlarına baskınlık kurdu. Bu, çoğunlukla daha fazla Roma mallarına sahip olmak, Roma maddi refahını daha fazla paylaşmak ve daha fazla Romalılar gibi yaşamak istedikleri için birçok kabilede huzursuzluklara neden oldu. Bazılarıysa hem bunu, hem de Roma topraklarını elde etmeyi istediler.

Yeni ayaklanmalar

162 yılında Chatti ve Chauci kabileleri yukarı Germanya'ya hareket etmeye çalıştılar. Geri sürüldüler, ancak Roma askeri gücü zayıflıyordu. Birçok lejyon İran'da (Perslerle) savaşıyordu. Buradan dönen askerler imparatorluk üzerinde yıkıcı etkiye sebep olan salgın hastalıklar getirdiler. Sınır oldukça zayıftı ve birçok kabile bu durumdan yararlandı.

6000 kadar Langobardi ve Ubii, Tuna Nehri'ni 166 yılında geçtiler. Yenildiler, barış şartlarını kabul ettiler ve kendi topraklarına döndüler. Aynı dönemde diğer bir grup Cermen yenilmeden önce İtalya'ya kadar ulaştı. Bu kuvvetler geçmiştekilerden farklıydı, Cassius Dio'ya göre "Barbar cesetleri arasında silahlı kadın cesetleri bile vardı".

Bu, Roma ile Tuna'nın ötesindeki kabileler arasındaki neredeyse 15 sene süren yoğun savaşın başlangıcıydı. Başta Marcomanni kabilesi olmak üzere toplamda, imparatorlukla savaşan 25 kabile vardı. Tehdit o kadar büyüktü ki Marcus Aurelius'un kendisi askerleri yönetmek adına Tuna bölgesine kadar gitmiştir. İlk işi, Roma vilayeti Dacia'yı (bugünkü Romanya) tehdit eden Sarmatian kabilesiyle ilgilenmek olmuştu.

Marcus Aurelius Dacia'dayken Marcomanni kralı Ballomar, kabileler konfederasyonunu Pannonia vilayetine (bugünkü Macaristan) yönlendirdi. 170 yılında Romalı savunma güçlerine ciddi bir yenilgi yaşattılar, 20.000 lejyoner ve yardımcıyı öldürdüler veya yaraladılar. Pannonia'yı ele geçirdikten sonra, Cimbri ve Teutones'ten sonra ilk defa İtalya'ya yöneldiler. Ballomar Aquileia şehrini kuşattı, 170 yılında Romalılar tarafından şehir kurtarıldı.

Marcomanni kabilesi geri sürüldü ancak Tuna'nın artık güvenli bir sınır olmadığı ortaya çıkmıştı. On yılın geri kalanında kısa süreli sükûnet dönemleri haricinde, Marcus Aurelius, Tuna boyunda ve hatta ötesinde Cermenler ve Sarmatianlar ile savaştı. 180 yılında öldüğünde Cermen tehdidini ortadan kaldırmakta başarılı olmuştu. Askeri gücün yanında diplomasi de bu başarıda büyük bir rol oynamıştır. Marcus Aurelius çeşitli anlaşmalar yapmıştı. Bazı kabilelerden yedek kuvvetler talep edilmişti; bazıları müttefikler haline dönüştürülmüştü hatta bazılarına yerleşmeleri için Roma toprakları verilmişti. İmparatorluk biraz daha zaman satın almıştı.

Makromannik Savaşlar sonrası dönemde Germanya'da işler değişmeye devam etmiştir. Bir sonraki yüzyıl boyunca eğilim, kabilelerin daha büyük konfederasyonlar altında birleşmesi yönündeydi. Bu büyük gruplaşmalar Ren boyunca Franklar, Kuzey Denizi boyunca Saxonlar, yukarı Tuna boyunca Alemanni ve doğuda Gotlar ile Bugundilerdi. Markomanni ve müttefikleri gibi bu koalisyonlar da Roma topraklarını ve Roma yaşam tarzını elde etmeyi istediler. Birçoğu, 4. yüzyıl Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un "Cermenler, bizim vahşi ve acımasız düşmanlarımız" sözüne yol açacak şekilde isteklerini savaş yoluyla elde etmeye çalıştı. Ama Romalılar ve barbarlar arasında barışçıl etkileşimler de devam etti. Bugünü de etkileyen, Batı Avrupa mirasını oluşturan, yavaş yavaş Roma ve Cermen öğelerini birbirine karıştıran yeni bir kültür gelişiyordu.

1823 tarihli bu illustrasyonda bir Cermen düğünü resmedilmiş.



Germanya'da evlilik

Antik Roma'da evlilik, özellikle yüksek sınıflar arasında oldukça eşitsiz bir ilişkiydi. Koca, hukuk tarafından az veya çok "çocuk" gibi görülen kadının yasal koruyucusuydu. Çoğu kadın gerçekte de sadece ergenlik çağındaydı ve babaları tarafından seçilen kocaları onlardan genelde en az 10 yaş büyüktü. Ancak Tacitus'a göre Germanya'da "Erkekler geç evlenir (…) kızlarda da evlilik için acele edilmez, aynı yaş ve benzer kişilik aranır, sağlıklı ve düzgün bir eşleşme sağlanırdı." Germen evliliği, düğünden itibaren Tacitus için oldukça büyüleyicidir:

"Aile ve akrabalar, nelerin evlilik hediyesi olarak verileceğine karar verirdi. Bir kadının kullanmayacağı, zevkine pek de uygun olmayacak şeyler hediye edilirdi; bir çift öküz, bir çift at, kalkan, mızrak ya da kılıç gibi. Bu hediyelerle kadın evlilik andı içer ve karşılığında kocasına silah hediye ederdi. Bunları, birlikteliklerinin en güçlü bağı, kutsal sırları ve evliliklerinin tanrıçası olarak kabul ederlerdi. Kadın rahatlığa özlem duymasın veya savaşın tehlikelerinden sakınmasın diye ona, evlilik töreninde, zahmetli ve tehlikeli zamanlarda da eş olması gerektiği, barışta da savaşta da kocasıyla beraber gerektiğinde meydan okumaya, gerektiğinde acı çekmeye yazgılı olduğu hatırlatılırdı. Boyunduruğa koşulmuş öküzler, eyerlenmiş atlar ve hediye silahlar bu gerçeği açığa vuruyordu. Kadın, zarar görmeden, çocuklarına, gelinlerine ve torunlarına devredeceği bir şeyi teslim aldığı ve taşıdığı bilinciyle yaşamalı ve ölmeliydi."

İnsan: eğitilen varlık



Amaç kişiliği yeterince gelişmiş, topluma uyarlı, insanlığın temel değerlerine saygılı, bununla birlikte eleştirmeyi ve hayır demeyi bilen bireyler yetiştirmektir. Uygun olmayan eğitim koşullarında kişiliklerin sağlam ve tutarlı olması elbette beklenemez. İyi bir eğitim bireyin yetilerini geliştirirken onun yeteneklerini kazanmasını da sağlar. Önemli olan bir insan yaratmaktır ya da bir insanın kendini yaratmasına katkıda bulunmaktır.

Afşar Timuçin

Eğitim konusunda hemen herkes uzmandır. Bu uzmanların başında da eğitilmemişler ya da daha doğrusu herkes ister istemez belli bir ölçüde eğitildiğine göre kötü eğitilmişler vardır. Eğitici yetiştirmekten sorumlu kurumların programları çok zaman yetersiz eğiticiler yetiştirmeye elverecek niteliktedir. Eğitici yetiştirmekle görevli eğiticiler çok zaman iyi yetişmemiş ve kendilerini yetiştirmekte eksik kalmış kimselerdir. Eğitimden sorumlu devlet adamları genel olarak eğitimin tarihiyle, yöntemleriyle, eğitim anlayışlarıyla, yere ve zamana göre değişen eğitim uygulamalarıyla ilgili bilgi ve görgü sahibi değillerdir. Yürütmede eğitimin başına eğitimle hiç ilgisi olmamış olan bir hukukçunun, bir gazetecinin, esnaftan birinin ya da herhangi bir profesörün getirildiği çok olur. Eğitim bir indir kaldır alanıdır ve kaba ideolojilerden uzak tutulması gereken bir alan olduğu halde gündelik siyasetin insafına bırakılmıştır. Genel görünüm şudur: eğitim kötü eğitilmiş kimselerin eğitim için kurallar ve daha da önemlisi yasalar oluşturduğu bir alandır. Bu alanda kararlar çok zaman parasal yatırım gerektirmeyen kararlar oldukları için çok çabuk alınabilen kararlardır. Siyaset adamı zaman zaman eğitimi eğitimden habersiz kitlelerin ruhunu okşamak için kullanır.



Eğitmek yönlendirmek değildir

Eğitim bireyin ruhsal ve bedensel anlamda gelişimine katkıda bulunma ya da yardım etme etkinliğidir. Bu etkinlik bir yandan henüz yetişmekte olan bireyin yani çocuğun ya da gencin kişiliğini geliştirmesine, dünyayla ilişkilerini uygun koşullarda kurabilmesine, daha genel anlamda dünyaya yerleşebilmesine, dünyaya uyarlanabilmesine destek olmayı öngörür. Eğitim insan bireyine geleceğini kurabilmesi için gerekli olan yeteneklerini kazanması ve geliştirmesi yolunda yardımcı olmaya çalışır. Eğitmek bazılarının sandığı gibi gütmek, yönlendirmek, biçimlemek, "adam etmek", bir kalıba sokmak değildir. Eğiticinin eğitimde yüksek amaçlara ulaşabilmesi yoğun bir çabayı gerektirir: onun bu yolda bilimsel verilere dayalı öngörüler oluşturması, dünyanın yetkin uzmanlarınca iyi düşünülmüş ve uzun uzun tartışılmış çeşitli yöntemlere başvurması zorunludur. Amaç insan bireyinin yüksek düzeyde **değerler varlığı** olarak yetişmesine yardımcı olmaktır. Demek ki eğitim kısaca bir bireyin düşünsel ve ahlaki gelişiminde yol gösterici olma etkinliğidir. Eğitmeyi gündelik dilde yerine göre "yetiştirmek" terimleriyle de karşılayabiliyoruz. Ancak bilimsel dilde "eğitmek" terimini kullanmak daha uygun, daha doğru olacaktır. "Yetiştirmek" çocuk yetiştirmekten çiçek yetiştirmeye kadar oldukça geniş bir anlam ağı ortaya koyar ve biraz da yönlendirmeyi düşündüren olumsuz bir izlenim verir. Eğitmek yönlendirmek değildir. Bu "yetiştirme" terimini gündelik dilde ahlaki anlamları da içeren çok genel bir anlamda kullanmak bir alışkanlık olmuştur. "Çocuk yetiştirmek" sözünü bizim insanımız sık sık kullanır ve bu kullanım genelde hayırlı bir yönelimi belirlemez. Çok zaman "kötü eğitilmiş" yerine "kötü yetişmiş" ya da "kötü yetiştirilmiş" deriz. "İyi yetişmiş" insan öncelikle ahlak açısından ve daha sonra başka açılardan yetkin insandır.

Yetkin insan nedir?

Yetkin insan sözü bizi alıp uzaklara götürmemelidir, ayaklarımızı yerden kesmemelidir. Yetkin insan sözü elbette basitçe insan olma olanakları içinde iyi eğitilmiş insanı düşündürür bize. Yoksa yetkin insan derken insanüstü güçleri olan bireyi anlamıyoruz, dehayı da anlamıyoruz. Eğitim kurumlarının işi deha yetiştirmek değil sıradan bilinçli insan yetiştirmektir. Dehanın hangi koşullarda deha olduğu daha başka bir ortamda tartışılabilir. Eskiçağ ahlakları insana aşırı güven içinde bireyin bir güçlü varlık, örneğin bir Herakles olabileceğini düşünmüşlerdi ya da öngörmüşlerdi. Onlara göre gerçek insani güçlülük ahlaki güçlülüktür. Bunun bugün bize göre de böyle olması gerekir. Bu düşünceyi hıristiyan ahlakı silip atmak istedi ama başaramadı. İnsanın Tanrı'yla yarışması istenir bir şey olamazdı. Oysa insan kendinden ne çok umutlanırsa, kendine ne kadar çok inanırsa o ölçüde güçlü olabilir. Hıristiyan ahlakı eski pagan ahlaklarının bu güçlü insan imgesini ortadan kaldırmaya çalışırken yeni ve sağlam bir ahlak getirmekte eksik kaldı. Tanrı'yla yarışabilen bir varlık tasarlamak hıristiyan ahlakının özüne ters düşüyordu ama kendini baştan yetersiz sayan boynu bükük insan tipi de insanın özüne ters düşüyordu. Ortaçağ boyunca kilise adamları eskiye dönme korkusuyla yaşadılar: ya pagan ahlakları hortlarsa? Bir pagan silkinmesi hıristiyan değerlerini silip atabilirdi. Nitekim öyle oldu, Rönesans'la birlikte insan dikkatini doğaüstünden aldı ve doğruca kendine döndü. Doğaüstünden doğaya dönüştü bu. Bugünün koşullarında insanı gerçekçi bir anlayış içinde ne kadar yetkinleşebilirse o kadar yetkinleşmesi gereken ama zayıflıkları da olan bir varlık diye düşünmek uygun olur.

Ancak iyi eğitilmiş olanlar doğru dürüst eğitim verebilir

İnsan eğitilebilen ve hem de eğitebilen bir varlıktır. Ruhsal ve bedensel çerçevede bireyin gelişimine katkıda



bulunmak anlamında eğitim yalnız insan için sözkonusudur. Üst düzey hayvanların yavrularını eğitmeleri ya da daha doğrusu yaşama hazırlamaları doğanın kesin koşullarıyla belirlenmiştir, doğanın çizmiş olduğu sınırlar içinde gerçekleşir. İnsan kendi deneylerini başkasının yaşamı için yol gösterici kılabilir. Hayvanlar için böyle bir şey sözkonusu olamaz: yetenekleri geliştirmek anlamında bir atın bir başka atı, bir köpeğim bir başka köpeği eğitmesi olası değildir. İnsan eğitirken ne yapar? Eğitilene yol gösterir, ona bilgilerini ve deneyimlerini belli bir yöntem çerçevesinde aktarır. İnsan bireyi bir yandan kendi deneyimlerinden yararlanırken bir yandan da başkalarının deneyimlerinden yararlanır. Öyleyse insanın eğitici olması için eğitilmiş olması gerekir. Eğitilmemiş insanın eğiticiliği olumsuz hatta korkunç sonuçlar doğurabilir. Dünyanın her yerinde toplumsal sıkıntıların ve kişisel bunalımların büyük bir bölümü eğitilmemiş ya da iyi eğitilmemiş insanın eğiticiliğinden kaynaklanır. Ancak iyi eğitilmiş olanlar doğru dürüst eğitim verebilirler. İyi eğitilmemiş kişilerin çok iyi niyetli eğiticiler olmaları eğitimde başarılı olmaları açısından büyük bir anlam taşımaz. Eğitim her zaman iyi eğitilmişten eğitilene yönelen bir etkinlik olmalıdır. Yaşam koşulları gereği ne yazık ki her zaman böyle değildir bu. Bir delinin, bir kendini bilmezin ya da daha önemlisi ahlak açısından sorunlu bir kişinin de eğitici olduğu durumlar vardır. İnsan eğitimde olumsuzu da pek güzel başarabilir: bir hırsız bir kişiyi hırsızlık yöntemleri konusunda başarıyla eğitebilir. Özellikle ailede eğitim "olgun" aile bireylerinin bilinç düzeyine göre düzenlenmiş bir eğitim olmalıdır. Aile ortamı verimlilikleriyle olduğu kadar yetersizlikleriyle ve sakatlıklarıyla belirgin olabilir. Buna göre ailede eğitim her yerde ister istemez bir ölçüde raslantıya bırakılmış bir eğitimdir.

Aile, çocuk eğitmekte en etkili kurum

Eğitilmişin de eğitilmemişin de eğitim etkinliğini rahatça gerçekleştirdiği bir dünyada yaşıyoruz. İnsanlar çok zaman konuyla ilgili çeşitli uzmanların görüşlerinden yararlanmayı düşünmeden çocuklarının eğitimini bildikleri gibi gerçekleştiriyorlar. Bu her zaman ne yazık ki onların yerden göğe hakkı olmuştur. Tarihten bu yana çocuğun aileden alınıp devlete verilmesiyle üst düzeyde bir eğitim koşulunun gerçekleştirilebileceğini düşünenler oldu. Böyle düşünenler insan ruhsallığının koşullarıyla ilgili bir bilince ulaşmış olmadıkları için her şeyi nesnelliğin koşullarına indirgemek istediler. Böylesi bir nesnel ya da ussal uygulamanın verimli olabileceğini düşünmek bugünün koşullarında olası değildir. Son yüzyıllarda gelişen ruhbilim bize anne sevgisinin ve hatta anne sıcaklığının

bir çocuğun yaşamında ne büyük bir etkisi olduğunu gösterdi. Aile bütün eksiklerine karşın, bütün sakıncalı özelliklerine karşın çocuk eğitmekte en etkili kurumdur. Çocuğun bir anneye ve bir babaya, özellikle bir anneye, kendi annesine olan gereksinimi düşünülünce sorunun hiç de sıradan bir sorun olmadığı ortaya çıkar.

Eğitimin temel ilkelerinden biri: sabırlı olmak

Modern yaşam eğitim etkinliğini oldukça çeşitlendirdi ve eğitim alanını epeyce genişletti. Eskiden bir ya da birkaç koşulda eğitilen insan şimdi her koşulda eğitiliyor. Tarihte yaşandığı anlamda eğitim dediğimiz zaman aklımıza öncelikle ailede eğitim ve okulda eğitim gelir. Bugün böyle değil bu. Eğitimin alanı giderek gelişti ve eğitici etkenlerin sayısı ve gücü giderek arttı. Şimdi toplumun bütünü ya da her kesimi eğiticidir. Ancak topluma yayılmış olan bu geniş eğitim ortamının her zaman yapıcı bir güç oluşturduğunu söylemek kolay değildir. Sorunu daha düşçü ya da duygucu bir anlayışla ele alalım ve çocuğu kötü etkenlerden epeyce yalıttığımızı düşünelim. Böyle bir şey olmaz ama olsa da eğitim hiçbir koşulda kolay emeklerle elde edilen bir sonuç olmayacaktır. Hangi düzeyde olursa olsun eğiticilik çok özen isteyen güç bir iştir: eğiten kişi çok zaman eğitilenin direnişiyle karşılaşır ve eğitileni kırmadan yani onun eğitimini tehlikeye atmadan eğitme süreçlerini sürdürmek zorunda kalır. Eğitilen eğitim koşullarını benimsemediği zaman eğiticinin işi son derece zordur. Eğitilen çok zaman yeni yetişmekte olan ve kişiliği henüz oturmadığı için kendine olur olmaz her konuda güvenen dikbaşlı bir kişidir. Özellikle uygun olmayan yaşam koşullarında yani ağır toplumsal koşullarda büyümek zorunda kalan bir çocuk, eğiticisine karşı tutumlar almakta daha istekli ve daha dirençli olacaktır. Eğitilenin eğitime direnmesinde eğiticinin olumsuz yönelişleri de etkin olabilir. Özellikle sabırsız eğiticiler kısa yoldan en iyi sonuçları almaya çalışırken eğitilmekte olan insanların ruhlarında kapanmaz yaralar açabilirler. Eğitimin temel ilkelerinden biri en yüksek ölçüde sabırlı olmaktır. Bilgiye dayalı eğitim ya da bir başka deyişle eğitim yöntemlerinin ışığında gerçekleştirilen eğitim bu yüzden önemlidir. Ailede elbette böyle bir öngörülü yöneliş her zaman sözkonusu değildir. Anneler ve babalar çocuklarına en güzel şeyleri verdiklerini, bununla birlikte onlardan sertlikler ve kabalıklar topladıklarını söylerler. Bu kişiler eğitim denen zor işin gizlerini bilmediklerinden her zaman hakkı yenmiş insan duygusallığıyla yaşarlar.



Yöntem sorunu

Evet, baştan beri eğitimin iki başat ortamından biri evse öbürü okuldur. Ancak özellikle çağımızda eğitim az önce de belirtmeye çalıştığımız gibi bu iki kurumun duvarları arasına sığmayacak kadar geniş bir alanı kapsar. Okul sözkonusu olduğunda, özellikle gençlerin yani çocukluktan çıkmış olanların eğitimi sözkonusu olduğunda, daha çok da eğitimin koşullarının neler olması gerektiği düşünüldüğünde yani yöntem sorunu kendini gösterdiğinde "eğitim" teriminin arkasına "bilim" terimini eklemekte yarar vardır. "Eğitimbilim" dediğimiz etkinlik, "pedagoji"nin tersine, ruhsallıkla ilgili yanıyla olmaktan çok yöntemsel yanıyla dikkatimizi çeker. Bundan elbette pedagojinin yöntem gerektirmediği, yöntem diye bir sorunu olmadığı gibi bir anlam çıkarılmamalı. Eğitimbilim çocukluktan çıkmış ve bir meslek edinme yoluna girmiş bireylerin öğrenme yöntemleriyle ilgilidir. "Bilim" sözü bize eğitimin öncelikle sınırları iyi çizilmiş belli bir konu çerçevesinde belli bir yöntem sorunu ortaya koyduğunu duyuruyor. Elbet pedagoji de bilimsel temelleri olan ya da olması gereken bir çalışma alanıdır ama onu bilimden çok sanata benzetmek olasıdır. Gerçi her çeşit eğitimin tüm yöntem kaygılarına karşın bir sanat olduğunu söylemek yanlışa düşmek olmaz. Öte yandan her türlü eğitimin belli bir yöntem kavrayışıyla sürdürülmesi gerektiği de tartışma götürmez. Gelişigüzel eğitim diye bir şey yoktur ve böyle bir eğitim hiçbir koşulda eğitim değildir. Pedagog da eğitimbilimci de yöntemle iş görmesi gereken kişilerdir. Pedagogun da eğitimbilimcinin de yönteme bakışı, yöntemden ne anladığı önemlidir.

Bu noktada yöntemin ne olup ne olmadığını düşünmekte yarar var. Yöntem belli bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan ussal araçların toplamıdır. O bizim belirlenmiş bir sonuca ulaşmak için kullandığımız en kısa ama en verimli yolların taslak haritasını çizer. Yöntemden her zaman son derece verimli sonuçları sağlayacak kesin ve basit kuralları anlarız. Yöntem bize çetrefil ya da yararsız yollara sapmadan, gereksiz çabalar harcamadan gideceğimiz yere ulaşma olanağı sağlar. Bir yöntem ortaya koymak demek bir etkili işlemler düzeni belirlemek demektir. Bu işlemlere dayanarak kişi engebeli alanları daha kolay ve belki de hiç takılmadan geçecektir. Verimli bir yöntemin oluşmasında elbette önceki deneylerden elde edilen kazanımların büyük katkısı vardır. Pedagojide yöntem yüzyıllarca deneysel düzeyde kaldı. Bu alanda kuram geliştirme çalışmaları yakın zamanlarda başlamıştır. Bunda ruhbilimin deneysel bir bilim olarak kurulmasının büyük etkisi vardır. Ne olursa olsun pedagogların yöntemi fizikçilerin yöntemi gibi değildir. Fizikçi olguları açıklayacak yasaları ortaya koymaya çalışırken somutun alanında çalışır. Pedagog daha kaygan bir ortamda deneycidir. Fizikçinin araştırma nesnesi benzer ögelerden kurulmuştur, oysa pedagog dikkatini birbirine hem benzeyen hem benze-

meyen bireylerden kurulu topluluklara yöneltir. Pedagogun işini en iyi biçimde yapması biraz da onun değişik yöntemler uygulama yürekliliğini göstermesine bağlıdır. Öte yandan yöntemin aşırı biçimde abartılması başarıyı değil başarısızlığı getirecektir. Ayrıca iyi bir eğitici belli bir yöntemle en iyi sonuçları alırken kötü bir eğitici aynı yöntemle olumsuz sonuçlar alabilir.

Pedagojiyle ilgili her köklü araştırma bu alanda kullanılacak yöntemlerin pekçok alanda olduğu gibi kuramla uygulamayı bir bütünde ele alan yöntemler olması gereğini duyurur. Durkheim'ın pedagoji için kullandığı "uygulama kuramı" belirlemesi oldukça anlamlıdır. Bir karşıtlık oluşturur gibi duran bu iki kavram, "kuram" ve "uygulama" kavramları bir bütünün iki yüzüdür aslında. Pedagojide kuramlar ve uygulamalar bilimsel ruhbilim alanında çok uzak olmayan zamanlarda ortaya konan bilgilerin ışığında geliştirildi. Pedagojide kuramlar eğitim alanında yapılan somut deneylere dayandırılıyor. Bu kuramların dayanaklarını ruhbilimin verileriyle sınırlamak da yeterli olmaz. Pedagojide kuram geliştirmeye yönelen uzmanlar toplumbilimin verilerinden de olabildiğince yararlanacaklardır. Durkheim'la birlikte eğitim yeni yetişenleri toplumsallaşmasına katkıda bulunmak anlamı da kazandı. İnsanların basit tek'ler yani basit bireyler olmaktan çıkıp yetkin kişilikli varlıklar olması ancak toplumsallaşma koşullarında sözkonusu olabilir. Kişilikli birey olmak hem kendi olmaktır hem de toplumda olmaktır. A. Cuviller der ki: "Birey kişi değildir, bireyden kişiye geçiş sıkıcı bir çabayla toplumsal yaşamın kaçınılmaz araç olduğu bir aşmayla gerçekleşir." Gene de bu alanda en önemli bilgiler ruhbilim kaynağından elde edilecektir. Bilimsel ruhbilim eğitilenin iç dünyasını olabildiğince ayrıntılı bir biçimde ortaya koymakla pedagojinin en etkili yardımcısıdır.

Pedagojide yöntem sorunu yalnızca yeni zamanların sorunu olmadı. Ruhbilim bir bilim olarak kurulmadan önce de hatta en eski uygarlık etkinliklerinde de eğitimde yöntem kaygıları vardı. Eğitenler baştan beri nasıl eğitsek diye bir soru sormuşlardır elbette. Ancak bu kaygılar önceki zamanlarda daha çok uygulama düzeyinde kendini gösteriyordu. Kuramın yetersiz olduğu yerde uygulamanın öne geçmesi ya da tek sorumlu gibi kalması doğaldır. Gelişen eğitim çalışmalarında ruhbilimin katkılarını unutmamak da abartmamak da gerekir: ruhbilim çok yeni bir bilimdir ve pedagojinin her sorusuna rahatça yanıt verecek durumda değildir. Ruhbilimin alanı zaten son derece çetrefil ve kaygan sorunların alanıdır: ruhbilim insanın iç dünyasını ele alırken epeyce güç deneylere başvurmak zorunda kalır. Her ne olursa olsun pedagoji kuramlarının ruhbilimsel kavrayışlara dayandırılması bir gereklilik olarak kendini gösteriyor. Claparède'in de öne sürdüğü gibi eğitim her koşulda çocuğun ruhsal gereksinimlerine uygun olarak yapılmalıdır.

Doğruyu sözle değil örnek olma yoluyla göstermek

Eğitimin sanatsal bir yanının olması çocukların ya da genç insanların ruhuna girebilmek yatkınlığıyla ilgilidir. Eğiticinin her şeyden önce insan olması, yüreğinde her durumda insan sıcaklığını taşıması gerekir.



Hiçbir gerçek eğitici basit bir öğretici değildir. Gerçek eğiticiler gönlü genç ve hem de gönlü geniş insanlardır. Eğiticinin en büyük görevi ve en büyük sevinci eğittiği insanın içinde yeşermeyi bekleyen tohumu görmek ve onun yeşermesine katkıda bulunmaktır. Gerçek eğitici işte bu yüzden yol gösterici olmaktan çok örnek olmaya özen gösterir. Bazı durumlarda davranış sözden çok daha etkilidir. Çocukları öğüt vererek eğitmek yolunu seçen annelerin, babaların, yakınların ve öğretmenlerin hiçbir zaman ciddiye alınmadıklarını biliriz. Eğitimde söz yıldırıcı olabilir, tepki yaratabilir. Sözü kullanarak kişiyi baskı altına almak ve yönlendirmeye çalışmak hiçbir zaman iyi sonuç vermeyecektir. Kötü eğitici sürekli olarak doğruyu bildiren eğiticidir. Doğruyu sözle değil örnek olma yoluyla göstermek gerekir. Kişinin ruhsal yapısını anlamak önemlidir. Eğiticinin başlıca yükümlülüğü eğittiği genç insanın dünyasına girebilmektir. Bizler ancak gerçek anlamda duygu ve düşünce dünyasıyla iyi tanıdığımız bireyin eğitimine katkıda bulunabiliriz. Bu iyi tanımak sözü elbette görelidir: kimsenim ruhunu elimizle koymuş gibi bilemeyiz. Öte yandan kitlesel eğitimde eğiticinin tüm eğitilenleri yakından tanıması da kolay değildir.

Eğitenle eğitilenin işbirliği

Gerçekte "eğitmek" sözü oldukça tehlikelidir. Bu sözde bir yönlendiricilik hatta güdücülük kokusu vardır. "Birinin eğitimine katkıda bulunmak" sözü elbette daha uygun olacaktır. Gene de bu işi kolayından kısaca "eğitmek" diye adlandırıp çıkıyoruz. Önemli olan sözcüklere verdiğimiz anlamlardır. François Mauriac şöyle der: "Eğitici olmak el vermektir." Birine gerçek anlamda sıcak bir yürekle elimizi uzattığımız zaman, o biri kim olursa olsun, kaç yaşında olursa olsun, hangi kesimin insanı olursa olsun bize olumlu tepki verecektir. Eğitici bir egemen değildir, bir yönetici değildir, bir güdücü değildir: o insanda öncelikle öğrenme



arzusunu uyandırandır. Kötü eğitici soğutur, iyi eğitici ısındırır. İyi eğitici kişinin kendi içindeki ışığı yakabilmesi için çalışır, ona kendi ateşinden bir parça verir. Kişi istemli, bilinçli, atılgan, değer bilen bir insan olacaksa bunun için kendi içindeki yatkınlıkları kullanma ya da etkin kılma becerisini gösterecektir, bunu eğiticinin yardımıyla yapacaktır.

Bu becerinin oluşmasında eğiticinin ustalığı büyük önem taşır. Doğru eğitim de iyi sanat gibi özgürlükte gerçekleşir. Bunun için asık yüzlü olmayan, bağırıp çağırmayan, azarlamayan, gülümsemeyi bilen uygulamalara gereksinim vardır. Çocuk ya da genç adam eğitim ortamına korkmadan, çekinmeden, sıkıntı duymadan girebilmelidir. Sınıfa korka korka giren öğrencinin eğitiminden verim almak olası değildir. Sonunda her şey bir yetkin bilince ulaşmak sorununa bağlanır, bunun için de iyi bir bellek eğitimi gerekir. İyi bir bellek oluşturmadan yetkin bilince ulaşmak düşü hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir düştür. Bunun en basit anlamı şudur: kavramlar düzeni yetersizse düşünce sakat olacaktır. Eğitim eğlenmek ya da eğlendirmek için yapılan bir iş değildir. Böyle olmaya başladığı zaman hemen ortaya çıkmayan çok kötü sonuçlar doğurur. İyi bir eğitim eğiticinin kendini geriye çektiği ve nesnel yöntemleri uygulamakla yetindiği bir etkinliktir. Daha açık bir söyleyişle, eğitim eğiticinin henüz kişilik gelişimini tamamlamamış bireyler karşısında üstünlük gösterileri yapmasına elverecek bir etkinlik değildir. Çok genç insanlara kendini önemli göstermek bir olgunlaşamamışlık belirtisidir. Tersine, genç insan eğiticisinden alçakgönüllü olmayı öğrenmelidir. Bunun için eğitici eğitimine katıldığı bireyle ilgili gözlemlerini özenle yapmalıdır ve işi raslantıya bırakmamalıdır. İyi eğiticinin eğitilen genç insanla işbirliği yapmayı alışkanlık ve sevinç durumuna getirmiş kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bu işbirliği eğitenle eğitilenin olağan işbirliğidir. Eğitenle işbirliği yapmayan bir eğitilen eğitimden eli boş dönecektir. Ancak bu işbirliği eğitenle eğitilen arasında belli bir uzaklığı korumayı da gerektirir.

Eğitim duygusallıktan tümüyle arınık olabilir mi?

Her eğitim öncelikle bir ortama uyum etkinliğidir. Özellikle küçüklerin eğitiminden amaç onları yaşadıkları ortamın kültür değerleriyle uyumlu kılmaktır, bunun için de onların bu değerleri tanımalarını sağlamaktır. Değerler insanı yaşama bağlayan amaçlardır. Değerler insanı insan yapan dayanaklardır. Bu değerlerin başında elbette her şeyden önce ahlak değerleri ve estetik değerler gelir. Bunun için pedagojinin ışığında doğru olarak kurulmuş bir eğitim anlayışı temel koşul olacaktır, bu koşulla sağlanan düzende kişilerin yöntemli bir biçimde değerlerle yüzyüze gelmeleri sağlanacaktır. Buna yaşamı yaşam yapan temel amaçlarla içten ilişki kurmak da diyebiliriz. Kerchensteiner'in eğitim öğretisi de değerler felsefesi kavrayışına dayanır. Buna göre bir eğitim uygulaması bir kültür kuramına göre geliştirilmelidir: değerler kavramı üzerinde yapılacak ayrıntılı ayrıştırma çabaları, yetişmekte olan bireylere yaşadıkları ortamla sağlıklı bir biçimde bütünleşme olanağı sağlayacaktır. Eğitimde sanatın olanaklarından yararlanmak oldukça önemlidir. Bu yönde bir çalışma bireyi aynı zamanda kendi toplumunun değerlerine ve dünya değerlerine bağlayacak bir çalışma olacaktır. Buna göre eğitimi doğrudan doğruya bir değerler dizgesine giriş olarak görebiliriz. Bu noktada kaba duygusallığın dışlandığı bir eğitim anlayışına, duygusallıkla dengelenen bir ussal eğitim anlayışına gereksinim vardır. Duyguyu sonuna kadar konu dışına çıkarmak isteyenler olabilir. Ancak insanın değerlerle olan ilişkisi duygusallıktan tümüyle arınık olabilir mi? Yalnızca nesnel bilgiler vermekle yetinen bir eğitim insan yetiştirme konusunda yarı yolda kalmaya mahkumdur. Eğitim öznelliklerden de uzak kalamayan ama nesnelliği temel çıkış noktası olarak gören yöntemli bir bilinç geliştirme etkinliğidir.

Sanatla eğitim

Bu ortama ya da topluma uyum etkinliğini daha geniş çerçevede bir dünyaya uyum etkinliği olarak da düşünebiliriz: amaç son noktada evrensel bilince ulaşmış bireyler yetiştirmektir. Kültür değerleri dar alanlara sığışacak değerler değildir. Her gerçek değer kendisi için öngörülmüş sınırları, doğal diye belirlenmiş sınırları aşıp bütün bir dünyaya yayılma eğilimi gösterir. Kişiyi dünyaya bağlayacak değerler en yoğun biçimde sanatın alanında bulunur. İnsanı tanımak için felsefenin ve bilimin sağladığı olanakların benzerlerini hatta daha çoğunu ve daha

yetkinlerini sanatın alanında bulabiliriz. Bu yüzden eğiticinin **sanatla eğitim** diye bir sorunu olmalıdır. Böyle bir eğitimin kişilik gelişiminde katkıları yadsınamaz. Böyle bir eğitim kişinin tarih bilincine ulaşması için de önemli olanaklar sağlar. Sanat eğitimi kişinin zihinsel güçlerini artıracak, onu en genel insan değerlerine yaklaştıracaktır. Öte yandan kişinin yaratıcılığını geliştirebilmesi de böylesi bir eğitimin olanakları çerçevesinde sağlanabilir. Sanatsal beğeninin tadını ve anlamını bilemeyen bireylerin dünyaya kabasaba bilgilerle katılmaları kimseye iyilikler getirmeyecektir. Sanata ve özellikle de edebiyata burun kıvıracak kadar bozuk eğitimciler bu konuda elbette herhangi bir olumlu sonuca ulaşabilecek durumda değillerdir.

Özgürlükçü eğitim

Eğitim her kişinin hakkıdır, her kişi eğitim olanaklarından aynı ölçüde yararlanabilmelidir. Toplum ya da onun kurumlaşmış biçimi olan devlet her kişinin iyi eğitilmesi için olanaklar sağlamakla yükümlüdür. Eğitim dizgesinde hiçbir ayrımcılık yasal sayılamaz. Bu noktada özgür eğitim sorunu kendini gösterir. Uygar dünyada herkese olanakları kadar değil gereksinimleri kadar eğitim vermek zorunludur. Amaç her şeyden önce özgür bireyler yetiştirmektir. Özgür birey bir dışerke göre değil kendi istemine göre yani kendi bilinç koşullarının gereklerine göre düşünmeyi ve eylemde bulunmayı bilen bireydir. Ayrıca onun herkes ya da her şey karşısında olduğu gibi kendisi karşısında da özgür olabilmesi önemlidir, bunun için onun zihnini önyargılardan olabildiğince arındırmış biri olması beklenir. Çünkü önyargılar bizim bilincimizin takıntıları olmakla, bizim tehlikeli saplantılarımız olmakla bizde koşullayıcı bir dışerkin yapabileceği hatta onun bile kolay kolay yapamayacağı kısıtlamaları ya da bozulmaları gerçekleştirebilirler. Özgür doğduğuna, daha doğrusu özgürlüğe yatkın olarak dünyaya geldiğine inanılan insan çok zaman verimsiz eğitim koşullarında özgür bir bilince ulaşmak konusunda eksik kalır. Bu çerçevede her zaman bozucu bir eğitimden sözedebiliriz. Kötü eğitimin sonuçları kendilerini birden göstermezler, onlar düşüncede ve davranışta yavaş yavaş kendilerini ortaya koyarlar, toplumda yavaş yavaş etkilerini duyururlar, uzamda ve zamanda yavaş yavaş açılıp saçılırlar. Bir defa kurumlaştılar mı onları gidermek kolay değildir.

Bu yüzden yetkeci ve dogmacı bir eğitimden gelebilecek tehlikeleri görmekte geç kalmamak gerekir. Bu konuda eğitilenlerin yakınları da uyanık olmalıdırlar. Bu uyanıklık eğiticiye yönelik katı bir denetim anlayışına yol açmamalıdır. Eğitilenlerin yakınları eğiticiyle işbirliği yapmayı bir ödev bilmelidirler. Eğitim etkinliğinin temeline hoşgörüyü koymadığımız zaman, eğitimde tartışmacı ve araştırıcı tutumlardan kaçındığımız zaman, eleştiriden uzak durduğumuz zaman dünyaya ve her şeye dar açılardan bakan, giderek zorba özellikleri göstermeye yatkın olan insanlar yetiştiririz. Eğitimin tarihine baktığımızda onun koşullayıcı tutumlardan yavaş yavaş özgürlükçü tutumlara doğru dönüşmüş olduğunu görürüz. En doğru eğitim kişinin özgür gelişim koşullarını hiçbir nedenle kısıtlamayı düşünmeyen eğitimdir. Koşullayıcı eğitim kötü eğitimdir: genç insanların bilmeleri gereken şeyler kadar bilmemeleri gereken şeyler vardır, onlar şunları şunları öğrensinler yeter gibilerden bir anlayış son derece zararlıdır ve doğrudan doğruya ahlakdışıdır. Zaten uygar bir toplumda kişinin özgür eğitim hakkı yasalarla belirlenmiş olmalıdır. Meslek eğitimlerinde bile yararcı bakış her zaman özgürlükçü tutumların gerekliliğini benimser. Özgürlükçü bireylerin yetişebilmesi için eğitim programlarının özgürlük koşullarında hazırlanmış olması gerekir. Özgürlüğü öngörmeyen eğitim programları kendilerinde zorbalığı örtülü bir fikir olarak barındırırken zorba bireylerin yetişmesine önayak olurlar. Herkesi bir kalıba sokmak eğitimin ilkesi olamaz.

Gerçekte kişi özgür düşüncenin ve özgür davranışın ilk derslerini ailesinden alır ya da daha doğrusu almalıdır. Demokratik yaşam koşullarını benimsemiş ya da daha doğrusu yaşamına geçirmiş olan ailelerde çocukların kişilik gelişimleri hem daha erken hem de daha sağlam olur. Bu yönde okula ayrıca herhangi bir görev yüklemek gerekmez. Baskıcı ailelerde anne ve baba ama özellikle baba buyurucudur ve çocuğun özgür kararlar almasını engeller. O durumda okul eğitiminin ek bir görevi var demektir. Baskıcı düzen özgürlük koşullarını hiçe indirgemek eğilimindedir. Çocuk o durumda karar





veren değil verilmiş kararları uygulayan durumundadır. Bunun baskıcı açısından gerekçesi de çok basittir: henüz deneyimli olmayan genç insanın yanlışlar yapmaması için dikkatli olmamız gerekir. Oysa özgür ortamda yani demokratik bir ortamda yetişmiş olan çocuğun büyük yanlışlar yapması olası değildir. Küçük yanlışlar da yani kalıcı kötü sonuçlar bırakmadan giderilebilen yanlışlar her zaman yapılabilir ve yapılacaktır, bu tür yanlışlar hatta genç insanların yaşam deneyleri açısından gereklidir. Küçük bir yanlışından ötürü kınanmış olan genç birey aynı yanlışa bir daha düşmemeye bakacaktır: böyle bir yanlışın bir onur sorunu yaratacağını düşünecektir. Dengeli bir aile düzeninde çocuklar özgür bireyler olarak yetişirken özgürlüğün ne kadar önemli bir koşul olduğunun bilincine varırılar.

Sevgiyi doğru ve ölçülü kullanmak gerekir

Önemli olan kendi usunun yol göstericiliğinde davranmayı bilen bireyler yetiştirmektir. Bir dışerkin etkin belirleyiciliğinde değil de özgürlüğün verimli ortamında yetişmiş olan bireyler kendilerine karşı, yakınlarına karşı, toplumlarına karşı ve giderek bütün bir insanlığa karşı sorumlu bireyler olacaklardır. Baskı altında yetişmiş bireyler karar verme gücünü kendilerinde bulamayacakları için sorumluluklarını bilmekte ve yerine getirmekte eksik kalırlar. Onlar her durumda yönlendirilmeyi bekleyen kimselerdir. Pekçok bireyin ahlaki nedenlerle değil de bilinç koşullarının yetersizliği nedeniyle sorumsuz olduğunu, bu yüzden gelişigüzel davrandığını hatta zaman zaman sorumsuzluğa sahip çıktığını görürüz. Onlar verilmiş kararlara uymayı karar vermeye yeğ tutarlar. Baskıcı aile ortamlarında kişi korkak yetişir: bu gibi kişilerde kararsızlık bir doğal yaşam koşulu gibidir. Her zaman onların adına karar veren birileri bulunmalıdır. Olgunluk yaşına gelmiş olmakla birlikte en küçük bir karar verme durumunda paniğe kapılan kişiler vardır. Onlar gerçekten karar vermek istedikleri zaman bile kararsız kalacaklardır.

Başkasının özgürlüğüne saygı gösteren kişiler daha çok özgür ortamlarda yetişmiş kişilerdir. Bazı etkenler benzerlerini yaratırken bazı etkenler karşıtlarını yaratırlar, bunda kişilik yapılarının elbette payı büyüktür. Baskı altında yetişmiş bir insanın da özgürlüklerin değerini bilen biri olması bize iyice ters gelmez. Ama baskıdan baskının ve özgürlükten özgürlüğün doğması sanki daha doğru gibidir. Çocuğu bir araç gibi, gütme yoluyla en iyiye yönlendirilebilir bir varlık gibi düşünen eğitim anlayışları çok zaman göreneksel yapının belirleyiciliği altında serpilirler. “Kızını dövmeyen dizini döver” gibi görüşlerin toplumsal bilinçte ve hatta toplumsal bilinçdışında bir kesinlik kazanmış olduğu görülür. Anneler ve babalar çok zaman sevgiyi bir baskı aracı olarak kullanırlar. Öte yandan iyi yönlendirilmemiş her sevgi kendiliğinden bir baskı gücü oluşturur: yalan yanlış her türlü sevgi şiddet özelliği kazanmaya eğilimlidir. Sevgiyi doğru ve ölçülü kullanmak gerekir. Ne olursa olsun eğitim yetişkinlerin henüz olgunlaşmamış bireyler üzerinde uyguladıkları eylemlerden oluşur. Bu eylemler genç bireyin doğrudan doğruya ruhsallığını ilgilendiren eylemlerdir. Bu tür eylemleri uygularken her şeyden önce genç insanların ruhsal yapı özelliklerini gözden uzak tutmamak zorundayız. Eğitim kişinin duygusal dünyasının koşullarını göz önünde tutarken bu koşulların en verimli ya da en sağlıklı biçimde oluşmasını da sağlar. Amaç kişiliği yeterince gelişmiş, topluma uyarlı, insanlığın temel değerlerine saygılı, bununla birlikte eleştirmeyi ve hayır demeyi bilen bireyler yetiştirmektir. Uygun olmayan eğitim koşullarında kişiliklerin sağlam ve tutarlı olması elbette beklenemez. İyi bir eğitim bireyin yetilerini geliştirirken onun yeteneklerini kazanmasını da sağlar. Önemli olan bir insan yaratmaktır ya da bir insanın kendini yaratmasına katkıda bulunmaktır. Birinci planda önemli olan, topluma ve dolayısıyla insanlığa yararlı, sağlam kişilikli insanların varlığıdır.



Sömürgecilikten emperyalizme açılan suyolu

Bir 'çılgın proje': Süveyş Kanalı

Süveyş Kanalı projesinin sahibi Lesseps, 1858'de Ali Paşa'ya gönderdiği mektupta, eğer yirmi yıl içinde kanal projesi hayata geçirilemezse Türkiye'nin Kızıldeniz kıyılarında en ufak bir kara parçasını bile elinde tutamayacağını iddia etmişti. İmparatorluğun kalkınmasına, Batı medeniyetinin Doğu'ya da aktarılmasına katkı yapacağı iddiasıyla ve gösterişli törenlerle 1869'da açılan kanal, İngiliz işgalinin nedenlerinden biri oldu. İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal ederek Osmanlı egemenliğine son verdi.



Kuntay Gücüm

Osmanlı İmparatorluğu Napoleon Bonapart'ın Mısır seferi ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı nedeniyle bu önemli eyaletini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Her iki tehlike de İngiliz donanmasının müdahalesiyle engellendi. İmparatorluk, İngiliz gücüyle ve onurunun kırılması pahasına da olsa, Mısır'ı elinde tutmayı başarmıştı. Fakat sadece 1882'e kadar.

1882'de bu sefer İngiltere bizzat işgal ederek Mısır'daki Osmanlı egemenliğine fiilen son verecektir. Süveyş Kanalı projesinin sahibi Ferdinand de Lesseps, 1858'de Ali Paşa'ya gönderdiği özel bir mektupta, eğer yirmi yıl içinde kanal projesi hayata geçirilemezse Türkiye'nin Kızıldeniz kıyılarında en ufak bir kara parçasını bile elinde tutamayacağını iddia etmişti. (1) İmparatorluğun kalkınmasına, Batı medeniyetinin Doğu'ya da aktarılmasına ve dünya barışına katkı yapacağı iddiasıyla ve gösterişli törenlerle 1869'da açılan kanal, İngiliz işgalinin nedenlerinden biriydi.

Sermaye ihracıyla gerçeğe dönüşen rüya

Eski Fransız diplomatlarından Lesseps, 20 Eylül 1857'de Sadrazam Reşid Paşa'ya gönderdiği bir memorandumda, üç yıl önce yaptığı başvuruyu hatırlatıyordu. (2) İskenderiye merkezli anonim şirket eliyle Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştirecek bir kanal inşaatı için irade talep etmişti. Projenin çok faydalı bir yatırım olacağı ve en kısa sürede nazırların değerlendirmesine sunulacağı söylenmesine rağmen henüz yanıt alamamıştı. Projeye gelen itirazlara karşı bir bilim komisyonuna rapor hazırlatmış, aynı zamanda Avrupa kamuoyuna yönelik propaganda yayınları yaptırmıştı. Lesseps'e göre kanal, Arap topraklarının ve Kuzey Afrika'nın İstanbul'dan kontrolünü kolaylaştıracaktı.

Mısır Hıdivi Muhammed Said Paşa 30 Kasım 1854'de Lesseps'e **Campagnie Universelle de Canal Maritime De Suez** adı altında bir şirket oluşturması için imtiyaz vermişti. (3) Şirket tüm ülkelerin kapitalistlerinden oluşacaktı. İmtiyazın Sultan tarafından onaylanması gerekiyordu. Kanal inşaatı ancak Sultan'ın onayından sonra başlayabilecekti. İmtiyaz 5 Ocak 1856'da yenilendi. (4) Sultan'ın onay koşulu aynı şekilde bu imtiyaz için de geçerliydi. Lesseps imtiyazı Sultan'a onaylatmak için çabalıyordu.

Lesseps, sık sık Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştirecek bir kanalın Büyük İskender, Sezar, Arap fatihleri, Napoleon'un hatta Mehmet Ali Paşa'nın rüyası olduğunu hatırlatır. Lesseps'e göre antik çağdan beri var olan bu rüyanın gerçekleşmesi için zaman gelmişti. Bu inancını neye dayandırdığını Paris'te verdiği bir konferansta şu cümleyle açıklıyor: "Bu yatırım mantalitesiyle değil parayla ilgili bir mesele ve eğer gelirler giderlerle orantılı ise ortaklıklar (mali anonim şirketler) bu sorunu çözmemezlik etmeyecektir." (5) Kendi ifadesine göre Mısır Hıdivi Said Paşa'ya kanal projesini anlatırken söze, Hıdiv'in daha önceden tanımadığı ve gücünü arttırmak için faydalanabileceği "mali anonim ortaklıkların" öneminden başlamıştı. (6) Lesseps'in mali anonim ortaklık olarak isimlendirdiği yapılar, tasarrufları bir araya getiren finans kurumlarıdır.

Şevket Pamuk, 19. yüzyılda merkez-çevre ticaretine sermaye ihracı boyutunun eklendiğini belirtir. Birinci Dünya Savaşına kadar sermaye ihracının



Süveyş Kanalı projesinin sahibi Fransız diplomat Ferdinand de Lesseps.

madencilik dışında doğrudan üretim faaliyetine sınırlı ölçüde yöneldiğini, borç veya demiryolu gibi alt yapı tesislerine yatırım yoluyla gerçekleştiğini tespit eder. (7) 1848 krizinden sonra Avrupa'da genişleyen ekonomi tasarrufları da yükseltmiş, sermaye transferi bu fonların Batı ekonomisi üzerinde oluşturduğu baskının giderilmesini de sağlamıştı. Süveyş Kanalı projesi hiç kuşkusuz, Pamuk'un sözünü ettiği sermaye ihracı sürecinin bir parçası ve 19. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki en önemli örneklerindendir. Lesseps 1854'de Said Paşa'dan ilk imtiyazı aldığında, Osmanlı İmparatorluğunun ilk dış borç tahvilleri Londra piyasasında satışa çıkartılıyordu.

Kanal şirketinin kuruluşu Aralık 1858'de tamamlandı. Gerekli kaynak, hisse senedi satışı yoluyla gerçekleştirildi. 200 milyon frank, 500'er franklık 400.000 hisse senedine bölünmüştü. Hisselerin yarıya yakını Mısır Hıdivine aitti. Diğer bölümü Paris'te halka arz edildi. Lesseps'in iddiasına göre on beş gün içinde hisseler tükendi. (8) Şirketin kuruluş sermayesi, o tarihe kadar Avrupa piyasalarında gerçekleştirilen istikrazlardan Osmanlı hazinesine fiilen giren miktarın yaklaşık dörtte üçüne denk geliyor. (9) Sadece bu rakam bile, Süveyş kanalı projesinin Fransız sermaye piyasalarında ne derece ilgi uyandırdığını ortaya koyuyor.

Fransa, Doğu'ya sermaye ihracında diğer büyük güçler içinde özellikle Palmerston'un ölümünden sonra öne çıkar. 1867'ye gelindiğinde toplam Osmanlı dış borç tahvillerinin yüzde 67'si Fransızların elindeydi. (10) Fransa, Osmanlı dış borçlarında payını Birinci Dünya Savaşına kadar korudu. İmparatorluk toprakları, Fransız sermayesi için bir çekim alanı haline dönüşmüştü. "1852-1881 arasında dışarıya yatırılan Fransız sermayesinin (devlet tahvilleri ve doğrudan doğruya yatırım) dörtte biri Osmanlı İmparatorluğunda ve Mısır'daydı." (11) O tarihlerde Süveyş Kanalı Şirketi, Mısır'da dış borçlarla beraber en büyük yabancı sermaye yatırımıydı. Hatta Birinci Dünya Savaşına gelindiğinde Mısır'daki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yüzde 18'i hâlâ kanal şirketindeydi. (12)

Orhan Kurmuş, emperyalizmin Türkiye'ye girişini anlatırken yatırımların kişisel kaynaklarla finanse edilmesi yerine küçük tasarruf sahiplerinin kaynaklarını da bir araya toplayarak daha geniş yatırımlara yönelten anonim şirketlere dikkat çeker. (13) Kanal yatırımı da bu yolla gerçekleşmişti. Şirket, para piyasalarından kaynak çekebilmek için borçlanırken, küçük tasarruflara daha kolay ulaşabilmek amacıyla dönemi için yenilik sayılabilecek dikkat çekici uygulamalara da başvuruyordu. (14)

Avrupa piyasalarında bu derece dikkat çeken bir yeniliğin Doğu'ya sermaye transferi amacıyla gerçekleştirilmiş olması, İmparatorluğun Kırım Savaşıyla birlikte Avrupa finans piyasalarına bağlanmasının Batı kapitalizminin dönüşümüne etkisini de gösteriyor. Kanal yatırımının diğer bir sonucu da kamuoyunda Fransız Hükümetinin görmezden gelemeyeceği bir hassasiyet oluşturmasıdır.

Blaisdell, mali sermayenin Doğu'daki operasyonları ile büyük güçler hükümetlerinin ilişkisini tasvir ederken, 1880'lerin bir dönüm noktası olduğunu belirtir. Bu tarihten önce hükümetlerin sermaye fazlasının yatırım alanları arayışlarına karışmadığını söyler. Kanal inşaatının da gerçekleştiği bu yıllarda Blaisdell'e göre tahvil sahipleri çıkarlarını korumak için hükümetlerini harekete geçirmekte büyük zorluklar yaşıyor, yatırımcılar hükümetlerin işlerine ilgi duymasını sağlayamıyordu. (15)

Süveyş Kanalı projesi, finans piyasalarının ülke dışı operasyonlarıyla diplomasi ilişkisinin -aslında mali sermayenin kapitalizm içinde oynadığı rolün- artık farklı olacağının göstergelerinden biriydi. Aynı zamanda da Blaisdell'in tezine istisna oluşturan yatırımlardandı. Bu süreç, hiç de Lesseps'in iddia ettiği gibi pürüzsüz değildir.

Savaşa davetiye çıkartan yatırım

15 Ocak 1864 tarihli raporunda Paris Büyükelçisi Mehmet Cemil



Kanal çalışmalarından bir görüntü.

Paşa şöyle yazar: "Onlara (Fransız Hükümetine) her zaman Babıâli'nin ne kanalın açılışına ne de denizcilik şirketine karşı olmadığını ve Yüce Efendimizin, koşulları kabul edilir edilmez yetkiyi vermeye hazır olduğunu deklare ettim." (16) İstanbul'dan gelen talimatlara uygun olarak yapılan bu beyanlara rağmen, Babıâli'nin başından itibaren projeye istekli yaklaşmadığı anlaşılıyor.

Lesseps'in projesine en sert itiraz Londra Hükümetinden geldi. Emile Ollivier'in Süveyş Kanalı hakkında Le Duc de Morny için hazırladığı 16 Ocak 1864 tarihli raporda da belirttiği gibi; "bir ayağını Hindistan'a diğer ayağını ise Mısır'a basmak her zaman bazı İngiliz politikacılarının rüyası; Fransa'nın Doğu'da güçlü olmasını engellemek hepsinin uzun süreli düşüncesidir." (17) Ollivier'e göre Fransa'nın prestiji için bu yatırımı ele alması gerekiyordu.

İngiliz Hükümetinin resmi tavrı 11 Mart 1858 tarihli bir notada son derece net cümlelerle ortaya konulmuştur: "Majesteleri Hükümeti gönüllü onayını açıklayana kadar, Babıâli'nin projeye izin vermeyeceğine ilişkin Türk Hükümetinin verdiği resmi garantiye itimadımız tamdır." (18) Bu tartışmaların projenin



Mısır Hıdivi Muhammed Said Paşa.

politik sonuçları kadar zaman zaman kârlılığı üzerine de yoğunlaştığı görülür. İngiliz tezlerini özetlemek için kaleme alınan bir belgede, proje savunulurken gerçekçiliğinin ticari bağlara dayanarak açıklanamadığı, kapitalistlerin yatırdığı fonların geri dönüşünü garanti etmekten kaçınıldığı ileri sürülmüştü. (19)

1859'da Lesseps, Roldschild'ın tavsiyesiyle İngiltere turuna çıkmış, toplam 29 toplantı gerçekleştirmişti. Fakat bu çabalarının sonuç vermediği anlaşılıyor. Lord Russell 21 Ocak 1860'da, İngiltere'nin kararlılıkla savunduğunu söylediği İmparatorluğun bütünlüğünü koruma prensiplerini hatırlattıktan sonra, neden kanal projesine itiraz ettiklerini şöyle açıklar: "Eğer kanal genel ticarete avantajlar sağlayacaksa, İngiliz ticareti de diğer milletler gibi şüphesiz bundan fayda görecektir. Fakat bu prensipleri takip etmeye hazır olduğumuz bu noktada, haksız suçlamalarla, onurumuzun bizi angaje ettiği ve çıkarlarımızın tüm tehlikelerden korumayı gerektirdiği Osmanlı İmparatorluğu için kaygılarımızdan vazgeçmemize izin vermemeliyiz." (20)

19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde geleneksel İngiliz-Fransız rekabeti devam etmekle beraber, uluslararası sistemin bu iki gücün paralel çıkarları üzerine kurulduğu görülür. Doğu sorunu tartışmalarında hem İngiliz hem de Fransız diplomatlar bu iki büyük gücün çıkarlarının, Kırım Savaşındaki ittifak ile Osmanlı İmparatorluğunun menfaatlerinin korunmasını gerektirdiğini sık sık tekrarlıyorlardı. Doğu'da belki de başka hiçbir yatırım, St. James ve Tulleries hükümetlerini Süveyş Kanalı projesi kadar karşı karşıya getirmemiştir. Batı'dan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sermeye ihracı projeleri

Lesseps ve Hıdiv ailesi

Ali Paşa projenin eski Mısır Valisinin ihtiraslarının ve çılgınlığının bıraktığı bir miras olduğunu yazar. (94) Projenin yarattığı kriz nedeniyle Hıdivlik ailesini suçlar.

Aileyi Kavala'dan çıkartıp Mısır'da iktidara taşıyan Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'yla başlangıçtan itibaren iyi ilişkileri vardı. Mehmet Ali Paşa, Napoleon'un Mısır seferine karşı mücadele etmek üzere Kavala'dan Mısır'a gelmiş, kısa sürede Mısır'da kontrolü ele geçirerek modern ve etkin bir yönetim aygıtı kurmuştu. Fransa-Osmanlı ilişkilerini tamir eden 1802 Amiens Barış Anlaşmasından sonra şekillenmeye başlayan aygıt büyük ölçüde Fransız desteğine dayanıyordu. Mehmet Ali Paşa, Fransa'da Doğu'nun Napoleon'u olarak anılıyordu; Napoleon Bonapart'ın yenilgisinden sonra işsiz kalan birçok bonapartist Mısır'da istihdam edilmişti. Nitekim Mehmet Ali Paşa İstanbul'a karşı mücadelesinde en büyük desteği Fransa'dan gördü.

Lesseps, kendi ailesinin Mehmet Ali Paşa ile Fransa arasında kurulan ilişkide önemli bir rol oynadığını ve Mısır Hıdivinin projesini desteklemesinde bunun da etkili olduğunu ileri sürüyor. 1870'de verdiği bir konferansta bu konuda ilginç iddialar aktarır: Amiens Anlaşmasından sonra Fransa, Mısır'da Lesseps'in babası tarafından temsil edilmektedir. Dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand, babasına İstanbul hükümeti tarafından Kahire'ye atanabilecek atak ve zeki, Fransa aleyhine politika güden Memluklarla mücadele edebilecek bir Türk bulması talimatı verir. Babasının yanında görev yapan bir yeniçeri de Fransız diplomatın karşısına, Kavala'dan küçük birliği ile Mısır'a gelen Mehmet Ali Ağa'yı getirir. (95)

1832'de Lesseps'in kendisi de Mısır'a viskonsül olarak atanır. Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın oğullarından Muhammed Said ile samimi bir ilişki kurar. Diplomatik kariyerini noktaladıktan sonra kanal projesini dönemin Hıdivi Abbas Paşa'yla paylaşır. Abbas Paşa projeye ilgi göstermez. 1854'de Abbas Paşa'nın ölümü üzerine Muhammed Said Paşa Hıdiv olur. Bu fırsatı iyi değerlendiren Lesseps, yeni Mısır Paşasına Suveyş Kanalı projesini kabul ettirmeyi başarır.

içinde Süveyş Kanalı, iki büyük gücün arasında savaş ihtimalinin konuşulmasına neden olan muhtemelen ilk örnekti.

Lord Cowley, Mısır Hıdivi Abbas Paşa'nın, olası bir Fransız-İngiliz savaşını göze almadan bu projeye cesaret edemeyeceğini söylemişti. (21) Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Thouvenel de, 17 Aralık 1858'de Babıâli'nin İngiliz ve Fransız hükümetlerine, konu hakkında bir mutabakat sağlamalarını dilemek üzere başvuracağını yazmıştı. (22) Thouvenel'in de dikkat çektiği gibi sorun hızla çözüme kavuşturulmazsa İngiltere ve Fransa arasında savaş tehlikesi ortaya çıkacaktı ve olası bir çatışmanın sorumluluğu Babıâli'nin üstüne kalabilirdi. (23) Sermaye transferiyle ortaya çıkan bu durumun İmparatorluk hükümetinde yarattığı çaresizliği Fuad Paşa şu cümlelerle ortaya koyar: "Türkiye ne bu Gordion düğümünü tamamiyle kendi başına kesmeye kalkışarak kendisini işin bütün yükünün altına sokabilir ne de söz konusu egemenlik haklarından vazgeçerek sorunu tamamen Avrupa'ya terk edebilir." (24)

Lesseps, Mustafa Reşit Paşa'ya gönderdiği memorandumunda, Gladstone'un sözlerine atıf yaptı. Gladstone ticari bir spekülasyonun kazançları konusunda en doğru değerlendirmenin sermaye yatıranlar tarafından yapılabileceğini, hükümetlerin konuyu politik bir ortama çekmesinin Avrupa uyumunu bozma tehlikesini içerdiğini söyler. Palmerston, Glodstone'a yanıt verirken İngiliz çıkarları nedeniyle değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne tehdit oluşturacağı için projenin ret edilmesini Babıâli'ye önerdiklerini söylese de, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Doğu politikaları bu "ticari spekülasyonun" merkezindeydi. Konu, kapitalist genişlemenin almaya başladığı yeni biçimle de ilgilidir.

Lord Russell 21 Ocak 1860 tarihli yazısında Babıâli'nin büyük deniz güçleri arasında bir çatışma olmayacağını garantiye alma çabalarıyla ilgili şu cümleye yer verir: "Britanya Hükümeti açık yüreklilikle bu garantiyi vermeye muvafakat göstermediğini deklare eder." (25)

Lesseps'i sadece İngiltere'de değil, Fransa'da da eleştirenler vardı. Örneğin Jules Favre kanal projesinin en büyük düşmanının, yürüttüğü mali politikayla ortakların tatmin edilmesini engelleyerek Lesseps'in kendisi olduğunu söylemişti. (26) Yine de Lesseps'in Fransız Hükümetine güvenmekte haklı ve gerçekçi nedenleri vardı. 31 Mayıs 1858 tarihli mektubu, şirketin büyük güçler hükümetleri arasındaki çelişkilerden ne derece faydalandığını gözler önüne seriyor: "İngiltere'de, Fransa ve diğer güçlerin yardım ve müdahalelerini talep ettiğim gün beni desteklemeyeceklerine inanılması büyük bir yanılsama olacaktır." (27) Hatta Lesseps sadece Rus Büyükelçisinin projeye destek olmak için talimat almadığını, İstanbul'daki diğer diplomatik misyon şeflerinin yanında olduğunu iddia ediyordu.

1863'de Ali Paşa soruna doğru bir çözüm bulunabilmesi için, politik değerlendirmelerden uzak kalarak meseleyi ticari ve endüstriyel bir konu olarak ele almak gerektiğini yazacaktır. (28) Oysaki Süveyş Kanalı Şirketi artık diplomasinin aktörlerinden biriydi.

Babıâli ile kanal şirketinin mücadelesi

Fransız Büyükelçisi Moustier, 4 Nisan 1863 tarihinde başdrogman Outrey'e gönderdiği talimatta İngiliz meslektaşı Bulwer'ın kanal şirketi aleyhine Babıâli'deki temaslarından söz eder. (29) Moustier, Babıâli ile İngiliz Büyükelçiliği arasında projeyi kösteklemek için bir uzlaşı olduğundan ve her ikisinin de aynı silahları kullandığından şikâyet ediyordu.

Demiryolları ve limanlar gibi altyapı yatırımları Islahat Fermanı'nın içinde yer alır. Avrupa Hükümetlerine verilmiş bir vaade dönüşmüştü. Bu vaadin gerçekleşebilmesi, Avrupa mali sermayesiyle kurulacak ortaklıklara bağlıydı. Avrupa hükümetleri alt yapı yatırımlarında hızlı hareket edilmediğinden şikâyet ettiğinde,



Lesseps'i gösteren 1869 tarihli bir karikatür.

Babıâli bunu, Batılı kapitalistlerin Doğu'daki yatırımlara yeterince istekli yaklaşmadıklarını söyleyerek yanıtlıyordu. (30)

Mali sermayenin yatırımlarına kapıları açan Babıâli, Lesseps'in projesine ise tereddütlü yaklaşmıştır. Konu, Süveyş Kanalı Şirketi ile Babıâli arasında toprak, yasama ve yargı yetkisi mücadelesine dönüştü. 1863'de Ali Paşa, şirketin izlediği politikayı "İmparatorluğun genel yasalarına ve egemenlik haklarına bir tehdit" olarak nitelendirir.

Şirket ile Babıâli arasındaki mücadele üç başlık altında toplanmıştı: İmparatorluk yasalarıyla kaldırılan angaryanın (**corvée**) şirket tarafından emek istihdamı yöntemi olarak kullanılmak istenmesi, şirketin temiz su kaynakları üzerindeki hak talepleri ve şirketin kullandığı Mısır toprakları üzerindeki hakları.

Lesseps'in, yatırımı için zorunlu olan taleplerini belirlerken, **corvée** hakkındaki dönemin liberal anlayışıyla çelişmekten kaçınmaması, o yıllarda da dikkat çekici bulunmuştu. Oysa **corvée**, Avrupa hükümetleri tarafından da desteklenen Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştı. Babıâli, inşaat için gerekli emeğin bu yolla temininin, İmparatorluğun genel yasalarıyla çelişeceği gerekçesiyle itiraz ediyordu.



Fransızların İmparatoru III. Napoleon, kanal yatırımı tartışmalarının merkezindeydi.

Babıâli, şirketin toprak ve temiz su kaynaklarına sahip olma talebinin, Mısır'daki kendi egemenliğini zayıflatmasından korkuyordu. Zaten Lord Palmerston kanal yatırımı nedeniyle gelecek Fransız yerleşimcilerin Mısır'da bir Fransız kolonisi oluşmasına neden olacağını, kapitülasyonların koruması altındaki bu koloninin Babıâli'nin güvenliğini doğrudan tehdit edeceğini ileri sürmüştü. (31) Palmerston'un uyarıları İstanbul'da kabul gördü. Fuad Paşa 9 Mayıs 1860 tarihli talimatında Refik Efendi'yi, Tulleries Hükümeti'ne Mısır'da bir Fransız kolonisinin kabul edilemez olacağını ifade etmekle görevlendirdi. (32)

Babıâli yatırımın kendi egemenlik haklarını sınırlandıracağı endişesiyle yukarıda belirtilen üç koşulda ısrarcı bir politika izledi. Hariciye Nazırı Fuad Paşa 1 Ağustos 1863'de Babıâli'nin koşullarını şirkete kabul ettirmesi için Mısır Hıdivi İsmail Paşa'ya altı aylık süre verdi. (33) Aksi durumda inşaat çalışmaları durdurulacaktı.

İngiliz hükümeti Babıâli'nin politikasını takdir ettiğini, altı ayın sonunda Babıâli'den gelecek önerileri değerlendirmeye hazır olduğunu bildirdi. (34) Fransız basını Babıâli ve Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kanal hakkındaki politikaları aleyhine yayın yapıyordu. Bu aleyhte yayınları durdurabilmek için Mehmet Cemil Paşa bizzat devreye girmek zorunda kaldı. (35)

Mısır Hıdivliği de müzakereler için Nubar Paşa'yı Paris'e gönderdi. Mehmet Cemil Paşa 2 Kasım tarihli raporunda Nubar Paşa'nın önerilerinin şirket yönetim kurulunda ret edildiğini bildirdi. (36) Yönetim Kurulu müzakereler için Lesseps'i tam yetkili kıldı. Fransız Dük de Morny, şirket ile Nubar Paşa arasında arabuluculuk görevini üstlendi.

Lesseps, yatırım için Babıâli'nin onayının gerekli olmadığını, kendisinin Mısır Hıdivliğinden imtiyazı aldığını iddia ediyordu. Yetki sorunu, 1841'de Abdulmecid tarafından Mehmet Ali Paşa'nın Hıdivliğini kabul eden Hatt-ı Hümayun'la ilgili bir sorundu. Şirket bu teziyle Babıâli'nin Mısır üzerindeki egemenlik hukukunu tartışmaya açmıştı. Babıâli, Hıdivliğin kuruluşuyla ilgili fermanları ve İngiliz sermayesinin Mısır'daki demiryolunun kendi onayıyla gerçekleştirildiğini hatırlatarak yanıt verecektir. 4 Ekim 1859'da Mısır Hıdivliği ile Mısır'daki konsoloslar arasında imzalanan bir tutanakla da Sultan'ın kanal projesine onay yetkisi bir kez daha hatırlatılmıştı. (37) Tutanakta İstanbul'dan onay gelmeden devam edecek inşaat faaliyetlerinin gerekirse silah zoruyla durdurulacağı yazıyordu. Babıâli'ye göre "Mısır Hıdivinin, ülkenin Süzöreninin rızası olmadan uluslararası önemi olan bir suyolu kanalının imtiyazını vermeye yetkisi yoktu." (38)

Lesseps, yatırımcıların Fransız tabiiyetine dayanarak konuyu Fransız mahkemelerine taşıdı. Ali Paşa, Lesseps'in taktiğine karşı Babıâli'nin tavrını şöyle ifade eder: "Babıâli'nin uzun süredir bu toprakların egemeni olarak uğraştığı ve Mısır'ın yerel hükümet sıfatıyla ilgilendiği Süveyş Kanalı sorununun yabancı mahkemelerin yetki alanına verilmesini kabul edemeyeceğimizi ve Türkiye'nin iç işlerinde ve idaresinde kompetan olarak tanıyamayacağımızı deklare etmek gereği duyuyoruz." (39) Ali Paşa, İngiliz mahkemelerinin benzer yatırımlardaki sorunlara taraf olmadıklarını örnek olarak göstermişti. Mehmet Cemil Paşa'ya Fransız mahkemeleri nezdinde vekil tayin etmemesi, sorunun sadece Dışişleri Bakanı ile görüşülmesi talimatı verildi. Kanal yatırımı üzerinden, uluslararası yatırımlarda ticari hukuk yetkileri tartışması, İmparatorluk hükümetinin gündemine giriyordu.

İşin takipçisi III. Napoleon

Dük de Morny'nin talimatıyla Ollivier tarafından hazırlanan rapor Fransız hükümeti tarafından kabul edildi. (40) Mehmet Cemil Paşa, rapordan sonra Süveyş Kanalı projesinin başka bir mecrada ilerlemeye başladığını söyleyecektir. (41)

Ocak 1864'de III. Napoleon, hükümetinin konuyu incelemesi ve kanal şirketiyle görüşmesi için iki aylık ek süre talep etti. (42) Babıâli bu talebi kabul ederek Şubat ayında dolan süreyi, bir daha değiştirilmemek koşuluyla Nisan ayına kadar uzattı. (43) Artık Fransızların İmparatoru, kanal yatırımı tartışmalarının merkezindeydi. Şirket tarafından Babıâli'ye gönderilen projenin gerçekleşebilirliğini kanıtlamaya çalışan dokümanlarda, Napoleon'un teknik incelemeleri bizzat değerlendirdikten ve uzmanlarla görüştükten sonra kararını verdiği özellikle vurgulanır. (44)

Mehmet Cemil Paşa, Fransız Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys ile 4 Şubat'ta yaptığı görüşmede, Lesseps'in neden olduğu pürüzlerin giderilmesi adına Fransız arabuluculuğundan memnuniyet duyduklarını ifade etti. Aynı gece düzenlenen bir baloda İmparator Napoleon, Mehmet Cemil Paşa'nın yanına gelerek problemlerin giderileceğine inandığını söyledi. (45) Bu hareketiyle işi bizzat takip ettiğini hissettirmişti. Fransız İmparatoru çeşitli vesilelerle konuyu Mehmet Cemil Paşa'yla bizzat görüşecek, hem Mısır Hıdivi hem de Osmanlı Sultanı ile yazışacaktır.

III. Napoleon'un müdahalesi üzerine Lesseps söylemlerini değiştirmeye başlamıştı. 1 Şubat'ta Paris'te

gerçekleştirilen geniş katılımlı bir toplantıda Osmanlı bürokrasisine karşı daha ılımlı bir dil kullandığı uzun bir konuşma yaptı. Sadece İngiliz devlet adamlarını ve özellikle Palmerston'u suçlamış, Fransız hükümetinin bu düşmanlığa karşı şirketi destekleyeceğini bir kez daha ilan etmişti. (46) Mehmet Cemil Paşa'ya göre kamuoyunun ve şirket ortaklarının baskısı, yatırımın genel çıkarları açısından Lesseps'i daha ılımlı bir çizgiye çekiyordu. Fakat I-II. Napoleon'un oynamak istediği rol, yeni sorunlara yol açacaktır.

III. Napoleon 3 Mart 1864'de konuyu incelemek üzere bir komisyon oluşturdu. Komisyona Fransa'nın eski İstanbul Büyükelçilerinden ve Dışişleri Bakanlarından Edouard Thouvenel başkanlık yapıyordu. (47) İmparator Napoleon, **Sentence Arbitrale** adı verilen komisyon raporunu 6 Temmuz 1864'de imzaladı. (48) Mısır Hıdivi İsmail Paşa 29 Temmuz'da III. Napoleon'un görüşleriyle ilgili değerlendirmelerini Drouyn de Lhuys'a iletti. (49) Mısır'daki Fransız Başkonsolosluğuna da bir yazı göndererek İmparator Napoleon'un hakemlik görüşlerini kabul ettiğini, fakat Babıâli'nin yetki alanına giren konularla ilgili yorum yapamayacağını bildirdi. (50) Şirketin 6 Ağustos tarihli ortaklar toplantısında Fransız İmparatorunun hakemliğinin tanındığı ilan edildi.

Babıâli kendi görüşünü açıklamak için Hıdiv'den gelecek izahatları bekleyeceğini, fakat kendisini III. Napoleon'un değerlendirmeleriyle bağlı saymadığını söylüyordu. (51) Lord Russell ise III. Napoleon'un görüşlerini kabul etmeden önce yüksek bir bürokratın Mısır'a gönderilerek şirketin mülkiyetinde kalacak topraklar hakkında çalışma yapılmasını tavsiye etti. Lord Russell'a göre bu topraklar sadece kanal inşaatı için kullanılmalı, tarımsal veya endüstriyel bir yatırıma kesinlikle müsaade edilmemeliydi. Sadece bu koşulla III. Napoleon'un görüşlerinin kabulünü önerdi. (52)

Ekim ayında, toprak meselesi konusunda rapor hazırlamak üzere Osman Paşa Mısır'a hareket etti. (53) Yine Ekim ayında Musurus Bey'e gönderilen bir telegramda da, Babıâli'nin toprak mülkiyetinin Mısır'da kalmasında ısrarcı olacağı, şirketin sadece kanal hizmetleri için bu toprakları kullanabileceği, kiralama veya satın alma yoluyla mülkiyet hakkı edinemeyeceği yazıyordu. (54) Osman Paşa raporunu 27 Aralık 1864'de Sadrazam'a sundu. (55)

Fransız hükümeti, kanalın tarafsızlığı konusunu vurgulayarak uluslararası kamuoyunu ve hükümetleri ikna etmeye çalışıyordu. Aynı günlerde Mısır Hıdivliği ile şirket arasında imzalanacak kontrat hakkında çeşitli taslaklar diplomatik misyonlar aracılığıyla İstanbul, Londra ve Paris arasında gidip geliyordu.

Babıâli tarafından hazırlanan karşı proje hem İngiliz hem de Fransız hükümetlerine iletildi. Drouyn de Lhuys, Mehmet Cemil Paşa'ya karşı-projenin, **Sentece Arbitrale** ile çeliştiğini söyledi. Mehmet Cemil Paşa'ya göre ise Babıâli'nin egemenlik alanına giren anlaşmazlık konularında kendisini bağlı kabul etmesi mümkün olmadığından, bir karşı-proje sunması doğal hakları arasındaydı. (56) Bu yazışma trafiği, Lesseps'i daha hızlı bir diplomasi yürütmeye zorluyordu. (57) Kanal şirketi, karşı-projeye itiraz eden bir memorandum yayınlamıştı.

1865'de İngiliz ve Fransız gemilerinin karşılıklı liman ziyaretleri ile iki ülke arasında dostluk gösterileri yapılıyor, fakat kanal yatırımı hâlâ sorun olmaya devam ediyordu. Lord Russell, "büyük bir önem yüklediğimiz Süveyş Kanalı dışında genel olarak tüm konularda mutabakat halindeyiz" demişti. (58) İngiltere'nin yatırımı savaş nedeni gördüğü günler geride kalmıştı. Yine de İngiliz devlet adamları Fransa'nın niyetleri hakkındaki kuşkularını açıkça ortaya koymaktan çekinmiyorlardı. 1865 Mart ayında Lord Russell, hükümetinin politikasını şöyle özetlemişti: "İngiliz Hükümeti Süveyş Kanalına kesinlikle karşı değildir, fakat Osmanlı toprağının bir bölümünün kolonizasyon görüşü içinde bir yabancı şirkete hak olarak verildiğini görmek istemiyor." (59) İngiliz diplomasisi, Babıâli'ye diplomatik destek verileceğini sürekli olarak tekrarlıyordu. Mısır'a başkonsolos olarak seçkin bir mühendis olan Stanton atanmıştı. Lord Russell, bu atamanın toprak sorununun çözümüne katkı yapacağını söylüyordu. (60)

Nisan ayında III. Napoleon ile İngiliz büyükelçi Lord Cowley toprak meselesiyle ilgili itilafı gidermek üzere karma bir komisyon oluşturulması için mutabakata vardılar. Sultan imtiyaza onayını komisyonun raporunu hazırlamasından sonra verecekti. Sultan Abdulaziz Paris'teki

Süveyş Kanalı inşaatından bir görüntü.



mutabakata uygun olarak III. Napoleon'a bir mektup yazıp karma komisyon oluşturulmasını resmen önerdi. (61) Komisyon raporunu kabul edeceğini beyan etti. Komisyon Sultan'ın, III. Napoleon'un, Mısır Hıdivi'nin ve şirketin delegelerinden oluşacaktı. III. Napoleon 16 Haziran 1869'da cevap verdi. (62) Karma komisyon, Osmanlı delegesinin rahatsızlığı nedeniyle gecikmeli de olsa çalışmalarına başladı.

Mısır Hıdivliği ile şirket arasındaki konvansiyon 22 Şubat 1866'da imzalandı. (63) Konvansiyonda şirket **Campagnie financiére** olarak nitelendirilmişti. Mart ayında Sultan bir fermanla konvansiyonu onayladı.

1869 yazında Hıdiv İsmail Paşa Avrupalı hükümdarları kanalın açılış törenine davet etmek üzere Avrupa turuna çıktı. Seyahat, şatafat gösterisine dönüştü. Ali Paşa bu gösterişinin "Mısır maliyesinin yönetimi hakkında Babıâli'nin yaptığı tespitlerin doğruluğunu bir kez daha gösterdiğini" yazacaktır. (64) İmparatorluğa bağlı prensliklerin yöneticilerinin Avrupa başkentleriyle doğrudan temasları zaten İstanbul'da diplomatik bir problem olarak algılanıyordu. İsmail Paşa'nın Avrupalı hükümdarlara bizzat davet yapması, kanal açılışını yeni bir diplomatik soruna dönüştürdü. (65)

Tören Avusturya-Macaristan İmparatoru, Prusya Veliahdı, çok sayıda prens, politikacı, bilim adamı ve diplomatik temsilcinin katılımıyla gerçekleşti. Törenin en önemli katılımcısı hiç şüphesiz III. Napoleon'un eşi İmparatoriçe Eugenie'dir. Kanal açılış töreninde bir konvoy geçişi yapıldı. Konvoyun başında yüzen Fransız bayraklı geminin güvertesinde, Fransızların İmparatoriçesi de vardı.

1869'da yayınlanan bir kaynakta kanalın açılışı, "Avrupa politikasında bir devrimin sinyali" olarak nitelendirilmiş ve Doğu sorununun Rusya'nın Boğazları tehdit ettiği günlerden bin defa daha zorlu bir hal aldığı belirtilmiştir. (66)

Kanalın açılışı kutlanırken Osmanlı Hükümeti yeniden Avrupa piyasalarında mali kaynak arıyordu. 1869'da gerçekleştirilen istikrazın ihraç fiyatı yüzde 61 ile 1865 istikrazından sonraki en düşük seviyedeydi.

İngiliz sermayesi sahnede

1871'de Hariciye Nazırı Server Paşa'ya gelen bilgiye göre Lesseps, kanalı Avrupalı devletlere satmak istiyordu. Hıdiv'e uluslararası bir şirket yönetimi oluşturulmasını önermişti. Hatta Cumhurbaşkanı Thiers ve Dışişleri Bakanı Remusat da bu projeyi destekliyordu. Lesseps'in sürekli hayali projeler ortaya attığını söylese de, Mehmet Cemil Paşa'dan bu iddiaları araştırmasını istedi. (67)

Kanal şirketi bir süredir mali sorunlar yaşıyor ve ödemelerini gerçekleştiremiyordu. Lesseps'in şirketi güçlü bir İngiliz finans grubuna sattığı yönünde dedikodular bile dolaşmaya başlamıştı. Lesseps ortaklar toplantısında iddiaları yalanlamış, mali soruna çözüm olarak 20 milyon franklık istikraz yapılmasını önermişti. (68) Vadesi gelen kuponların ödemelerini yapamayan şirket, hissedarlara bu ödemeleri geleceğe erteleyen senetler verecekti. (69)

11 Aralık'ta Mehmet Cemil Paşa satış projesinin varlığını doğruladı. Hatta Lesseps İtalyanlarla görüşmüştü. (70) Ayrıca İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Lyons'u da ziyaret etmiş ve projesini paylaşmıştı. Lord Lyons da Mehmet Cemil Paşa'ya İtalyanlarla yapılan görüşmeyi doğrulamış, İtalyanların Lesseps'i satış konusunda cesaretlendirdiğini iddia etmişti. (71)

Lesseps satış projesinden söz ettiğinde Thiers olumlu karşılamıştı. Remusat ise Cumhurbaşkanının kesin bir fikir oluşturacak kadar üzerinde çalışmadığını, Lesseps'in Fransa ile İngiltere arasında satış konusunda var olduğunu iddia ettiği uzlaşıyı abarttığını ileri sürüyordu. Mehmet Cemil Paşa Fransız Bakanı, toprağın sahibi sıfatıyla konunun asıl muhatabının Osmanlı İmparatorluğu olduğunu söyleyerek yanıtladı. (72)

Fakat artık şirketin statüsünün korunması, politik angajmanlara değil finansal sorunların çözümüne bağlıydı. Lesseps dahil birçok kişi hâlâ yatırımın Fransız niteliğinin korunmasını arzuluyordu. Musurus Paşa ise 20 Aralık tarihli raporunda (73) şu tespiti yapar: İngiliz kapitalistlerinin desteği olmadan Fransız kapitalistlerin yatırımdan beklentileri garantiye alınamayacağından, bu muhalefetin etkisiz kılınması mümkündür.

Finansal sorunlar, kanal üzerine çok sayıda projenin üretilmesine neden oluyordu. Bir yıl önce kanal şirketini satın almak için Dük de Sutherland başkanlığında İngiliz kapitalistlerden bir şirket oluşturulması bile düşünülmüştü. Dük Sutherland İstanbul ziyaretinde bu fikrini Ali Paşa'ya da açmış, Mısır'ı da gezi programına dahil etmişti. O zaman Ali Paşa, benzer projelerin yasallık kazanmasının ancak Osmanlı hü-

Lesseps ile Londra Ticaret Odası heyeti toplantıda.





İngiliz devlet adamı Lord Russell.

kümetinin onayı ile mümkün olabileceğini söylemişti. 1872'de Babıâli hâlâ aynı tezi vurguluyordu. (74)

Server Paşa proje karşısında Osmanlı hükümetinin politikasını şöyle açıklıyor: "Babıâli prensip olarak kanalın satışına veya toprakları üzerinde uluslararası bir idare oluşturulmasına rıza gösteremez. Diğer taraftan, sadece yatırımın temsilcisi olarak Lesseps'in böyle projeler ortaya atma yetkisi yok. Süveyş Kanalı şirketi Mısırlıdır ve bundan dolayı İmparatorluğun yasalarına ve kullanımına tabidir." (75)

1872 Ocak ayında Lord Granville, Musurus Paşa'ya İngiliz hükümetinin ne kanal hisselerinin satışına ne de uluslararası bir yönetim oluşturulmasına katılmayı düşünmediğini söyledi. (76) Oysaki kanalın açılışından sonra şirkete karşı İngiltere'deki ilgi üst seviyedeydi. 1870'de Londra gezisi sırasında Dük ve Düşes Sutherlandlar, Lesseps onuruna bir ziyafet vermiş, ziyafete aralarında Gladstone gibi simalarında bulunduğu çok sayıda siyaset adamı da katılmıştı. (77)

1875'e gelindiğinde finansal sorunlar Hıdiv'i, elindeki kanal şirketi hisselerini satışa çıkarmaya zorladı. Lesseps şirketi adına Hıdiv, hisselerinin satışı amacıyla kapitalistlerle görüşmeler yapıyordu. Lord Granville'in 1872'de verdiği garantiye rağmen, hisseler karşılığı en büyük teklif İngiltere hükümetinden geldi.

Times, 26 Kasım 1875 tarihli sayısında Hıdiv'in elindeki 177.000 kanal hissesinin 4.000.000 sterlin karşılığında İngiliz hükümeti tarafından satın alındığını kamuoyuna duyurdu. (78) Aynı gün Musurus Paşa konu hakkında bilgi almak üzere Lord Derby'ye başvurdu.

Lord Derby İngiliz hükümetinin, Hindistan bağlantısı ve uzak mesafe deniz taşımacılığı için önemli gördüğü kanal hisselerini, yabancı bir şirketin eline geçmemesi için en yüksek fiyatı vererek satın aldığını söyledi. Ödemeyi hazine adına Rothschild yapacaktı. İşlemin onayı için Parlamentoya başvurulacak, eğer Parlamento'dan ret kararı çıkarsa Rotschild hisseleri kendi hesabına elinde tutacaktı. Musurus Paşa kanal şirketinin bir Osmanlı şirketi olduğunu, Hıdiv'in hisseleri şahsı değil Mısır hükümeti adına kontrol ettiğini, şirketin niteliğinin imtiyazla belirlendiğini hatırlattı. Lord Derby de bu teze şirketin imtiyaz ve niteliğinde bir modifikasyon olmayacağını, Sultan'ın egemenlik haklarının aynen devam edeceğini ve İngiltere'nin diğerleri gibi sade bir ortak olarak kalacağını söyleyerek yanıt verdi. İngiliz hükümeti kanalı kendi yönetimine almayı değil, bütün güçlerin içinde yer alacağı bir uluslararası komisyon tarafından idare edilmesini istiyordu. (79)

Satış için temaslar İngiltere'nin Mısır'daki başkonsolosluğu tarafından yürütülmüştü. Fransız Başkonsolos ise Mısır'daki adli reformlarla ilgili hükümetini bilgilendirmek amacıyla Paris'teydi. Fransız finans çevreleri İngiltere'nin bu hamlesini, Mısır ekonomisinde üstün bir rol oynama planının parçası olarak yorumlamıştı. (80) Fransız Cumhuriyeti, kulislerde şaşkınlık yaratacak kadar "Doğu'daki geleneksel etkinliğine tezat görüntü veren ılımlı bir tavır" izliyordu. (81) Avusturya, satış kendi çıkarlarını tehdit etmediğinden konuya ilgi göstermedi. Alman hükümeti İngiliz kabinesine tebrik mesajları yolladı. (82)

Babıâli ise 4 Aralık'ta hâlâ satış konusunda resmi bir bildirim almamıştı ve dış temsilciliklerine iletecek bir politika oluşturamıyordu. (83) Zaten hükümeti adına Lord Derby, satış hakkında hiçbir tarafın itirazı olmadığını ve olamayacağını, İngiltere'nin satışa çıkartılmış hisseleri satın alma hakkı bulunduğunu net cümlelerle ifade etmişti. (84)

Kont Andrassy'nin dediği gibi Avrupa kulislerinde bu operasyonun, Lord Derby'nin doğrudan etkisiyle gerçekleştiği konuşuluyordu. (85) Konu, İngiltere'deki politik tartışmalarla ilgiliydi ve satış, emperyalist politikalardan yana olanların hakim olacağı bir sürece işaret ediyordu. Mısır, emperyalist rekabette İngiltere'nin öncelik vereceği merkezlerden biriydi. 26 Ocak'ta Musurus Paşa, Mısır demiryolunun satışı için Hıdiv ile bir İngiliz kapitalist grup arasında görüşmelerin sürdüğünü ve başarılı sonuçlanmasının beklendiğini bildirdi. (86)

Sonuç

Süveyş Kanalı hisselerinin İngiltere tarafından satın alınması, Reşat Kasaba'nın ifadesiyle, Doğu sorununda bir kavşak noktasıdır. (87) Osmanlı İmparatorluğunun bu kavşağa gelmesinde en önemli etken-

Osmanlı'nın Londra elçisi Kostaki Musurus Paşa'nın 4 Şubat 1871 günü İngiliz Vanity Fair dergisinde yayınlanan karikatürü.





1869 borçlanmasına ait 22 altın mecidiye (20 sterlin, 500 frank) değerinde % 6 faizli hamiline ait devlet tahvili.

lerden birinin, kapitalizmin genişlemesine bağlı olarak kârlı yatırım alanları arayan mali sermayenin kapitalizme vermeye başladığı yeni biçim olduğu söylenebilir.

Lord Derby 1858'de kanal hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Bu yatırım kesinlikle 19. yüzyıla ait değil. Belki 20. yüzyıl için olabilir. Her yüzyılın eseri kendisine. Biz kendi çağımızın işleriyle uğraşalım ve gelecek kuşaklarımızın olağanüstü tahsisatlarına tecavüz etmeyelim." (88) Lesseps ise anonim ortaklıklar, yani finans kapital çağının, eski rüyanın gerçekleşmesi için doğru zaman olduğunu düşünüyordu. Kapitalist kimliğiyle hareket eden ve emperyalizmin ilk nüvelerini gören Lesseps haklı çıktı.

1865'de Fransız Dışişleri Bakanıyla şirketin yol açacağı kolonizasyonu tartışırken Mehmet Cemil Paşa, yabancı bir şirkete böyle bir yetkinin verilemeyeceğini, bunun devlet içinde devlet durumuna neden olacağını dile getirmişti. (89) 1875 sonrasındaki sürece bakıldığında finansal gücü tükenen İmparatorluğun, Avrupa mali sermayesinin devlet içinde devlete dönüşmesini engelleyemediği söylenebilir.

Şirket hisselerinin İngiltere tarafından satın alınmasından sadece iki ay önce Babıâli dış borç ödemelerini yarı yarıya azalttığını ilan etmişti. Zaten dünya ekonomik bir bunalımın içindeydi ve birçok ülke borç krizleri yaşıyordu. Babıâli 1876'da ödemeleri tamamen durdurdu. Böylece 1881'de Duyun-u Umumiye idaresinin kurulmasıyla sonuçlanacak süreci başlattı. İmparatorluğun iflasıyla neticelenen istikrazlarının ilki 1854'de Mısır vergi gelirleri teminat gösterilerek yapılmıştı.

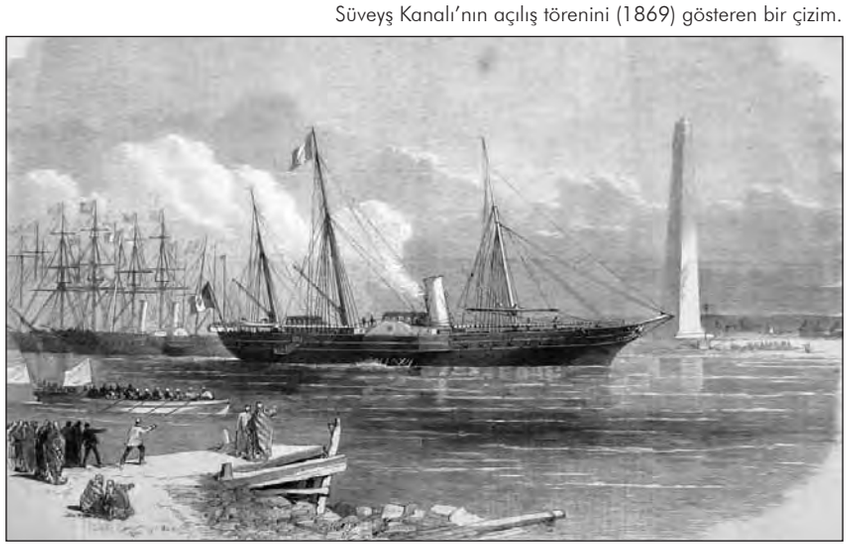
Mısır'da ise Batılı mali denetim 1879'da kuruldu. Hıdiv'in elindeki Süveyş Kanalı Şirketi hisseleri, Mısır'ın mali iflasının ve Batının mali denetimine girmesinin en önemli nedenlerindendi. Rosa Luxemburg şu tespiti yapıyor: "Mısır, Süveyş Kanalının yapımıyla birlikte Batı sermayesinin ağına bir daha hiç kurtulamayacağı şekilde takılmıştı." (90)

1875'de Hıdiv'in finansal sorunları, Mısır demiryolunun satışını da gündeme getirmişti. Lord Derby, demiryolu hisselerinin hükümeti tarafından satın alınmayacağı konusunda Musurus Paşa'ya güvence verdi. İngiliz Hükümetinin zorlayıcı nedenler olmadığı sürece endüstriyel yatırımlardan uzak durma prensibi olduğunu, Süveyş Kanalı hisselerinin satın alınmasının bu prensipten bir sapma olduğunu söylemişti. (91) Aslında bu sapma basit bir istisna değil, yeni bir politikanın belki de ilk adımıydı.

Lord Russell, 1864'de kaleme aldığı bir memorandumda, Mısır'ın güvenlik alanlarında mülkiyet hakkı edinen özel bir şirketin askeri güçler üzerinde kontrol gücü kazanacağına dikkat çekmişti. (92) Şirketin varlığı 1882'de İngiltere'nin Mısır'a yönelik askeri operasyonunun nedenlerinden biriydi. Lord Russell sermaye transferiyle gerçekleştirilen yatırımların geleneksel İngiliz Doğu politikası üzerinde oynayabileceği rolün ilk işaretlerini daha 1861'de vermişti: "(Britanya Hükümeti) Mösyö Lesseps ve Paris'teki ajanları eğer durmaksızın İstanbul'dan İskenderiye'ye, İskenderiye'den İstanbul'a tartışmalara davetiye çıkartırsa, Türkiye'nin çıkarlarının uygun bir şekilde savunulmasının ve Fransa'nın dostluğunun muhafazasının mümkün olmayacağını seziyor." (93)

1882'de gerçekleşen Mısır'daki İngiliz işgali, karşıtını yaratmakta da gecikmedi. Daha işgal söylentileri ortaya atıldığında, General Ubuni kaleye toplar yerleştirmişti. Ubuni gücünü kamuoyu desteğinden alıyordu. İngiltere'nin protestoları ve II. Abdulhamid yönetiminin talimatları üzerine toplar kaleden söküldü. İşgalden sonra da askeri olarak karşı koymaya çalışan Osmanlı hükümeti değil, liderleri Ubuni'ye atfen Ubuniler olarak da anılan Vatan Partisi oldu. Vatan Partisinin muhalefetinde, istikrazlar üzerinden Mısır'da kurulan Avrupa mali denetimi önemli bir yere sahipti. Subayların önderlik ettiği Vatan Partisi "Mısır Mısırlılarındır" sloganını kullanıyordu.

Süveyş Kanalı'nın açılış törenini (1869) gösteren bir çizim.



DİPNOTLAR

1) 04 Nisan 1858, Lesseps'den Ali Paşa'ya, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, HR.SYS., 970/2/9.
2) B.O.A., HR.SYS., 970/1/1.
3) İmtiyaz 12 maddeden oluşuyordu. Şirketin müdürü Mısır Hükümeti tarafından atanacaktı. İmtiyaz süresi kanal açılışından itibaren 99 yıldı. Geçiş tarifeleri tüm milletlerin gemileri için eşit olacak, hiçbir millet için ayrıcalık tanınmayacaktı.
4) 1856 imtiyazı çok daha detaylıdır. Giriş bölümünde, Lesseps'in bu tarz şirketlerin işleyişine uygun detaylı bir imtiyaz metninin gerekli olduğunun beyan edilmesi üzerine hazırlandığı belirtiliyordu. Toplam 22 maddedir. İnşaatın olağanüstü engeller çıkmazsa 6 yıl içinde tamamlanması gerekiyordu.
5) Ferdinand de Lesseps, Origines Du Canal De Suez, Paris, C. Marpon et E. Flammarion Editeurs, 1890, p.43.
6) Lectures et Conferences, De la Societé Des Gens Des Lettres, (Seance de 10 Avril 1870) Histoire Du Canal Du Suez Par Ferdinand de Lesseps, Paris, Libraires Editeurs, 1870, p. 10.
7) Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s.3.
8) Lesseps 1878 Uluslararası Sergisinde verdiği konferansta, hisse senetlerinin satışı için ilk önce bankalara başvurduğunu, bankerlerin hâsılat üzerinden yüzde beş talep ettiklerini, bu talebi satış ofisi olarak büro kullandırmak karşılığı kira ücretinden başka bir anlama gelmediğini, kendisinin 1200 franka bir ofis tutarak satışa başladığını ve 200 milyonluk satışın on beş gün içinde tamamlandığını anlatır. (Exposition Universelle De 1878, Conferance de M. Ferdinard Lesseps Sur le Canal de Suez Au Palais De l'Exposition, 6 Juillet 1878, Paris, İmprimerie Typographique De A. Pougin, 1878, p.7.)
9) Osmanlı Devleti ilk istikrazlarını Londra borsasından yaptığı için borç sözleşmelerinde para birimi olarak sterlin kullanılmıştı. Nedim Dikmen, borçların frank cinsinden miktarlarını veriyor. (Nedim Dikmen, Osmanlı Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2010, s.144.) Buna göre 1854, 1855, 1858 istikrazlarının tahvillerin itibari kıymeti sırasıyla 75 milyon, 125 milyon ve 125 milyon frank, fiilen hazineye giren miktar ise sırasıyla 60 milyon, 125 milyon ve 95 milyon franktır. Aradaki fark, tahvillerin ihraç fiyatlarından kaynaklanıyordu. Tahvillerin ihraç fiyatları sırasıyla yüzde 80, yüzde 100 ve yüzde 76'dır. 1855'de ihraç fiyatının yüksek olması, bu istikrazın geri ödemelerine İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kefil olmasından kaynaklanıyordu. Spekülatif kâğıtlar arasında sınıflandırılan Osmanlı tahvillerinin ihraç fiyatları, Osmanlı ekonomisindeki dalgalanmalara bağlı olarak yüzde 60'lara kadar düşmüştür.
10) Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.24.
11) Donald Quataert "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed.: Halil İnalcık, Donald Quartert, Çev.: Ayşe Berktay, Süphan Andıç, Serdar Alper, y.y., Eren Yayıncılık, 1997, s.900.
12) Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserler II, Çev.: Gökhan Aksay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.89.
13) Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul, Bilim Yayınları, 1974, s.15.
14) Şirket lotari usulünün kullanıldığı borçlanmaların da dahil olduğu çeşitli yöntemler denedi. Lorati yoluyla küçük tasarruf sahiplerine de ulaşma mümkün oluyordu. Bu yöntem devletler tarafından kullanılıyordu ve küçük yatırımcılara ulaşmak için Babıâli'ye de önerilmişti. Bischofsheim tarafından Paris Büyükelçisi Ahmet Vefik Paşa'ya gönderilen 7 Ağustos 1860 tarihli mektupta lotari ve prim sistemi öneriliyor, bu yolla küçük sermaye sahiplerine



Kanalın açılışını gösteren bir diğer çizim (Port Said).

ulaşılabileceği söyleniyordu. (B.O.A., HR.SFR. (04), 44/12/1.) Nitekim Babıâli tarafından uygulandı. Fakat özel bir işletmenin lotari yöntemine başvurması, döneminde dikkat çekici bulunmuştur.
15) Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi Düyunuumumiye, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1978, s.191.
16) B.O.A., HR.SYS., 970/8/2.
17) Rapport de M. Emile Ollivier Avocoat et Deputé au Corps Legislatif a Son Excellence Le Duc de Morny Sur Les Difficultés Existantes Entre Le Vice-Roi d'Egypte La Porte Ottomane et la Compagnie Universelle du Canal de Suez, 16 Janvier 1864, p.24. (B.O.A., HR.SYS., 971/1/2.) Lesseps de, Ali Paşa'ya gönderdiği 4 Nisan 1858 tarihli mektubunda Lord Palmerston'un kanal aleyhtarı politikasından şikâyet ederken, bir İngiliz devlet adamına atfen aynı sözlerini aktarmıştı: "İngiltere'nin dünyadaki üstünlüğünü güvenceye alabilmek için bir ayağının Hindistan'da, diğerinin ise Mısır'da olması gerekiyor." (04 Nisan 1858, Lesseps'den Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 970/2/9.)
18) 11 Mart 1858, Lord Malmesbury'den Musurus Bey'e, B.O.A., HR.SYS., 970/2/7.
19) B.O.A., HR.SYS., 970/2/11.
20) B.O.A., HR.SYS., 970/3/1.
21) B.O.A., HR.SYS., 970/4/1.
22) 17 Ekim 1859, Thouvenel'den Delaporte'a, B.O.A., HR.SYS., 970/4/4.
23) B.O.A., HR. TO., 199/11/1.
24) 12 Ocak 1860, Fuad Paşa'dan Musurus Bey'e, B.O.A., HR.SYS., 970/4/16.
25) B.O.A., HR.SYS., 970/3/1.
26) 22 Ocak 1864, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/1/8.
27) B.O.A., HR.SYS., 970/2/8.
28) 01 Ekim 1863, Ali Paşa'dan Mehmet Cemil Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/1/15.
29) 04 Nisan 1863, Moustier'den Outrey'e, B.O.A., HR.SYS., 972/1/2.
30) B.O.A., HR.SFR. (04), 131/42/1.
31) B.O.A., HR.SYS., 970/4/26.
32) B.O.A., HR.SYS., 970/4/42.
33) Traduction de la Depeche Vezirielle Adressée a S.A. le Vice-Roi d'Egypte en date de 01 Aout 1863, B.O.A., HR.SYS., 972/1/5.
34) 27 Ağustos 1863, Musurus Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/1/7.
35) 18 Eylül 1863, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/1/21.
36) 02 Kasım 1863, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/1/23.
37) B.O.A., HR.SYS., 971/1/45.
38) 10 Ekim 1863, Ali Paşa'dan Mehmet Cemil Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/1/38.
39) 28 Ocak 1864, Ali Paşa'dan Mehmet Cemil Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/1/12.
40) 18 Ocak 1864, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/1/15.
41) B.O.A., HR.SYS, 971/1/3.
42) 22 Ocak 1864, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/1/8.
43) 30 Ocak 1864, Mehmet Cemil Paşa'dan Drouyn de Lhuys'a, B.O.A., HR.SYS., 971/1/23.
44) B.O.A., HR.SYS., 970/1/3.
45) 05 Şubat 1864, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/1/21.
46) Mehmet Cemil Paşa, bizzat toplantıyı izlemediği halde, adını açıklamadığı bir kişiyi toplantı hakkında kendisine rapor hazırlamakla görevlendirmişti. Bu raporu İstanbul'a da iletti. (B.O.A., HR.SYS., 971/1/24.)
47) Komisyonda Tohouvenel'den başka şu isimler yer alıyordu: Senatör Mallet, Senatör Suin, Milletvekili Gouin ve Danıştay üyesi Duvergier.
48) B.O.A., HR.SYS., 971/2/12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.
49) 29 Temmuz 1864, İsmail Paşa'dan Drouyn de Lhuys'a, B.O.A., HR.SYS., 971/2/21.
50) B.O.A., HR.SYS., 971/2/22.
51) 06 Ağustos 1864, Ali Paşa'dan Mehmet Cemil Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/2/30.
52) 10 Ağustos 1864, Musurus Bey'den Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/2/33.
53) (18 Ekim 1864, Musurus Bey'e Telegram, B.O.A., HR.SYS., 971/2/66.) Osman Paşa 1865 yılı yazında görevi başında hayatı kaybetti.
54) B.O.A., HR.SYS., 972/6/40.
55) B.O.A., HR.SYS., 971/2/91.
56) 28 Kasım 1864, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/6/53.
57) Bu tarihlerde Lesseps ise Paris ve Mısır arasında mekik dokuyordu. İskenderiye'de bulunan Lesseps, Aralık ayında Paris'e geldi. Yanına iki şirket yöneticisini alarak tekrar İskenderiye'ye geri döndü. Mehmet Cemil Paşa'nın edindiği bilgiye göre bu seyahatin amacı, kontratın bir an önce imzalanması için Hıdiv'e baskı yapmaktı. (05 Aralık 1864, Mehmet Cemil Paşa'dan Alil Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/6/55.) Karşı-proje hakkındaki değerlendirmelerini Mısır Hıdivine bir not olarak sunmuştu. (Note sur le contre projet de convention. Note presentée par M. Ferd: de Lesseps a S. A. Le V. Roi d'Egypte et non acceptée par S.A., B.O.A., HR.SYS., 972/6/62.)
58) 20 Temmuz 1865, Musurus Bey'den Ali Paşa'ya, B.O.A.,

HR.SYS., 971/2/180.
59) 02 Mart 1865, Musurus Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/2/110.
60) 22 Haziran 1865, Musurus Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/2/177.
61) Mektubun Fransızca tercümesi için bkz. B.O.A., HR.SYS., 971/2/156.
62) B.O.A., HR.SYS., 971/2/176.
63) B.O.A., HR.SYS., 972/6/85.
64) 30 Eylül 1869, Ali Paşa'dan Babıâli'nin Londra Haricindeki Dış Temsilciliklerine, B.O.A., HR.SYS., 972/2/15.
65) Örneğin Atina sefiri Photiades Bey, Yunan Kralı George'a yapılan davetini Babıâli'ye karşı bir kusur olarak nitelendirmişti. (30 Haziran 1869, Photiades Bey'den Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/2/11.) Yunan Dışişleri Bakanı Delyanni'ye de Kral George daveti kabul ettiğini resmen ilan etmeden önce büyük güçler hükümetlerinin kesin açıklamalarını beklenmesinin, Yunanistan'ın menfaatine olacağını söyledi. Viyana'da görev yapan Haydar Efendi de Avusturya İmparatoruna yapılan daveti "**illusoire**" olarak tanımlamış, Avusturya Dışişleri Bakanına, davet yetkisinin sadece Sultan'a ait olduğunu hatırlatmıştı. (28 Ağustos 1869, Haydar Efendi'den Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/2/12.)
66) Charles Daleng, L'Europe et l'İsthme de Suez, Paris, E. Lachaud Libraire-Editeur, 1869, p.5.
67) B.O.A., HR.SYS., 972/4/1.
68) 17 Kasım 1871, Mehmet Cemil Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/8.
69) 24 Kasım 1871, Mehmet Cemil Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/10.
70) 11 Aralık 1871, Mehmet Cemil Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/3.
71) (15 Aralık 1871, Mehmet Cemil Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/11.) İtalyan Parlamentosunun etkili isimlerinden biri İtalyan Hükümetine inisiyatif alması için çağrı yapmıştı. İtalyan liman kentlerinin ticaret odaları da bu yönde taleplerini hükümete iletmişlerdi. Fakat Dışişleri Bakanı Visconti Venosta ise Fransız-Alman savaşı sonrasında Avrupa'daki politik ortamın hükümetin konu üzerinde çalışmasına uygun olmadığını söyleyerek bu talepleri geri çevirdi. (08 Aralık 1871, Photiades Bey'den Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/18.) Musurus Paşa, Lesseps'in İtayan Hükümetiyle yazışmasını Sir Daniel Lange'dan temin edecektir. (15 Şubat 1872, Musurus Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/20.) Leeseps yazıda şirketin satış konusunu ortaya atmadığını, fakat konuyla ilgilenen devletlerin önerilerini incelemenin şirket ortaklarının menfaatine olduğunu, konu hakkında Hıdiv'e kendisinin başvurduğunu, Hıdiv'in de meseleyi Sadrazama aktarması gerektiğini söylediğini belirtiyordu. (B.O.A., HR.SYS., 972/4/23.) Osmanlı İmparatorluğunun Roma sefiri Photiades Bey'e de Lesseps'in satış konusundaki görüşme önerilerini geri çevirdiğini söylemişti. (22 Ocak 1872, Photiades Bey'den Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/17.) Photiades Bey zaten istenen maliyetleri üstlenmemenin İtalyan hükümetini daha mutlu edeceğini tespit etmişti. Photiades Bey'in haklı olduğu söylenebilir çünkü konu hakkında inisiyatif almak finansal güçle mümkündü.
72) 22 Aralık 1871, Mehmet Cemil Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/12.
73) 20 Aralık 1871, Musurus Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/15.
74) 17 Ocak 1872, Server Paşa'dan Musurus Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/13.
75) 10 Ocak 1872, Server Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/5 ve 10 Ocak 1871, Server Paşa'dan Mehmet Cemil Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/6.
76) 15 Ocak 1872, Musurus Paşa'dan Server Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/4/20.
77) 08 Temmuz 1870, Musurus Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 972/3/6.
78) 26 Kasım 1875, Musurus Paşa'dan Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/4.
79) 26 Kasım 1875, Musurus Paşa'dan Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/5.
80) 27 Kasım 1875, Nasri Efendi'den Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/8.
81) 04 Aralık 1875, Karateodory Efendi'den Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/20.
82) 08 Aralık 1875, Aristarchi Bey'den Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/16.
83) 04 Kasım 1875, Raşid Paşa'dan Babıâli'nin Temsilciliklerine, B.O.A., HR.SYS., 973/3/12.
84) 08 Aralık 1875, Musurus Paşa'dan Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/15.
85) 06 Aralık 1875, Arifi Bey'den Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/14.
86) 24 Ocak 1875, Musurus Paşa'dan Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/30.
87) Reşat Kasaba, Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.37.
88) 11 Mart 1858, Musurus Bey'den Fuad Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 970/2/3.
89) 03 Mart 1865, Mehmet Cemil Paşa'dan Ali Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 971/2/98.
90) Rosa Lexemburg, Sermaye Birikimi, Çev.: Tayfun Ertan, Alan Yayıncılık, 1986, s.329.
91) 04 Aralık 1875, Musurus Paşa'dan Raşid Paşa'ya, B.O.A., HR.SYS., 973/3/18.
92) B.O.A., HR.SYS., 972/6/49.
93) B.O.A., HR.SYS., 970/3/1.
94) 05 Mart 1863, Ali Paşa'dan Musurus Bey'e, B.O.A., HR.SYS., 970/5/6.
95) Lectures et Conferences, De la Societé Des Gens Des Lettres, (Seance de 10 Avril 1870) Histoire Du Canal Du Suez Par Ferdinand de Lesseps, Paris, Libraires Editeurs, 1870, s.8.

EVRENSEL KÜLTÜR

MAYIS SAYISI ÇIKTI

DOSYA: 12 EYLÜL YARGILANACAKSA...

12 Eylül darbesinden 32 yıl sonra Kenan Evren yargılanıyor. Bunca yıl sonra bile bütün kurumları ve zihniyetiyle hâlâ yaşayan bir düzenin liderinin yargılanması darbeyle hesaplaşmak için yeterli mi? Değilse, darbeleri masaya yatırmanın koşulları nelerdir ve bu koşullar nasıl yaratılabilir...

Korkut Boratav, Ertuğrul Mavioğlu, Yavuz Önen, Sevim Korkmaz Dinç

Nuray Sancar	Muhafaza-kâr sanat?
Ezel Akay	İskender Pala'nın Manifesto'suna zeyl!
Sennur Sezer	1 Mayıs için beş kırık şarkı
Yusuf Nazım	Aşkın yaman hali
Namık Sinan Turan	La Diva Turca: Leyla Gencer
Erdoğan Aydın	Turancılık, ırkçılık, milliyetçilik
Murat Keyder	Amerika seçime giderken
Hasan Aksakal	Mızraksız ilmihal
Çağdaş Günerbuyük	Yeraltına not

1 Mayıs'a yazılmış şiirler:
Cenk Gündoğdu, Faris Kuseyri, Betül Dünder, Ayşe Nalan, Şeref Bilsel, Baki Ayhan, Emirhan Oğuz



TEL: 0 212 255 25 46 FAKS : 0212 255 25 87 e-mail: evrenselkulturdergi@yahoo.com

İzlem Gözükeleş izlemg@gmail.com

DRM tehlikesi

Uluslararası tekeller, bilişim devrimi öncesindeki iş modellerini korumak istiyorlar. Bilişim teknolojilerinin kullanımından önce, içeriğin kopyalanması ve dağıtımı son derece sınırlıydı. Şimdi eski günlerin özlemi ile sattıkları enformasyonun sonraki dolaşımını, DRM ile kontrol etmeye çalışıyorlar. Bir diğer deyişle, enformasyonun özgür hareketi ve eşit paylaşımı ile karşıladığımız bilişim devriminin karşısına bunu sınırlamak isteyen DRM karşı devrimi çıkıyor.

Bilgisayar kullanıcılarını DRM tehlikesine karşı bilinçlendirmek için defectivebydesign.org adlı site broşürler yayınlıyor ve kampanyalar örgütlüyor. DRM'nin açılımı, DRM'yi savunanlarca **Sayısal Haklar Yönetimi** (Digital Rights Management) olarak yapılıyor. defectivebydesign.org gibi DRM'ye karşı çıkanlar ise DRM'nin açılımını **Sayısal Kısıtlamalar Yönetimi** (Digital Restrictions Management) olarak yapmayı tercih ediyor.

DRM tek bir teknolojik ürün değil. Sayısal içeriğin, satış sonrasında da kullanımını kısıtlamayı ya da kontrol etmeyi hedefleyen teknolojilerin genel adı. *Bilim ve Gelecek*'in daha önceki sayılarında da DRM'ye ve kullanıcı hakları açısından içerdiği tehlikelere yer vermiştik. Örneğin, Amazon'un Kindle adlı elektronik kitap okuyucusu, kullanıcıların inisiyatifi dışında daha önce satın aldıkları elektronik kitaplara müdahale edebiliyordu. Microsoft'un UEFI (Güvenli Başlatma) adlı teknolojisi de yine bir DRM'ydi. Stallman, Jobs'un ölümünden sonra kral çıplak diyor ve Apple'ın DRM yaklaşımını eleştiriyordu. defectivebydesign.org'a göre tüm bu ürünler, içerdikleri DRM teknolojisi nedeniyle hatalı tasarımlar.

Bugün, içerik üreticilerinin İnternet'ten indirilen müziğe uygulamak istedikleri DRM tabanlı koruma, kararlı bir mücadele sonucunda büyük oranda püskürtüldü. Fakat elektronik kitaplarda bu tehlike hâlâ devam ediyor. Basılı kitapların, birkaç on yıl sonra yerini tamamen elektronik kitaplara bırakabileceği ihtimalini göz önüne alırsak, elektronik kitaplar konusunda daha dikkatli olmalıyız. 4 Mayıs **DRM ile Mücadele Günü** nedeniyle bu yazı DRM tehlikesine ayrıldı.



Uluslararası tekeller, DRM kullanarak son derece saldırgan bir politika yürütüyorlar. Bilgisayar kullanıcılarının DRM konusundaki bilgisizliği ve bundan kaynaklı umursamazlığı tekellerin işini kolaylaştırabiliyor. Sony/BMG'nin 2005 yılında piyasaya sürdüğü DRM korumalı CD'lerinde olduğu gibi...

Sony/BMG, sattığı CD'lerin kopyalanmasını engellemek için, CD'yi çalan Windows işletim sistemli kişisel bilgisayarlara **rootkit** adı verilen bir yazılım kurar. Rootkit adlı bu yazılım, üçüncü taraflara kullanıcının bilgisayarına onun izni olmaksızın erişim ve kontrol hakkı verir. Sony/BMG ısrarla, kurduğu yazılımın zararsız olduğunu iddia eder. Uzunca bir süre geri adım atmaz, ama eleştiriler artınca (aslında sorunları pek de gidermeyen) bir yama yayınlar. Fakat sorunların ve kamuoyu tepkisinin artmasıyla, uzun süre rootkit'i görmezden gelen Microsoft, Sony'nin DRM uygulamasının sistem için risk içerdiğini duyurur. Symantec gibi güvenlik yazılımları, kullanıcıyı uyarmaya başlar. En sonunda da Sony/BMG hatasını kabullenip müşterilerin zararlarını karşılayacağını duyurarak CD'lerini piyasadan geri çeker. Sony/BMG kamuoyu tepkisiyle geri adım atmış olmasına rağmen her şey yasaldır. Kullanıcılar, tıklayıp onayladıkları sözleşmeyle bilgisayarlarında Sony/BMG'ye kendi haklarını korumak adına bir arka kapı açabilme yetkisi vermişlerdir zaten.

Bu olayda da görüleceği gibi,

1) Şirketler, kullanıcının hakları olabileceğini dikkate almadan, ürün üzerindeki mülkiyet haklarını güvence altına almak istiyorlar. Şirketin hak olarak gördüğü, kullanıcı için kısıtlama anlamı taşıyor.

2) Microsoft ve Symantec örneğinde görüldüğü gibi uluslararası tekeller, iş ortaklarının çıkarlarını, kullanıcılarının çıkarlarından üstün tutuyorlar. Bilgisayar güvenliği yazılımlarının, Sony istedi diye rootkit'i görmezden gelmesi kabul edilebilir bir durum değildir.

3) DRM, kullanıcıların mahremiyeti açısından bir tehdit içeriyor.

Uluslararası tekeller, bilişim devrimi öncesindeki iş modellerini korumak istiyorlar. Bilişim teknolojilerinin kullanımından önce, içeriğin kopyalanması ve dağıtımı son derece sınırlıydı. Şimdi eski günlerin özlemi ile sattıkları enformasyonun sonraki dolaşımını, DRM ile kontrol etmeye çalışıyorlar. Bir diğer deyişle, enformasyonun özgür hareketi ve eşit paylaşımı ile karşıladığımız bilişim devriminin karşısına bunu sınırlamak isteyen DRM karşı devrimi çıkıyor.

DRM karşı devrimi karşımıza iki biçimde çıkıyor: Yumuşak ve katı DRM. Yumuşak ve katı DRM biçimleri, DRM'nin iki ayrı kutbunu temsil etmesine rağmen birbirlerini dışlamıyor. Çoğu DRM uygulaması, bu iki tip DRM'nin bir sentezini içeriyor.

Yumuşak DRM

Yumuşak DRM'nin telif haklarına yaklaşımı bilişim devrimi öncesine benziyor. Kullanıcının hareketlerini engellemek yerine herhangi bir telif hakkı ihlalini tespit etmek adına onu izliyor. Fakat tüketici hareketlerinin şirketlerce izlenmesi gözetim ve mahremiyet sorununu gündeme getiriyor. Ayrıca, çoğu zaman okumadan tıklanarak kabul edilen lisanslarla yumuşak DRM kendi hukuksal zeminini de oluşturuyor. Ancak, içerik satıcıları ve kamu arasındaki hukuksal ilişkiyi, teknik araçlarla ortadan kaldırmadığından katı DRM'ye göre daha olumlu değerlendirilebiliyor.

Bu bağlamda, içerik şirketlerinin ideolojik hegemonyası altında gerçekleşen telif hakkı tartışmalarındaki iki yanılsamanın altını çizmek gerekiyor. Birincisi, telif hakkı tartışması, sanatçıların kendi eserleri üzerindeki hakları üzerinden yapılıyor ve çoğunlukla telif hakkının sanatçının yaratıcılığını artırdığı iddia ediliyor. Müzik piyasasına baktığımızda, piyasanın %75-80'inin dört büyük şirketin (Sony Universal Music Group, Warner Music Group, Bertelsman Music Group, EMI) kontrolünde olduğunu görüyoruz. Telif haklarının küresel düzeydeki şekillenmesinde bu dört büyük şirketin lobi faaliyeti belirleyici oluyor. Üstelik İnternet'ten indirilen korsan müzik belki şirketlerin gelirlerini azaltıyor. Ama sanatçıların gelirlerinin büyük bir kısmının canlı performanslarından geldiği düşünülürse, korsan müziğin, sanatçıların tanınırlığını ve bunun sonucunda konser gelirlerini artırdığı da söylenebilir. .



İkincisi, telif hakkını sadece içeriğin sahibinin hakkına indirgeyerek tarihsel bir hata yapıyoruz. Bu hatanın sonucunda, şirketlerin DRM kullanımı kolayca meşrulaştırılabiliyor. Telif hakkını, içerik sahibinin özel çıkarları ile ondan faydalanmak isteyen halk arasında yapılmış toplumsal bir sözleşme olarak değerlendirmek gerekiyor. Telif hakkı sınırsız değil, içerik üreticisinin ölümünden 50 ya da 70 yıl sonrasıyla sınırlı. Ayrıca, adil kullanım hakkı da telif haklarının ayrılmaz bir parçası. Mahkemeler, adil kullanım hakkını değerlendirirken aşağıdaki dört faktörü göz önünde bulunduruyorlar:

1) Kullanımın karakteri ve amacı (Örneğin ticari amaçlı olup olmadığı).

2) Kullanılan çalışmanın doğası (Örneğin daha yoğun yaratıcılık içeren ürünlere yaklaşım daha farklı olmaktadır).

3) Çalışmanın hangi oranda kullanıldığı.

4) Kullanımın, çalışmanın potansiyel piyasasına etkisi.

Bu nedenle, herhangi bir eserin kısmen kopyalanmasında, akademik ya da eleştiri amaçlı kullanımında telif haklarına aykırı bir durum bulunmuyor. Adil kullanım hakkı olmadan, toplumsal bilgi birikimi genişleyemeyeceğinden, telif haklarını, özel ve kamu çıkarları arasında, dinamik bir toplumsal ilişki olarak değerlendirmek gerekiyor. Bu toplumsal ilişkinin gri, belirsiz alanları da var. Örneğin, CD'ler zaman içinde yıpranabilen teknolojiler. Aynı CD'ye birkaç yıl sonra tekrar ücret ödemek istemeyen bir kullanıcı, CD'nin bir kopyasını alabilir ya da CD içeriğini bilgisayarına aktarabilir. Ya da özellikle üniversite kampüslerinde kütüphanedeki kitapların fotokopisini çektirmek belki telif hakkı yasasının ihlalidir, ama üniversite için gerekliliktir.

Bu bağlamda, yumuşak DRM, telif hakları konusunda, aşağıda tartışacağımız katı DRM'ye göre daha kabul edilebilir bir yaklaşım sergiliyor. Kullanıcıyı en baştan kısıtlamayarak, gri alanı koruma ya da genişletme girişimlerini engellemiyor.

Katı DRM

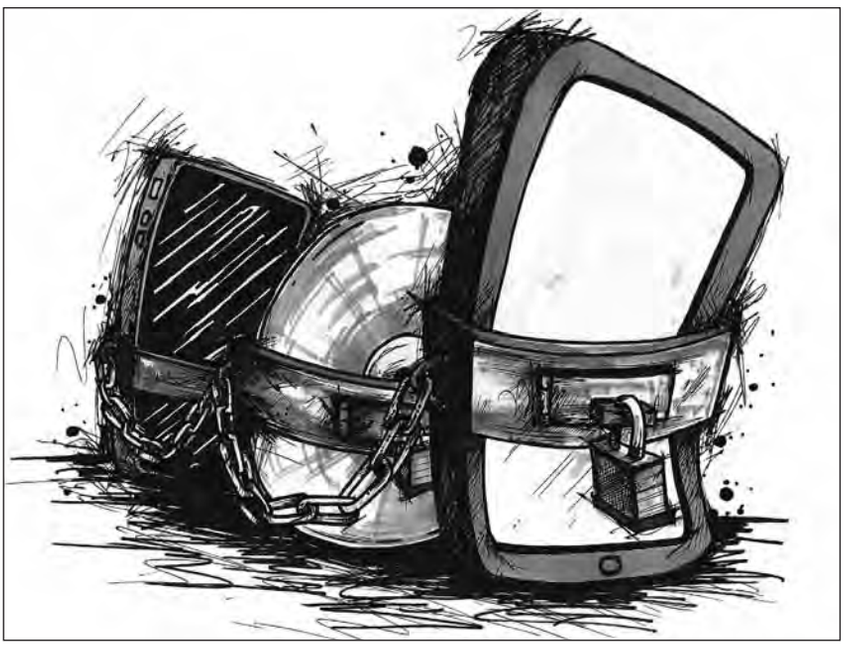
Katı DRM ise herhangi bir telif hakkı ihlalini teknoloji kullanarak, henüz ortaya çıkmadan engelleme iddiasında. Elbette, DRM koruması teknik olarak aşılabilir. Fakat içerik endüstrisinin baskısıyla, herhangi bir DRM korumasını etkisiz hale getirmek yasaklanmış durumda. Örneğin, ABD'de bir konferansa katılan Sklyarov adlı Rus yazılımcı, Adobe eBook'un DRM korumasını aşan bir yazılım geliştirdiği için gözaltına alındı.

Katı DRM ile telif hakkı kanununun içerdiği sınırlı süre geçerli olma olgusu ve adil kullanım hakkı tamamen ortadan kalkıyor. Telif hakkı, içerik satıcılarının haklarına indirgeniyor. Daha da önemlisi, telif haklı firma içeriği kullanırken, telif haklarının gri alanlarından faydalanan

kullanıcıların bu şansı ortadan kalkıyor. Bu nedenle, katı DRM'nin içerik satıcıların telif haklarını koruduğunu değil, son derece genişlettiğini söylemek daha doğru.

Buna karşılık bazı DRM üreticileri, adil kullanıma son derece teknik olarak yaklaşıp, "bize adil kullanımı tam olarak açıklayın, biz de onu ürünlerimize iş kuralı olarak ekleyelim" önerisini getiriyorlar. Ancak bu çözüm, adil kullanımın içerdiği gri alanlardan dolayı olanaklı değil. Örneğin, adil kullanımda gözetilen kullanımın, çalışmanın potansiyel piyasasına etkisini formüle etmek zordur. İnternet'ten indirilen müzik eserlerine dayanan istatistikler yayınlanır ve müzik endüstrisinin zararlarından söz edilir. İndirilen müziğin, İnternet'in yokluğunda CD'sinin alınacağı varsayılır. Oysa İnternet kullanıcılarının sadece İnternet'te yer aldığı için öylesine indirdiği, normalde hiçbir zaman satın almak için para harcamayacağı müzik eserleri vardır.

Adil kullanımın tam olarak formüle edilememesini, onun bir kusuru olarak değil, karakteri olarak görmek gerekir. Her şeyden önce, adil kullanım tarihseldir ve süreç içinde kapsamı değişebilir. 1976 yılında, Walt Disney ve Universal City Studios ile Sony arasında yaşanan dava buna güzel bir örnek. Davanın konusu, Sony tarafından geliştirilen Betamax VCR adlı video kaydetme aracıdır. Bugün bize gayet olağan gelen televizyondaki programları, daha sonra izlemek için kaydetmek, Walt Disney tarafından korsanlık olarak nitelenir. Adil kullanım ilkelerine tamamen teknik olarak bakıldığında, var olan içeriğin kısmen değil de tamamen kopyalanmış olması, adil kullanım açısından pek uygun görülmemektedir. Fakat mahkeme adil kullanımın kapsamını genişleterek, Betamax VCR'yi korsanlık aracı olarak değerlendirmez. Hatta işin ilginci, 1976 yılında Sony'den, kopyalanamaz işareti bulunan televizyon programlarının kopyalanmasının engellemesi için cihazlarına bir sensor koyması istenir. Eğer Sony



o zamanlar bu ilkel DRM yöntemini uygulamış olsaydı, bugün bizim için gayet olağan gelen ve adil kulanım kapsamında olan kayıt işlemleri olmayacaktı... Bir televizyon programını, daha sonra izlemek için kaydetmek adil kullanım literatürüne zaman kaydırma (time shifting) adı altında girer.

Ya da müzik CD'lerinden mp3 yapma DRM ile engelleniyor olsaydı, ses dosyalarının boyutunun küçültülebilmesi sonucu kullanılabilen birçok uygulama da olmayacaktı. Mp3 alan kaydırma (space shifting) olarak adlandırılır.

Bu nedenle, telif haklı ürünlerin kullanımının serbest bırakılıp, sürecin hak sahibinin itirazına ve mahkemenin kararına bırakılması çok daha adil bir durum yaratmakta. Eğer telif hakkı savunucuları, gerçekten yaratıcılığı teşvik etmeyi düşünüyorlarsa, geçmiş çalışmalardan faydalanmadan yeniliklerin çıkmasının çok zor olduğunu ve DRM'nin bunu engellediğini görmeleri gerekir.

Özetle DRM ile:

1) Kullanıcılar ve içerik satıcıları arasındaki denge yerini içerik satıcılarının tam kontrolüne bırakıyor.

2) Kamusal çıkarlar yerini özel çıkarlara bırakıyor.

3) Ulusal kanunlar yerini uluslararası şirketlerin etkisindeki uluslararası kuruluşların hazırladığı kanunlara bırakıyor.

4) Kültür yerini teknolojiye bırakıyor. Önceden, içerik satıcıları ve kullanıcıları sorunlarını demokrasi kültürü içinde ve hukuksal zeminde çözmeye çabalıyorlardı. Şimdi sorunlar, tartışmaya ve adil kullanım hakkına bakılmaksızın teknolojik araçlarla engelleniyor.

DRM'ye karşı ne yapmalı?

Önce, DRM üreticilerine ve bunu sattıkları üründe uygulamaya hevesli uluslararası şirketlere teşekkür etmek gerekiyor. Belki de tarihte ilk kez, fikir ürünleri alanında, özel mülkiyet ile toplumsal çıkarlar arasındaki çelişki bu kadar berrak.

DRM'ye karşı mücadelede yapılabilecek en büyük hata, DRM'yi daha başarılı ve duyarlı düzenlemelerle aşılabilecek teknik bir sorun olarak değerlendirmek. DRM'nin daha çok sosyal, politik ve ekonomik bakış açılarını içeren bir zeminde tartışılması gerekiyor.

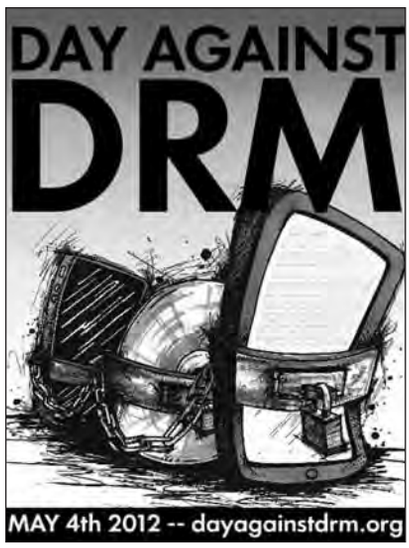
defectivebydesign.org sitesi, bilgisayar kullanıcılarını DRM ve hakları konusunda bilgilendirerek, DRM'li ürünlere karşı boykotlar örgütleyerek önemli ve etkili bir çalışma yürütüyor. Ancak tüm bu çalışmalar yeterli değil. James Boyle, 1997 yılında yazdığı, "A Politics of Intellectual Property: Environmentalism For the Net?" adlı makalesinde, çev-

reci hareket ile fikri mülkiyet karşıtı hareketi karşılaştırıyor. Boyle yazısında, 1950 yılındaki çevreci hareket ile 1990'lardaki fikri mülkiyet karşıtı mücadele arasındaki benzerliklere dikkat çekiyor.

1950'li yıllarda çevre sorunlarıyla ilgilenen farklı gruplar vardı: doğal hayatı destekleyenler, avcılar, kuş gözlemcileri vs. 1990'lı yıllarda ise fikri mülkiyet alanında yazılım mühendislerinin, kütüphanecilerin, bioteknoloji uzmanlarının mücadeleleri vardı. 1950'lerde çevreciler, yanan nehirler ve petrole bulanan göller üzerine zaman zaman hararetli, fakat kısa süren tartışmalar yürütüyorlardı. Benzer bir durumu 1990'larda, Microsoft'un tekelci hamlelerine ve insan geninin patentlenmesi girişimlerinde yaşadık. 1950'lerin çevreci hareketinin iki büyük sorunu vardı: Sorunları analiz etmek için gerekli bir teorik çerçevenin olmayışı ve farklı grupları etrafında kenetleyecek bir ortak çıkar anlayışının geliştirilememiş olması. Çevreci hareket, bu sorunu ekolojiyi ve refah ekonomisini birleştirerek aşmayı başardı. Şirketlerin, çevreye verdiği zararların sonucuna dikkat çekilerek popüler bir hareket oluşturuldu ve hükümetlere piyasanın çevreye verdiği zararların önüne geçmesi için baskı yapıldı. Yanan nehirlerin, petrole bulanan göllerin ya da erozyona uğrayan toprakların ötesinde, genel bir çevre algısı ve duyarlılığı yaratıldı.

Boyle, fikri mülkiyet bağlamında, bilginin kamu malı olduğu olgusundan yola çıkılarak oluşturulabilecek bir teorik çerçeve öneriyor.

Şu anda, telif haklarındaki kısıtlamalara duyarlılık konusunda, 1990'lardakinden çok daha ileri bir noktada olmamıza rağmen, bilginin kamusallığına olan vurgumuz yeterince güçlü değil. Yaratım sürecini bireyselleştiren ve bu bireyselliğe dayanarak telif haklarındaki özel çıkarları meşrulaştırmaya çalışanlara karşı, bilginin kamusallığını ve kamu yararını öne çıkarmamız gerekiyor. Bu doğrultuda öncelikle yapılması gereken, telif haklarını kararlı ve sürekli bir şekilde kamuoyu gündemine getirmek; telif haklarını bilginin kamusallığı, kamu yararı, ifade özgürlüğü ve bilgiye eşit erişim hakkı bağlamında tartışmak ve tartıştırmak.



KAYNAKLAR

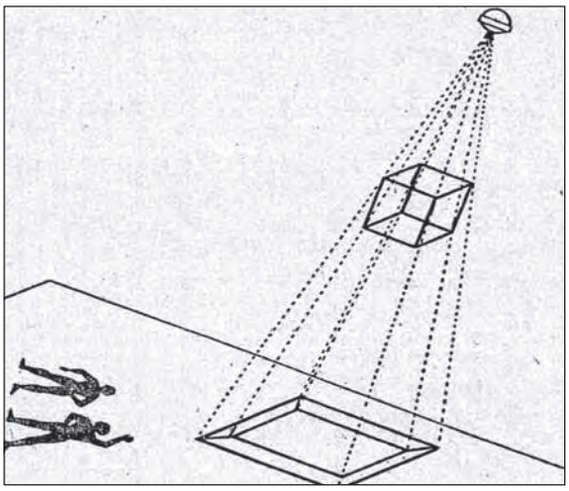
- Cristopher May, *Digital Rights Management: The Problem of Expanding Ownership Rights*, Oxford: Chandos Publishing, 2007.
- James Boyle, *A Politics of Intellectual Property: Environmentalism For the Net?*, http://www.law.duke.edu/boylesite/Intprop.htm, son erişim 21.04.2012.



matematik sohbetleri

Düzülke

Hayatları sadece sonsuz uzunluktaki bir kâğıt tabakasına hapsolmuş iki boyutlu yaratıkların (gölge insanların) var olduğunu düşünelim. Asla aşağı ya da yukarı hareket edemediklerini, düzlemin yüzeyine yapışık olarak yaşadıklarını varsayalım. Şimdi, bu yaratıkların üç boyutlu dünyanın nesnelerini, bu nesnelerin izdüşümlerine bakarak anlamaya çalıştıklarını hayal edelim. Örneğin gölge insanlar, küpün gölgesini kâğıt tabakası üzerine düşürdüğümüzde küp hakkında hangi bilgilere sahip olurlar? Kuşkusuz, aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi küpü bizim gördüğümüz gibi göremezler, ama sekiz köşesi ve on iki kenarı bulunduğunu saptayabilirler.



Yukarıdaki örnekte anlatmaya çalıştığımız boyutsal benzeşim kavramını şöyle tanımlayabiliriz: Üst boyuttaki bir uzayı kavrayabilmek için, önce içinde hareket ettiğimiz uzaydan daha sınırlı bir uzayı ve oradaki varlıkları hayalimizde canlandırma çabası. Küpün izdüşümüne hayretle bakan iki boyutlu yaratıklar, dördüncü boyutu algılamada zorlanan, uzunluk, genişlik ve yükseklik yaratıkları olan biz insanlara benzetilebilir.

Birçok yazar dördüncü boyuttaki giz perdesini benzeşim yöntemiyle aralamaya çalışmıştır. Bu konuyla ilgili yayımlanmış kitapların en önemlisi 1884'te Edwin A. Abbott'ın yazdığı *Düzülke* isimli romandır. Boyutsal benzeşimin mükemmel örnekleriyle dolu olan ve okurken sık sık "Uzayın boyutları neden üçle sınırlı kalsın ki?" sorusunu sorduğum bu kitabı tanıtarak sürdürelim yazımızı.

Düzülke, matematiksel bilimkurgunun başyapıtlarından biri olarak kabul edilir. Sonsuz Öklit düzleminde, yani iki boyutlu bir dünyada kurgulanmıştır. Bu ülkede yaşayan varlıklar, düz çizgiler, üçgenler, kareler, altıgenler, çemberler gibi geometrik şekillerdir. Kitap iki bölümden oluşmuştur.

Birinci bölümde *Düzülke* halkı ve yaşantısı anlatılır. Öyküyü anlatan bir karedir. Okuyucudan "uçsuz bucaksız bir kâğıt tabakası" hayal etmesini ister. Hiçbir şeklin yüzeyin altına inme ve yukarı yükselme olanağı yoktur. Birbirlerini düz çizgiler biçiminde görürler. Bunun neden böyle olduğunu *Bay Kare* şöyle açıklar:

"Uzaydaki masalarınızdan birinin ortasına bir madeni para koyun; paranın üzerine eğilerek ona tam tepeden bakın. Para bir daire olarak görülecektir.

Şimdi de doğrulup masanın yanında durun, dizlerinizi kırarak yavaş yavaş alçalın (böylece yavaş yavaş Düzülke sakinlerinin konumuna geleceksiniz), alçalırken bozuk paranın gözünüze daha oval göründüğünü fark edeceksiniz. Sonunda gözleriniz masanın yüzeyiyle tam olarak aynı hizaya geldiğinde (deyim yerindeyse gerçek bir Düzülkeli olduğunuzda) para artık oval de görünmeyecek, görebildiğiniz kadarıyla, düz bir çizgi haline gelecektir."

Düzülke'de sadece kadınlar tek boyutludur ve birer düz çizgidir. Toplumsal hiyerarşide en aşağı türden erkekten bile daha aşağıdadırlar. En alt sınıftaki işçiler ve askerler ikizkenar üçgen, orta sınıftakiler eşkenar üçgen, meslek sahipleri ve "beyefendiler" kare veya beşgenden oluşur. Soylular altıgen ile gösterilir. Çokgenin kenar sayısı arttıkça sosyo ekonomik statü de artar ve kenar uzunlukları küçülerek bir çembere dönüşür. Çember en üst sınıf olan rahipleri temsil eder. Abbott, bu bölümde *Düzülke*'nin ikliminden evlerine, *Düzülke*'lilerin birbirlerini tanıma yöntemlerine kadar birçok konuyu iki boyut üzerinde kurgulayarak açıklar. Kadınların sosyal konumunu sorgular. Eşitlik ve insan hakları için verilen toplumsal mücadelenin en yoğun yaşandığı dönemlerden biri olan Victoria İngiltere'sini zekice hicveder.

Kitabın ikinci bölümündeyse *Bay Kare* boyutlar arasında maceralı bir yolculuğa çıkar. Abbott'ın bu bölümdeki asıl amacı dördüncü boyut kavramını ortaya koymak, bu konudaki giz perdesini aralamaya çalışmaktır. Bunu da boyutlar arasında benzeşim kurarak yapar. İlk olarak *Bay Kare* düşünde tek boyutlu *Çizgiülke*'yi ziyaret eder. *Çizgiülke*'de nokta ve çizgiler yaşamaktadır. *Bay Kare* sadece kuzey ve güney kavramlarının varolduğu bu ülkenin *Kral*'ına *Düzülke*'nin doğasını anlatmaya çalışır.

Kral: Lütfen bana bu soldan sağa hareketi göster.

Kare: Olmaz, Çizginizden bütünüyle dışarı çıkmadığınız sürece bunu yapamam.

Kral: Çizgimden dışarı mı? Dünyadan dışarı mı demek istiyorsun? Uzaydan dışarı?

Kare: Evet öyle. Sizin Dünyanızdan dışarı. Sizin Uzayımızdan dışarı. Çünkü sizin Uzayınız gerçek uzay değil. Gerçek Uzay bir Düzlemdir; oysa sizin Uzayınız yalnızca bir Çizgi.

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

Bu diyalog böylece sürer ve uzaysal benzeşim ustaca anlatılır. *Bay Kare* daha sonra, "*düşlerden gerçeklere geçiyorum"* diyerek *Düzülke*'ye geri döner ve olağanüstü bir zekâya sahip bir altıgen olan küçük torununa verdiği geometri dersini aktarır. Dersin ortasında torunu şöyle bir saptamada bulunur:

"3^2 ile gösterilen ve her doğrultudaki uzunluğu üç inç olan bir Kare elde ediliyorsa; bu durumda kenar uzunluğu üç inç olan bir Karenin (nasıl olacağını bilmediğim) bir biçimde kendisine paralel olarak hareket ettirilmesiyle de her doğrultudaki uzunluğu üç inç olan (ne olacağını bilmediğim) Başka Bir Şey elde edilmesi, ayrıca bu şeyin 3^3 ile gösterilmesi gerekir."

Dede bu sözler üzerine *"Doğru yatağa, ne kadar az saçmalarsan aklında o kadar çok mantıklı şey kalır."* diyerek düşünceye dalar ve yüksek sesle söylenir: *"Bu çocuk aptal; 3^3'ün Geometride hiçbir anlamı olamaz."* Bunun üzerine açıkça duyulan bir yanıt gelir: *"Çocuk aptal değil ve 3^3'ün de Geometride çok açık bir anlamı var."* Bu ses üçüncü boyuttan *(Uzayülke)* gelen bir küreye aittir. *Bay Kare* ve karısını ziyarete gelmiştir. Kahramanımızla baş başa görüşmek ister. Küre bir (en üst sınıf) daire şeklinde göründüğünden *Bay Kare*'nin üzerinde büyük bir etki yaratır. Kendisinin daha yüksek bir boyuttan geldiğini anlatmaya çalışır ama bir türlü onu ikna edemez. Evde uyuyan hizmetkârları ve diğer ev sakinlerini hiçbir odaya gitmeden görebildiğini söyler. Kapı veya kapak açmadan kapalı bir dolaptan muhasebe defterini aşırır. Ardından *Kare*'nin hayal gücünü genişletebilmek için, bir topun suya batıp çıkması gibi *Düzülke*'nin iki boyutlu dünyasının bir tarafından girip diğer tarafına geçer. Küre, *Düzülke* düzlemine teğet olduğunda önce bir nokta şeklinde görülür. Sonra gittikçe büyüyen bir daireye ve sonrasında da küçülüp bir noktaya dönüşerek kaybolur. Küre'nin önceki konumuna gelişinde de aynı olayları gözlemleyen *Kare* şaşkınlık içindedir. Küre'yi şeytani olmakla suçlar. Üçüncü boyutu kesinlikle kabul etmez. Bunun üzerine bir sonraki bölümde Küre'nin tepkisi *Kare*'yi *Düzülke*'den atmak olur. Böylece kare daha sonra öğretmeni olarak kabul edeceği Küre'yle birlikte üç boyutlu bir yolculuğa çıkar. Küre'den *Uzayülke*'nin sırlarını öğrenir ve daha fazlasını ister.

Romanın sonraki bölümlerinde üç boyutun dışında da boyutların olup olmadığının sorgulandığı sohbet ve maceralar vardır. Özellikle bu bölümlerde okur, birkaç sayfa sonra dördüncü boyutun da açıklanacağı hissine kapılabilir.

Abbott, boyutlar arasındaki benzeşimi Öklit geometrisinin bazı basit kavramlarının ve nitelikli bir edebiyatın eşlik ettiği metinlerle kaleme alır. *Düzülke*'de yaşayanların üst boyutu hayal etmelerindeki çaresizliklerini anlatır. Okurun kendini bir *Düzülke*'linin yerine koymasını amaçlar. Böylelikle okur iki boyutlu dünyadan üçüncü boyutu algılamanın güçlüğünü yaşayarak, dördüncü boyut hakkında bir bilgisinin olmadığının ayrımına varır. Bir *Düzülke*'li bacağını yukarı kaldırdığında görünmez oluyorsa; bizler de bir dördüncü boyutu gösterdiğimizde mi görünmez olacağız? "Dördüncü boyuttan gelen bir yaratık da *Uzayülke*'deki çelik kasaların içindeki değerli eşyaları, kasaları açmadan alabilir mi? Bu soruları ve daha fazlasını kendinize sorabilirsiniz. Abbott okura bir düş gücü kışkırtması yaşatır, mistisizme ve metafiziğe kaçmadan. Bizleri, bir alt boyutu inceleyerek bir üst boyutu anlamaya çağırır. Tıpkı Enis Batur'un

Bir şiiri elden geçirdim
Başka bir şiir çıktı içinden

dizelerinde olduğu gibi.

Günümüzden bin yıl öncesine baktığımızda insanların çoğunun Dünya'yı düz olarak düşündüğünü görürüz. Yeryüzü fiziğiyle gökyüzü fiziğini birleştirmek için yüzyıllar boyunca büyük düşgücü çabaları gerekmiştir. Abbott'ın *Düzülke*'yi kaleme aldığı dönemde uzayla zamanın birleştirilmesinden doğan dört boyutlu uzam fikri vardı. Ama çok yeniydi. Ete kemiğe bürünmüş bir fikir değildi. *Düzülke*'nin yayımlanmasından yaklaşık elli yıl sonra, Alman matematikçi Minkowski özel görelilik kuramını, ardından da Einstein genel görelilik kuramını formüle ettiler ve dördüncü boyutun bilimsel açıklaması yapılabildi. Einstein'ın 'evrenin geometrisi' dediği, Öklitçi olmayan "Rieman geometrisi" ninse Abbott'ın yaşadığı dönemde hiçbir uygulama alanı yoktu. O yüzden Abbott'ın *Düzülke*'si tüm bu bilinmeyenler arasından Öklit geometrisinin verileriyle Minkowski'ye, Einstein'a, bir anlamda geleceğe yazılmış bir mektup gibidir.

Günümüzde de genel görelilik teorisini anlamaya çalıştığımızda, zamanın dördüncü boyut olarak diğer üçünden onu farklı kılan özelliklerini algılamakta zorlanırız. Bilimin gelişmesinde görünenle görünmeyen arasındaki bağı kurmanın önemli bir payı olmuştur. Abbott bize bir zihin gözlüğü takmamızı önerir. Görünmeyen boyutlara bakabilmenin düş gücü için. Bunu da *Düzülke* sakinlerinin üçüncü boyutu algılama ve kabul etmeye karşı gösterdikleri direnci sergileyerek yapar. *Bay Kare* iki boyutu algılayamayan *Çizgiülke* Kral'ına öfkelenir; ama daha sonra kendisi de üçüncü boyutu reddeder. Sonrasında kabullenir ve verili bilgiyi sorgulayan çok kişinin yazgısı ile karşılaşır. *Düzülke* yöneticileri tarafından hapse atılır. Hapisten yazmayı sürdürür.

Aslında Abbott, *Düzülke*'de boyutların hapishanesini anlatır. Bizi kafamızın içindeki hapishaneden çıkmaya çağırır. Fiziksel ve sosyal çevremizle ilgili algımızın sınırlarını sorgular, bilimkurgu bir romanın geleceğe dönük sınırsızlığıyla.

Not: Bu yazının bir versiyonu Matematik Dünyası dergisinin 2008 – I sayısında yayımlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Abbott, E. A, Açıklamalı Düzülke, Çev. Bıçakçı, B, Ayrıntı Yayınları, 2008.
- Gamow, G, Bilimin Uzak Sınırlarında, Çev. Ataman, S, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Elektronik ve biyoloji arasındaki sınır kalkıyor mu? En basit yapılı aminoasitte ferroelektrik varlığı ilk kez kanıtlandı

Elektronik ve biyoloji arasındaki net sınır, ABD Enerji Bakanlığı Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı'ndan (ORNL) araştırmacıların glisin aminoasitinde ferroelektrik özellikleri ilk kez ortaya çıkartmaları ile bulanıklaşmaya başladı.

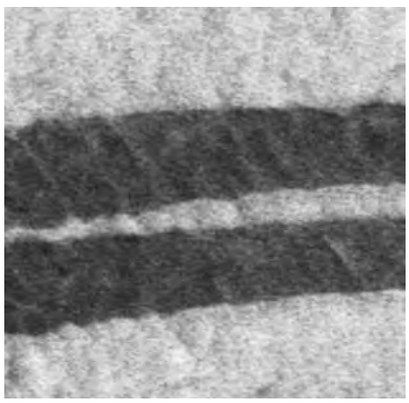
Andrei Kholkin (Aveiro Üniversitesi, Portekiz) liderliğindeki çok merkezli araştırma ekibi, en basit yapılı aminoasit olarak bilinen glisinde ferroelektrik varlığını -bir elektrik alan uygulandığında maddelerin kendi kutuplarını değiştirme özelliği- tanımlamak ve açıklamak için deney ve modelleme kombinasyonları kullandılar.

Advanced Functional Materials adlı dergide yayınlanan makalenin eşyazarı ve ORNL Nanofaz Malzeme Bilimleri kıdemli araştırmacısı Sergei Kalinin, ferroelektriğin keşfinin bu bölgelerin oluşum bilgisine ulaşmada ve bu bilgilerin kaydında kullanılacak yeni biyoelektronik mantık ve hafıza araçları sınıfının oluşturulmasına da olanak sağlayacağını söylüyor.

Glisin gibi belirli biyolojik moleküller piezoelektrik -maddelerin uygulanan basınca elektrik üretimi ile cevap vermeleri fenomeni- olarak bilinmelerine rağmen, ferroelektrik, biyoloji alanında göreceli olarak enderdir. Bu nedenle araştırmacılar ferroelektrik biyomalzemelerin potansiyel uygulamaları hakkında hâlâ kararsızlar.

Andrei Kholkin ise bu çalışmanın, vücutlarımızda halihazırda var olan moleküllerden oluşacak hafıza araçlarının yapımına doğru bir yolun oluşturulmasına yardımcı olacağını ekliyor. Örneğin; ufak elektrik alanlar yardımıyla polarizasyonun değişimini sağlamak için bu özelliğin kullanılması, insan kanında yüzebilen nanorobotların inşasında yardımcı olabilirler.

Sergei Kalinin, kan içersinde yüzebilen bir nanomotor yapmak için, moleküler seviyedeki elektromekanik çiftlerini çalışmakla başlayan çok daha uzun bir yolun kat edilmesi gerektiğinin açık olduğunu; fakat bu motoru yapacak ve çalıştıracak bir yol bulunmadıkça, ikinci ya da üçüncü basamakların olmayacağını söylüyor. Onların yönteminin ise, bu elektromekaniksel dönüşümün çalışılabilmesi için kantitatif ve yeniden üretilebilir bir seçenek sunabileceğini belirtiyor.



İlk kez, Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı (ORNL) araştırmacıları en basit yapılı aminoasit olarak bilinen glisinde ferroelektrik bölgelerin varlığını (resimdeki kırmızı şerit) tespit ettiler (Resim: DOE/Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı).

Kaynak: "Boundary between electronics and biology is blurring: First proof of ferroelectricity in simplest amino acid." *ScienceDaily*. http://www.sciencedaily.com /releases /2012/04/120419121531.htm

Hazırlayan:
Ar. Gör. Anıl Cebeci
Haliç Üniversitesi
Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Aşırı endişelenme zekâyla beraber evrimleşmiş olabilir

SUNY Downstate Medikal Merkezi ve diğer enstitülerdeki bilim insanlarınca yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre endişelenmenin faydalı bir davranış olarak zekâyla beraber evrimleşmiş olabileceği belirtildi. SUNY Downstate'te psikiyatri profesörü olan tıp doktoru Jeremy Coplan'ın ve meslektaşlarının bulgularına göre yüksek zekâ ve endişe, ortaya çıkardıkları beyinsel aktivite anlamında ilişkili: beynin beyaz maddesinin alt kortikal kısmında yapılan, kolin isimli besin maddesinin tüketimine yönelik ölçüm sayesinde beyin aktivitesi ölçüldü ve bu iki kavramın ilişkili olduğu bulundu. Araştırmacılara göre bu da insanlarda endişenin zekâyla beraber evrimleşmiş olabileceğini gösteriyor.



Dr. Coplan diyor ki, "Genelde aşırı endişelenme olumsuz, yüksek zekâ ise olumlu bir özellik olarak görülse de endişe hali bizim türümüzün, ne kadar uzak bir ihtimal olursa olsun tehlikeli olan bir durumdan kaçmasını sağlamış olabilir. Özünde, endişelenmek insanı 'şansını denememe'ye itebilir ve bu tip insanlar hayatta kalma konusunda daha yüksek bir orana sahip olabilir. Bu yüzden, zekâ gibi endişe de tür için bir fayda sağlamış olabilir".

Kaygı ve zekâya dair bu çalışmada yaygın anksiyete bozukluğu (YAB) olan hastalar sağlıklı gönüllülerle karşılaştırıldı ve bu sayede IQ, endişe, kolinin alt kortikal beyaz maddedeki metabolizması arasındaki ilişki değerlendirildi. Normal gönüllülerden oluşan kontrol grubu içerisinde, yüksek IQ daha düşük endişe seviyesiyle ilişkilendirilirken; YAB teşhisi konulmuş kişilerde yüksek IQ yüksek endişe seviyesiyle ilişkilendirildi. IQ ile endişelenme seviyesi arasındaki bağıntı hem YAB'a sahip grupta, hem de sağlıklı kontrol grubunda belirgindi. Ancak, ilkinde bağıntı pozitifken ikincisinde negatif çıktı. Araştırma 18 sağlıklı gönüllü (8 erkek ve 10 kadın) ve 26 YAB hastası (12 erkek ve 14 kadın) üzerinde gerçekleştirildi.

Önceki araştırmalar aşırı endişenin hem yüksek seviyede zekâya, hem de düşük seviyede zekâya sahip olan kişilerde bulunma eğilimi olduğunu belirtmişti. Orta zekiliğe sahip kişilerde ise daha az görüldüğünden söz edilmişti. Düşük seviyede zekâya sahip kişilerin hayatta daha az başarı sahibi olmaları sebebiyle daha çok endişelendikleri varsayımı öne sürülmüştü.

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2012/04/120412153018.htm

Hazırlayan: G. Pınar Gerçek

Araştırmalar, idrarın steril olduğu mitini çürüttü!

Araştırmacılar, bakterilerin bazı sağlıklı kadınların idrar keselerinde bulunduğunu açıklayarak idrarın steril olduğuna dair yaygın kanıya şüpheyle bakılmasına neden oldular. Bu bulgular Loyola Üniversitesi Şikago Stritch Tıp Okulu (SSOM)'ndaki araştırmacılarca gerçekleştirildi ve *Klinik Mikrobiyoloji* dergisinin Nisan sayısında yayınlandı.

SSOM dekanı ve tıp doktoru olan Linda Brubaker: "Doktorlar idrarın mikropsuz olduğuna inanmak için eğitilmişlerdir. Ancak bulgularımız bu görüşe meydan okuyor. Böylece bu araştırma, üriner sistem sorunları olan hastalarımıza karşı uygulamalarımıza dair ileride olumlu bir etkide bulunabilir" diyor.

Bu çalışma üriner sistem enfeksiyonu semptomlarıyla eş belirtilere sahip, fakat bilinen üriner sistem enfeksiyonlarına sahip olmayan kadınların idrar numunelerinin değerlendirilmesiyle gerçekleştirildi. İdrar örnekleri standart idrara çıkmalar esnasında alındı ve bunun için sonda veya kadınlar jinekolojik bir ameliyat esnasında anestezi etkisi altındayken karnın altına yerleştirilen ince bir iğne kullanıldı. Toplanan idrarlar ileri DNA-bazlı tanılama yöntemleri kullanılarak analiz edildi. Bu testlerin gösterdiği şey yetişkin bir kadının idrar kesesinin, üriner sistem enfeksiyonunu teşhis etmek amaçlı kullanılan idrar kültürü teknikleriyle karakterize edilemeyen belli bakteri formlarını barındırdığıydı.

SSOM'de mikrobiyoloji ve immünoloji profesörü, aynı zamanda çalışmanın eş-yazarı olan Alan Wolfe şunları söylüyor: "İdrar kültürleri geçmişte üriner sistem enfeksiyonlarını belirlemek için en iyi standarttı ama sınırlı bir kullanımları vardı. Bu kültürler araştırma yöntemimizde kullandığımız DNA-bazlı tanılama yöntemleri kadar etkili değiller."

Bu çalışma aynı zamanda bakteriler konusunda idrarı test etmek için geliştirilen toplama yöntemlerini inceledi. Sonuçlar gösterdi ki, idrarı kapta toplamak için kullanılan standart yöntemler sorun ortaya çıkarıyor. Zira bu yöntem uygulandığında ortaya çıkan vakaların genelinde vajinadan gelen bakteriler bu örnekleri kontamine ediyor. Aksine idrarın sonda veya iğne ile toplanması oldukça etkili oldu ve diğer testlerle karşılaştırılabilir hale geldi.

Loyola araştırmacıları şimdi de idrar kesesindeki bakterilerden hangilerinin faydalı, hangilerinin zararlı olduğu konusunu açıklığa kavuşturmayı planlıyorlar. Araştırmacılar ayrıca bu bakterilerin birbirleriyle/ konaklarıyla nasıl etkileşime girdiklerine ve bunu hastalara yardım etmek için nasıl kullanabileceklerine bakacaklar. Bu araştırma, sağlıklı insan vücudunun halihazırda bir parçası olan bakterilerin tanımlanması yolunda yapılan büyük uluslararası çalışmanın bir ayağı. Araştırmacılar vücudun içindeki ve üzerindeki bakteriyel toplulukların bileşiminde gerçekleşen değişimlerin sonucunu, belli hastalıklarla ilişkilendirmek üzere çalışıyorlar.

Dr. Brubaker diyor ki: "Bu çalışmada kadınların idrar keselerinde bulunan bakterilerin, üriner sistem rahatsızlıklarıyla ilgili olup olmadığına karar vermek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç var. Eğer durum buysa, bu çalışma, üriner sistem rahatsızlıkları konusunda risk grubunda olan kadınları belirlemeyi mümkün kılabilir. Ki bu da hastalara yardımcı olma yöntemlerimizi değiştirebilir."

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2012/04/120409164156.htm?fb_ref=.T4 NaK_ sYEvs.like&fb_source=timeline

Hazırlayan: G. Pınar Gerçek

Maymunlar diğer maymunların ihtiyaçlarını anlayabiliyor mu?

Varsayalım bir çocuğun bir dondurmayı henüz bitirdiğine şahit oldunuz. Ancak çocuk size bir tane daha almanız için yalvarıyor. Bu durumda tepkiniz ne olurdu?

Araştırmacılar maymunlarda başkalarının fiziksel isteklerini algılama konusunu araştırdılar. Yardım sağlamak ya da yemek paylaşmak gibi durumlarda diğer bireylerin ihtiyaç ve isteklerini anlamak önem kazanır. Bu tür bir anlayış büyük ihtimalle diğerlerinin bilgi düzeyini anlamaktan daha kolaydır. Bu bilgi düzeyinin anlaşılmasına Aklın Teorisi (Theory of Mind, kısaca ToM) denir.

Çocukların gelişiminde, başkalarının istek ve ihtiyaçlarına duyarlılık ToM'dan daha erken görülür. Şempanzeler gibi gelişmiş türlerde ToM varlığına dair bazı kanıtlar bulunsa da, maymunlarda bu konuda araştırma yapılmamıştı. Zira maymunlar hakkındaki genel tahmin onların akıl okumaktan çok davranışları takip ettiği yönünde; örneğin başka bir bireyin davranışlarına çok nadir tepki verirler, başka bireylerin içsel durumlarına dair fazla sonuç çıkarmazlar.

Beyaz yüzlü capuchin maymunu



Behaviour dergisinde yayınlanan çalışma, maymunlar hakkındaki bu tahmini sorguluyor. Büyük beyinli ve Güney Amerika kökenli kahverengi capuchin maymunları incelendiğinde, yeni yediğini bildikleri bir bireyle paylaşımları daha az oluyor. Bu araştırmanın sonuçları hiç yemediği görülen maymunlar ve yiyip yemediği görülmeyen maymunlarda da yapılarak karşılaştırılıyor.

Maymunların belirgin esirgeyici tutumları göz önüne alındığında, bu canlıların henüz yemek yemiş bir maymunun daha fazla yemeğe ihtiyacı olmadığını anladıkları söylenebilir.

Deneyin kontrol grubunda ise görüş açısı dışında yemiş olan maymunlara karşı diğer maymunların tepkisi incelenmiş. Çıkan sonuç ise, yediği görülmeyen maymunlar ile yemek sahibi maymunların yemeği paylaşmış olması.

Bu çalışma maymunlarda empatik bakış açısının varlığını kanıtlayan ilk deneysel çalışma oldu. NIH ve NSF tarafından desteklenen çalışma Atlanta Emory Üniversitesi bünyesindeki Yerkes Uluslararası Primat Araştırma Merkezinde gerçekleştirildi.

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2012/04/120412105554.htm

Hazırlayan: Naz Kanıt
İstanbul Teknik Üniversitesi

Tardigrad yumurtaları gezegenler arası koşullarda hayatta kalabilir

Tardigrad denilen mikroskobik hayvanlar, yoğun radyasyon, ekstrem sıcaklık ve havasız-vakum ortamı gibi koşullarda yaşayabileceği düşünülen birkaç yaşam formundan birisi.

Tardigrad yumurtalarının uzay koşullarında bile canlılığını koruyabilmesi, diğer gezegenlerde de başarılı bir kuluçka dönemi geçireceklerinin göstergesidir.

Astrobiology dergisinde 10 Nisan'da yayınlanan çalışmayı gerşekleştiren astrobiyologlar, tardigradların gezegenler arası transfer sırasında ya da ekstrem çevre koşullarında hayatta kalma ve gelişebilme yeteneklerini değerlendirdiklerinde, bu koşullarda üreyebilmeleri gerektiğini de belirtiyorlar.

Su ayısı olarak da bilinen yetişkin tardigradlar, nemli koşullar altında yaşar ve alg, bakteri ya da tek hücreli hayvanlarla beslenirler. Eğer yaşadıkları sulu ortam kurursa ölmezler. Ancak anhidrobiyoz denilen kesintili metabolizma durumuna geçerler. On yıla kadar bu anhidrobiyoz durumlarını koruyabilirler. Daha sonra ortam yeniden nemlendiğinde, tekrar yaşama dönerler.

2007 yılında araştırmacılar, anhidrobiyotik durumdaki yetişkinleri Dünya yörüngesine çıkardıklarında da, uzay koşullarına 10 gün boyunca tahammül edebildiler. Bazı tardigrad örnekleri de Dünyada, aşırı ultraviyole radyasyon dozuna maruz kaldığında dahi yaşamlarını sürdürdüler.

Diğer laboratuvar deneyleri yetişkin tardigradların mutlak sıfır noktası (-459^0 Fahrenheit) civarındaki soğuklukta, 300^0 Fahrenheit'ten yüksek sıcaklıklarda, yüksek basınç ve yoğun radyasyon patlamalarında hayatta kalabildiklerini gösteriyor.

Peki ya tardigrad yumurtaları? 2007 yılında uzaya taşınan bazı yumurtalar vardı ancak onlar yeryüzünün manyetik kalkan koruması dışındaki ekstrem sıcaklık ve basınca maruz bırakılmamıştı.

Yumurta hücrelerinin nasıl davranacaklarını anlamak amacıyla, Japon astrobiyologlar ve NASA birlikte çalışarak, bir tardigrad türü olan *Ramazzottius varieornatus yumurtası için* üç ekstrem koşulu içeren bir test planladılar.

Testin birinci kısmında, anhidrobiyotik yumurtaların % 70'inden fazlası, -320 Fahrenheit kadar soğuk ve 122 Fahrenheit kadar yüksek sıcaklık değerlerinde hayatta kaldı. Havasız ortam koşullarına maruz kalan yumurtalar normal yumurtalarla birlikte kuluçka dönemi geçirdi. Son olarak, anhidrobiyotik yumurtaların yarısından fazlası 1,690 Gray radyasyona tahammül edebildi. Günümüzde bu doza maruz kalan bir insan birkaç gün içinde ölür. Bunun yanında tümüyle nemlenen yumurtaların çok az kısmı hayatta kalabilmiş.

Tardigrat yumurtalarının böyle sert koşullarda nasıl hayatta kalabildikleri *hâlâ* bilinmiyor. Çalışmanın yazarları sonuçlarının, asteroit çarpmaları ile uzaya saçılmış olabilecek tardigrat örnekleri açısından iyi olduğunu belirtiyorlar.

Eğer bu şekilde uzaya saçılan bazı örnekler yaşamlarını sürdürebilmişlerse Mars gibi bir gezegene ulaştıklarında ve sıvı su bulacak kadar şanslı da olurlarsa, orada kuluçkadan çıkabilirler de.

Yazar bu çalışmanın, aslında hidratlı yumurtalara göre daha dayanıklı olan anhidrobiyotik yumurtaların, uzaydaki vakum ortamında başarılı transfer olasılığı için destek sağladığını belirtti.

Kaynak: "Tardigrade Eggs Might Survive Interplanetary Trip" http://www.wired.com/wiredscience/2012/04/tardigrade-eggs-space/

Hazırlayan: Büşra Ahata
İstanbul Teknik Üniversitesi

Yemek pişirmenin kökenine dair ipuçları: Bir milyon yıllık küller

İnsanların bir milyon yıl önce yemek yapması sonucu oluşan küller Güney Afrika mağaralarında bulundu. Araştırmacılara göre bu kanıt devrim niteliğindeki teknolojinin ilk kullanımından kalma kalıntılar. Ancak, o tarihlerde insanların yemek pişirdiğini söyleyebilmek için daha fazla kanıt gerekli.

Boston Üniversitesi arkeologlarından Francesco Berna ve meslektaşları, yanmış ot, yaprak, çalı ve kemik küllerini Northern Cape eyaletindeki Wonderwerk mağarasının 30 metre derinlikteki sedimentlerinde buldu. Bu mağara bilinen en eski insan yaşam alanı ve iki milyon yıl öncesine ait yaşam izleri bulunmakta.

Bir milyon yıl önce bu mağarada yaşayan hominin (insansı) türünü kesin olarak söylemek zor, fakat bilim ekibi bu türün *Homo erectus* olabileceğini düşünüyor.

Korunmuş olan kül parçacıkları birkaç milimetreden birkaç santimetre uzunluğu arasında çeşitli boyutlarda. Ayrıca kenarlarının pürüzlü ve aşınmış olması da başka bir yerde yanmadıklarını ve mağara içinde ıslanmadıklarını ya da şişmediklerini gösteriyor.

Bilim ekibi sedimentlerde yarasa dışkısı aradı. Çünkü çürüyen dışkı kendiliğinden tutuşabilecek kadar sıcaktır. Fakat bu tür dışkılara dair bir iz yok. Dolayısıyla Berna, homininlerin ateşi buldukları ve bu küllerin onlara ait olduğu sonucuna vardıklarını söyledi.

Yiyecekleri pişirmek çiğnemeyi ve sindirimi kolaylaştırır. Bu nedenle, ilk insanlar aynı miktarda yiyecekten daha fazla enerji elde etmek ve bu yiyecekleri daha az süre aramak için adapte olmuşlar. Fakat insanların böyle büyük bir sıçramayı başardıklarını kanıtlamak oldukça zor.

Taş aletlerin aksine, kül ve kömür gibi ateş kalıntıları rüzgâr ya da yağmurla kolayca parçalanabilir. Ayrıca, böyle kanıtlar bulunsa bile bunların doğal mı insan yapısı mı olduğunu belirlemek zor.

Yanmış materyaller Güney Afrika'da Swartkrans bölgesinde bulunmuş ve 1-1,5 milyon yıl öncesine ait. Bazı yanmış materyallerse İsrail'in Gesher Benot Ya`aqov bölgesinde ve 700.000-800.000 yıl öncesine ait. Fakat bu iki alan da yıldırımın ateşi alevlendirebileceği bölgeler. Fakat bu Wonderwork Mağarası için mümkün değil. Ayrıca, arkeolog Wil Roebroeks ateşi kullanmanın ve ateşi yönlendirmenin farklı şeyler olduğunu vurguladı. "İnsanların bu bölgede ateşi kullandıklarını düşünüyorum; fakat, homininler düzenli olarak ateşi kullanmıyorlar. Ancak böyle bir iddia için ocakların ve ateş yakılan yerlerin görülmesi gerekir ve biz de böyle bir şey yapamıyoruz. Eğer bu döneme ait çok sayıda ateş bölgesi ve doğal mağara ateşi (bu çok daha farklı görünür) bulursak ilk yemek pişirme hipotezini desteklemiş oluruz. Fakat henüz bunu yapamadık" diye de ekledi.

Tartışmasız insanların düzenli yemek pişirmesine dair ilk kanıt 400.000 yıl öncesine ait.

Arkeolog Paola Villa, daha fazla araştırmaya gerek olduğunu söyledi. Ayrıca, izole olmuş bir bölgedeki kanıtların yeterli olmadığını, bu hipotezin doğrulanması için aynı zamana ait farklı bölgelerdeki sedimentlerin incelenmesi gerektiğini söyledi.

Berna, daha fazla kanıtın bulunabileceğini belirtti ve "Sedimentlerin ancak mikroskopik boyutta incelenmesiyle, ateşin varlığı doğrulanabilir. Ateşin ilk kullanımına dair kanıtları henüz bulamamış olmamızın olası nedenlerinden biri de doğru metotları kullanmamış olmamız olabilir" diye ekledi.

Kaynak: http://www.nature.com/news/million-year-old-ash-hints-at-origins-of-cooking-1.10372

Hazırlayan: Tuğçe Önür
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

EL NO: 169

♠ Q102
♥ K972
♦ Q6
♣ AQ103

K	G
1♣	2♠
1NT	4♠

K
B D
G

♠ AKJ987
♥ J3
♦ KJ4
♣ 62

9'lu Karo atağını alan Doğu Kör 8'li oynadı. Batı Kör as ve Kör damla devam etti. Görüldüğü gibi Doğu'nun rua Kör'e çakmasından sonra 3 löve vermiş oluyoruz ve oyunun oluru için Trefl empasının geçmesi gerekiyor.! Trefl empası geçer mi? Nasıl devam edelim?
Yanıt: Usta oyuncular yukarıdaki açıklamaya zaten itiraz etmişlerdir. Batı'nın dam Kör'üne yerden rua girersek Trefl empasına kalırız. Rua girmediğimizde oyunun batarı yoktur.

Tüm dağılım

♠ Q102
♥ K972
♦ Q6
♣ AQ103

♠ 5
♥ AQ10654
♦ 983
♣ J98

K
B D
G

♠ 643
♥ 8
♦ A10752
♣ K754

♠ AKJ987
♥ J3
♦ KJ4
♣ 62

EL NO: 170

♠ Q74
♥ AQ8
♦ 1096
♣ A974

G	B	K	D
1♥	2♣	X	p
2♥	p	4♥	p
p	p		

K
B D
G

♠ J963
♥ KJ532
♦ AQ
♣ Q6

Batı As Pik Rua pik çekti Doğu Karo 2'li defos 3. Pik'e çakan Doğu Küçük Karo oynadı Güney damla kazandı. Güney'in oyunu yapması Trefl ruanın tekten gelmesine bağlı veya???? Nasıl devam edelim
Yanıt: Doğu'da KJxx Karo ile Trefl Kxx varsa çapraz skuiz var.

Aşağıda görüldüğü gibi Güney son kozu oynar ve yerden Trefl atar.Doğu çaresizdir. Bu el 1983 Almanya-İngiltere Bayanlar maçında İngiliz Sally Horton tarafından oynanmıştır.

♠ ----
♥ ----
♦ 109
♣ A9

♠ xx
♥ ----
♦ ----
♣ J8

K
B D
G

♠ ----
♥ ----
♦ KJ
♣ K10

♠ ----
♥ K
♦ A
♣ Q6

Tüm dağılım

♠ Q74
♥ AQ8
♦ 1096
♣ A974

♠ AK852
♥ 1094
♦ 75
♣ J82

K
B D
G

♠ 10
♥ 76
♦ KJ8432
♣ K1053

♠ J963
♥ KJ532
♦ AQ
♣ Q6

2012 ANKARA AÇIK İKİLİ A FİNALİ (01.04.2012)

1. Alpay Özalp-Ank / Nuri Cengiz-Ank
2. Nafiz Zorlu-İzm / Mustafa Cem Tokay-İzm
3. Sadi Akçaoğlu-Sakarya / Faruk Kepekçi-İst
4. Güray Sunamak-İst / Tamer Uz-Ank.
5. Okay Gür-İst / Gökhan Yılmaz-İst.

KARIŞIK: Orhan Aker-İst / Vera Adut-İst.
BAYAN: Nilgün Kotan-İst / Ferda Balcıoğlu-İst
GENÇ: Erkmen Aydoğdu-Ank / Y.Berkay Kapusuz-Ank.
SENYÖR: Tamer Karamollaoğlu-Ank / Mustafa Kaynakçı-İst.

2012 ANKARA AÇIK İKİLİ B FİNALİ

1. Halil Koç-Kon / Yalçın Doğan-Kon.
2. Aydın Akbıyık-Ank / Uğur Seymen-Ank.
3. Aykut Türkkorur-Ank / Faruk Onur-Ank

2012 Açık Türkiye Şampiyonaları 5-13 Mayıs 2012 tarihleri arasında Antalya'da Talya Otel'de yapılacaktır.

Kışkırtıcı, ama kılavuz bir kitap: "Osmanlının Son Savaşı"

Haldun Karyol

Bu değerlendirmeyi kaleme alırken, aydınlanma arayışındaki kamuoyuna takdim edilme aşamasına gelmiş bir eseri tanıtmak istiyorum. Bu vesileyle Türk toplumunun sorunlu hâkimiyet hayalleri ve militarizm hakkında birkaç söz söylemek gereği de zorunlu oluyor.

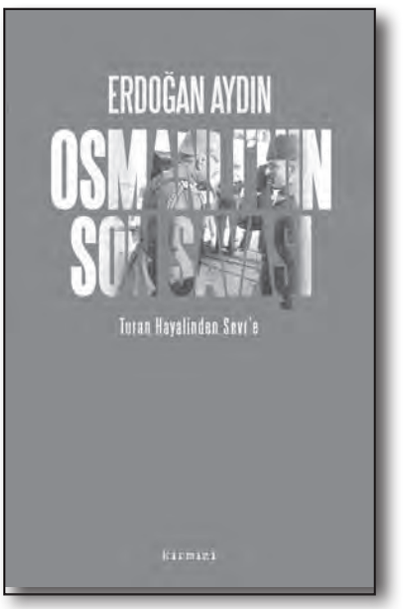
Erdoğan Aydın'ın son kitabı *Osmanlının Son Savaşı*, Osmanlı İmparatorluğu'nun İTC (İttihat Terakki Cemiyeti) hükümeti eliyle 1. Dünya Savaşı mezbahasına kurbanlık koyun misali sürülmesi meselesini irdeliyor… Uluslararası literatürü de izleyen biri olarak, Türkiye'nin 1. Dünya Harbi macerası konusunun, günümüze kadar, Türkiye'de ve dünyada bu eserde olduğu kadar ciddi, özenli ve ayrıntılı şekilde ele alınmadığını söylemeliyim; ki okuyanlar bu yargıma hak vereceklerdir. Türk uluslaşma sürecinde ve dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin teşekkülünde I. Dünya Harbi macerasının belirleyici ve kurucu, dolayısıyla da küçümsenemez bir yeri var.

Türkiye son iki-üç yüzyıllık tarihinin ürünü olarak kurşun geçirmez birtakım ideolojik-siyasi gettolara bölünmüş haldedir. Ama ilginçtir, birbirileriyle hemen hiçbir hususta anlaşamayan çevreler, Türkiye'nin 1. Dünya Harbi macerasının -özellikle de Çanakkale / Gelibolu muharebelerinin- olumlu ve toplumu ileriye taşıyan işlevlere sahip olduğunda hemfikirdir. Mevcut gettoların en irilerinden en marjinallerine kadar, Türkiye'nin 1. Dünya Harbi'ne iştiraki hakkında kayda değer bir itiraz beyan etmezler. Egemen tarih yazıcılığının da ısrarlı çabası sonucunda, milliyetçilik ve İslamcılık eksenli olarak bu trajik tarihin kategorik bir olumlanması çabası karşısındayız. Bu bağlamda Osmanlı'nın 1. Dünya Harbi'ne iştiraki macerasının, milli hafızada olumlu, gerekli, hatta zorunlu bir vaka olarak yer etmesi sağlanmıştır.

1. Dünya Harbi'ni yaşamış ve savaşmış olan nesil arasında (başta Mustafa Kemal olmak üzere) pek çok şahsiyetin harbe iştirakle ilgili itirazları vardır. Bunlar, devrin Başkumandanı Enver'in bizzat idare ettiği Sarıkamış Harekâtı başta olmak üzere savaşa giriş ve diğer bir dizi kararlarıyla ilgili eleştirilerde bulunmuş, Allahüekber'de 90.000 askerin donarak kaybedilmesi sebebiyle Enver'i kınamış ve lanetlemişlerdir. Ama bugüne gelindiğinde, ondan adeta milli, yurtsever, kahraman bir ata kültü yaratılmaya çalışıldığını, savaşa girişin de mağdurluk üzerinden gerekçelendirildiğini görüyoruz.

Sarıkamış'ı anlatan bir canlandırma.(Fotoğraf: Şinasi Bingeli)





Osmanlı'nın Son Savaşı
-Turan Hayalinden Sevr'e-
Erdoğan Aydın, Kırmızı Yayınları, 598 s.

Bir yandan Kürt sorunu eksenli yaşanan "Düşük Yoğunluklu Çatışma" vakası, diğer yandan dünyada güncelleşen Ermeni sorunu ekseninde gelişen basıncın egemenlerce göğüslenme çabasının bu değişimde temel bir rolü olsa gerek. Tıpkı 1. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, kendi egemenliklerini risk altında bulanlar, toplumu kendi etraflarında tahkim etmek için adeta cinnet ortamı yaratmıştır. Bu iradi çaba toplumda bir travmaya dönüştüğünde, "Yeni İttihatçılık" algısı da hızla gelişmiştir. Bunun sonucunda, örneğin kendisini solcu sanan İttihatçılık dahil bir dizi yeni garabetle muhatap olabiliyoruz.

Tarih, din ve milliyetçilik gibi artan oranda siyasetin aracı kılınmakta, bu bağlamda özellikle milli kimliğin inşası ve etnik arındırmanın yaşandığı savaş dönemi temel bir konu haline gelmektedir. Artık Çanakkale anmaları adeta kutsal bir törene dönüştürülmekte, Sarıkamış faciası ise, sorumluların yargılanmadığı bir kahramanlık destanı olarak takdim edilmektedir.

Bu ortamda gerçekle yüzleşmeye olan ihtiyacımız daha da büyümektedir ki, Erdoğan Aydın'ın eseri, sosyalist gerçekçiliği, akademik titizliği ile bu ihtiyacı karşılamaktadır. Döneme ilişkin Ermeni sorununu eksen alan sorgulayıcı çalışmalardan ayrımla Erdoğan Aydın'ın eseri Osmanlı muktedirleri-

ni Türk-Müslüman halk karşısındaki sorumsuzluğu, Alman işbirlikçiliği ve Turancı yayılmacılık ekseninde irdelemektedir. Bu gelişmenin uluslararası bağlamı içinde, neden ve sonuçları içinde irdelenmesi adeta gözlerimizi açmaktadır.

Osmanlının Son Savaşı, Osmanlı'nın derin Alman bağımlılığı ve bu eksende Osmanlı muktedirlerinin birer Alman işbirlikçisine dönüşümünün çarpıcı bir anlatısını gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda Alman bağımlılığının, iktisadi olmaktan çok askeri-siyasal olan karakteri, bunun gelişim ve sonuçları olgularla gösterilmektedir.

İkincisi, başta Rusya olmak üzere Osmanlı'yı parçalamaya hazırlanmış İtilaf Bloğu iddiasının başarılı bir çürütülmesi örneği karşısındayız. Gizli iç yazışmalarından hareketle İtilaf Bloğu'nun Osmanlıya toprak güvencesi sunduğu, Sevr'e giden parçalama anlaşmasının ise, Osmanlı'nın durup dururken Rusya'ya saldırması sonrasında gerçekleştiği gösterilmektedir.

Üçüncüsü, toptancı kategorileştirmelere karşı İttihatçıların 1908 sonrasında yaşadığı karşı devrimci dönüşümünün olgulara dayalı bir anlatısı yapılmaktadır. Zayıf dinamikleri ve aleyhte koşullara karşın, 1908'in Osmanlıcı bir çoğulculuk ve meşrutiyeti temsil ettiği, ancak özellikle 1911'den sonra hızla karşıtına dönüşerek Osmanlı'nın felaketi haline geldiği gösterilmektedir.

Dördüncüsü, Osmanlı'nın savaşa girişinin esas nedeninin Turancı yayılma olduğu, dolayısıyla savunma kaygısı eksenli anlatıların tamamen spekülatif olduğu gerçeği, çarpıcı bir şekilde ve olgusal kanıtlarla gösterilmektedir. Özellikle Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Moiz Kohen, vb. İttihatçı ideologların meşum rolünün irdelendiği bölüm oldukça çarpıcıdır.

Beşincisi bu çalışma, Alman ittifak antlaşmasının gelişimini ve içeriğini, Goeben ve Breslau kruvazörlerinin getirilişi ve Amiral Souchon misyonunun rolünü, Karadeniz'deki Rus şehirlerine saldırının Almanlarca nasıl satın alındığını, İttihatçı muktedirlerin hem Osmanlı resmi kurumlarına hem de birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri tertipleri ayrıntılarıyla deşifre etmektedir.

Altıncısı bu çalışma, Enver Paşa'nın hem işbirlikçi hem de sorunlu kişiliğinin, çarpıcı bir portresini sunuyor olması anlamında da özel bir önem taşıyor. Üstelik bu portreyi bir yanda Alman generallerinin, diğer yandan Türk milliyetçiliği nezdinde saygın isimlerin yargılarıyla yapması da ona özel bir anlam katıyor.

Gerek milliyetçilik tartışmalarında, gerekse de Almancılık ve savaşa dahil olma sürecinin belgelere ve sağlam bir analize dayalı aktarımını gerçekleştiren *Osmanlının Son Savaşı*, bu sayede sürecin oldukça kapsamlı bir kavranışını sağlıyor. Bu ise özgürlükçü ve adil bir dünya arayışı için paha biçilmez bir önem taşımaktadır.

Bu bağlamda Erdoğan Aydın'ın eseri, bizleri sadece düne ilişkin kapsamlı bir şekilde bilgilendirmekle kalmıyor, bugüne ve yarına ilişkin perspektifimizi de ciddi anlamda etkileyecek gibi görünüyor. Bu niteliğiyle onun, pek çok akademik çalışmayı da kışkırtan ve etkileyen bir işlev göreceğini umuyorum…



KİTAPÇI RAFI



Matematik -Matematik Geleceği Kestirebilir mi ve Diğer Büyük Sorular-

Tony Crilly, Çev. Ebru Kılıç, Versus Yayınları, Nisan 2012, 228 s.

Versus Yayınları'nın bilim ve felsefe dizisi Büyük Sorular'ın *Matematik* kitabında, yazar Tony Crilly bilinen ilk sayılardan kaos teorisine kadar, matematiğin tam kalbinde yatan 20 temel soruyu tartışıyor. Sorulardan bazıları şöyle: Sayılar nereden geliyor?, En tuhaf sayılar hangileridir?, Hayali sayılar gerçekten de hayali mi?, Sonsuzluk ne kadar büyüktür?, Evrenin matematiği nasıldır?, İstatistik yalandan mı ibarettir?, Her şeyin bir formülü var mı?, Simetri nedir?

İhvân-ı Safa Risaleleri Cilt 1

İhvân-ı Safa; Çev. A. Durusoy, B. A. Çetinkaya, İ. Çalışkan, A. H. Turabi, A. Avcu, E. Uysal, Ö. Bozkurt, E. Aliyev; Ayrıntı Yayınları, Nisan 2012, 334 s.

İhvân-ı Safâ, onuncu yüzyılda ortaya çıkmış bir grubun adıdır. Ansiklopedi niteliğinde 52 risale yazarak, matematikten müziğe, felsefeden gökbilimine ve sihirden aşka kadar pek çok konuyu



şiirsel bir dille incelerler. İslam tarihinin toplumsal ve düşünsel yarılmalar yaşanan bir döneminde, aklın rehberliğinde, kalbi arındırmaya ve insanı yükseltmeye gayret ederler. Hiçbir bilime düşman olunmamalı, hiçbir kitaptan uzak durulmamalıdır onlara göre. Öteki düşünce ve inançlara karşı hoşgörüye vurgu yaparlar. Kim oldukları konusunda değişik teori ve söylentiler vardır. Etraflarındaki sır halesi bin yıldır kalkmamıştır. Risâleler'i, üç "gizli imam"dan ikincisinin yazdığı iddia edildiği gibi, İhvân-ı Safâ'yı İsmaililer'den Nusayriler'e ve Dürziler'e kadar değişik yapılara atfedenler de olur. Abbasi Halifesinin emriyle 1050 yılında *İhvân-ı Safâ Risâleleri*'nin (İbni Sina'nın eserleriyle birlikte) bütün kütüphanelerden toplanarak yakıldığı bilinir. Ancak Endülüslü düşünür Müslime, Doğu'ya seyahati sırasında risaleleri toplayarak, yok olmaktan kurtarır. Nihayet Türkçe'ye çevrilen *Risâleler* beş cilt olarak yayımlanacaktır.

Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji

Zafer Toprak, Doğan Kitap, Nisan 2012, 616 s.

Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji, iki dünya savaşı arası "karanlık çağ"ın tarihsel gerçeklerini, dönemin özgünlüğünü göz ardı etmeksizin, Cumhuriyet kadrolarının ve Atatürk'ün düşünce dünyasına ışık tutmayı amaçlayan bir çalışma. *Cumhuriyet ve Antropoloji*, geçmişle bağını koparan Cumhuriyet'in alternatif bilimsel "Aydınlanma"sını ve ulus-devletin laik "yeni insan"ını yerli ve yabancı özgün kaynaklara başvurarak disiplinlerarası bir anlayışla okura sunuyor.



AKP ve Yeni Rejim

Fatih Yaşlı, Tan Yayınevi, Nisan 2012, 362 s.

Türkiye'nin 2002'den bu yana içinden geçtiği sürecin nasıl ele alınması ve adlandırılması gerektiği pek çok tartışmaya konu oldu. Özellikle, 2011 seçimlerinin ardından daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan "otoriter popülizm", "sivil dikta", "parlamenter diktatörlük", "liberal otoriteryanizm", "postmodern diktatörlük" gibi kavramlar, aslında içinden geçmekte olduğumuz sürecin birtakım sıra dışı özellikler taşıdığını ve ancak yeni kavramlar kullanılarak hakkıyla anlaşılabileceğini ima ediyordu. Fatih Yaşlı'nın elinizdeki kitabı, AKP'nin ve yapmak istediklerinin ne olduğuna ilişkin 2011 sonrasında alevlenen tartışmaları bir anlamda öngören ve bu tartışmalara siyasi/kuramsal bir müdahalede bulunma çabasının ürünü olan yazılardan oluşuyor. Yaşlı, 2008 yılından bu yana çeşitli gazete, dergi ve haber sitelerinde kaleme aldığı yazılarında, "yeni rejim inşası" olarak adlandırdığı sürecin iç siyaset, ideolojiler alanı, dış politika, Kürt sorunu, Türkiye'de siyasi yaşamın farklı kanatları ve işçi sınıfı üzerindeki etkilerini ele alıyor. 2011 öncesi dönemi bir tür kurumlar arası çatışma ya da vesayetin tasfiyesi olarak gören yaklaşımlara yönelik erken bir eleştiri niteliği taşıyan bu yazılar, söz konusu sürecin adını kurumları kesen bir iç savaş olarak koyuyor.



F-Tipi Bilim: Hoca'nın "İlmi"

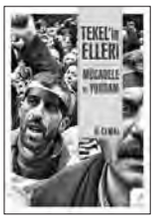
Bilim ve Gelecek Kitaplığı, daha önce dergimizde kapak dosyaları halinde ele alınan, "Hoca'nın 'ilmini' ve Hoca'nın 'iktisadını'" kitaplaştırdı. Kitapta, bizzat Fethullah Gülen'in yazdıklarından hareketle, Hoca'nın ve Cemaatin ilmini ve iktisadı teşhir ediliyor.



Hoca'nın "İlmi": F-Tipi Bilim

Derleme, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, Nisan 2012, 144 s.

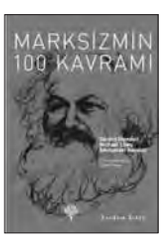
Fethullah Gülen'in düşünce dünyası, ruhlar, cinler, periler, melekler, mucizeler, medyumlar, yogiler, büyüler, fallar, muskalar dünyasıdır. Hoca'nın "ilmi"nde matematik, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, astronomi yok. Onun bilim dalları: parapsikoloji, telekinezi, telestezi, psikokinezi, radyestezi, falcılık, ruhçuluk, medyumluk, falan filan... Bütün bunlara bilim dünyasının ne ad taktığı belli. Kibarca söylersek: Sahte Bilimler. Fethullah Gülen iktisat kitabında, Cemaat A.Ş.'nin teorik temelini anlatıyor. Gülen, serbest rekabeti ve özel mülkiyeti eleştirmek şöyle dursun, insan doğasına en uygun özellikler olarak, İslam'ın ekonomik sisteminin de temeline yerleştiriyor. Bireysel kazanç, ekonominin temel motivasyonu olarak destekleniyor; ancak onun da önüne geçen asıl motivasyon cemaat dayanışması. Tabii bu yolda "ekonomi dışı" araçlara başvurmaktan da çekinilmiyor.



Tekel'in Elleri: Mücadele ve Yordam

N. Cemal, H2O Yayınları, Nisan 2012, 200 s.

Genel olarak devletin özelleştirme politikaları, özel olarak da Devlet Memurları Kanunu'nun 4/C maddesi, TEKEL işçilerinin hayatını, sahip oldukları kimlik ve statüleri değil işçi olmaları dolayısıyla alt üst etti. Maaşları düşecek; 10 ay çalıştırılıp 2 ay aç bırakılacaklar, emeklilik ve sağlık hakları bu iki ay askıya alınacak; sendikalı olamayacaklar, hatta işçi bile sayılmayacak "geçici" kılınacaklardı. Artık kendi halinde işçiler değillerdi. Tekel işçilerinin mücadele etmekten, direnmekten başka çareleri kalmamıştı ve bunun için sendikalarının yol göstericiliğine sığındılar. Seslerini duyurmak için her yolu denediler, ama bizzat başbakan tarafından azarlandılar. Ankara'ya geldiler, bir parkın su birikintisinde, neredeyse bir kaşık suda boğulacaklardı. Cop ve gaz ile tanıştırıldılar. En sonunda Ankara'nın orta yerinde direndiler, sokakta yaşadılar. İşçi sınıfının diğer bölüklerinden farklılaştılar; devleti tanıdılar, işvereni belleddiler; sendikanın ne olamadığını gördüler, sendikacıların memurlaştığına tanık oldular. Bu tanıklığın günlüğü ve kaydı N. Cemal tarafından tutuldu, Tekel'in elleri işçilerin el yordamıyla yürüttüğü mücadelenin işçilerin hafızasından uçup gitmemesi için kitap haline getirildi. TEKEL işçileri kendi halinde işçiler olmaktan çıktılar bir kez ve kendisi için sınıf olmaktan sadece bir kaldırım taşı kadar uzaklar. Sınıf bilinci girmiş içlerine bir kere artık iflah olmazlar.



Marksizmin 100 Kavramı

Gérard Duménil, Michael Lövy, Emmanuel Renault, Çev. Gözde Orhan, Yordam Kitap, 190 s.

Sağlığında terimi reddetmiş olsa da, Marksizm öncelikle Karl Marx'ın (1818-1883) düşüncesidir. Bu, gerçek anlamıyla olağanüstü zenginlikte ve sürekli evrimleşen bir düşüncedir. Ancak Marx'ın Marksizme kattıkları, Komünist Manifesto'nun da dahil olduğu birçok eserin diğer yazarı ve Marx'ın ölümü sonrasında *Kapital*'in II. ve III. ciltlerini yayına hazırlayan Engels'in kattıklarından ayrılamaz. Ölümlerinden sonra fikirleri, kendilerini onların takipçisi olarak gören düşünürler ve siyasal akımlar tarafından çok farklı doğrultularda geliştirilmiştir. Bugün hâlâ kapitalist düzene karşı radikal mücadelelerin büyük bölümüne ilham vermektedir. Üç yetkin Fransız Marksisti tarafından hazırlanan bu kitap, 100 maddeyle Marksizmin başlıca kavramlarını aydınlatmakta ve her birinin merkezinde yer alan siyasal, iktisadi ve felsefi konuların ve tartışmaların iç içeliğine dikkat çekmektedir.



Devrimci Şiddet

Isabelle Sommier, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 149 s.

1960'ların ortalarından itibaren dünyanın birçok yerinde, eş zamanlı olarak, şiddete, yani silahlı mücadeleye yönelen toplumsal hareketler ortaya çıktı. Bu hareketler genellikle, mevcut siyasi, ekonomik ya da kültürel düzene bir itiraz olarak, çoğunlukla öğrenci ve işçi grupları içinden doğdu ve zaman içinde silahlı mücadeleye dönüştü. Şiddet ve toplumsal hareketler uzmanı Sommier burada özel olarak sanayileşmiş, kapitalist ve demokratik ülkeleri ve bu ülkelerdeki silahlı örgütleri ele alıyor: İtalya'da Kızıl Tugaylar (BR), Almanya'da Kızıl Ordu Fraksiyonu (RAF), Japonya'da Japon Kızıl Ordusu (ARJ), Fransa'da Doğrudan Eylem (AD), ABD'de Weather Underground Organization (WUO).

Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi

Onur Ender Aslan, İmge Kitabevi Yayınları, Nisan 2012, 657 s.

Çalışma tarihsel süreç içerisinde bütüncül bir bakış açısıyla 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar kamu personel rejiminin Batı ve Türkiye'deki değişimini "neden" ve "nasıl" soruları eşliğinde keşfetmektedir. Kitapta kamu personel rejimi açıklama gücüne ulaşmak için kapitalizm devlet ve bürokrasi birer uğrak olarak çözümlenmiş aynı zamanda Düzenleme Okulunun Fordizm ve post-Fordizm kavramları kullanılmıştır.

Eski Yunan: Tarihöncesinden Helenistik Çağ'a

Thomas R. Martin, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, Nisan 2012, 408 s.

Etkileri bugün hâlâ süren ve kökenleri günümüzden yaklaşık 3500 yıl öncesine uzanan Eski Yunan uygarlığı, felsefeden siyasete, sanattan bilime, edebiyata kadar her anlamda özgün ve tarihsel temellere sahip bir kültür olarak insanlık tarihinin önemli parçalarından birisini oluşturur. Eski Yunan'ın tarihsel arka planından başlayarak çan eğrisi meto-



Yanılıyorsunuz Einstein!

Newton, Einstein, Heisenberg ve Feynman Kuantum Fiziğini Tartışıyor

Tüm zamanların en önemli fizikçilerinden dördü bir araya gelip kuantum fiziği hakkında konuşsaydı ortaya nasıl bir sohbet çıkardı? Hiç şüphesiz ilginç bir sohbet. Alman fizikçi Harald Fritzsch *Yanılıyorsunuz Einstein!* kitabında, Newton, Einstein, Heisenberg ve Feynman'ı "ilginç bir sohbet" çerçevesinde bir araya getiriyor. Adrian Haller adlı (kurmaca) bir fizik profesörünün bir tren yolculuğu sırasında uyuyakalmasıyla rüyalar âleminde buluşan bu büyük fizikçilerin sohbeti, kuantum kuramının doğuşunu, gelişimini ve bugünkü durumunu yalın ve akıcı bir dille anlatıyor. Sohbet sırasında fizikçilerin birbirlerine takılmaları ve tatlı kaprisleri de cabası. Sözgelimi Einstein ısrarla "İhtiyar"ın evrenle zar atmayacağını, evrenin bir kumarhane olmadığını söyleyerek kuantum kuramına ilişkin hoşnutsuzluğunu dile getirirken, diğerleri onu kuantum kuramına kötü babalık etmekle, kuramın doğumuna katkıda bulunduktan sonra onu ortada bırakmakla suçluyor. Fizikçiler kendi aralarında konuşadursun, biz okurlar da bu sohbete kulak misafiri olarak modern fiziğin en zorlu konularını daha iyi kavrama imkânına kavuşuyoruz.



Yanılıyorsunuz Einstein!

Harald Fritzsch, Çev. Ogün Duman, Metis Yayınları, Nisan 2012, 224 s.

duyla Eski Yunan tarihinin en önemli dönemi olan orta dönemine ağırlık veren kitap, öncelikle fotoğrafın tamamını ortaya koymayı amaçlıyor.

Kitabın Tarihi

Albert Labarre, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi, Nisan 2012, 142 s.

Antik Doğu'da kil tabletlere yazılarak kaydı düşülen söz, 21. yüzyılda dokunmatik ekranlarda okunabilen dijital metinlere dönüşene dek uzun bir yol kat etti. Düşüncenin ifade edilmesi, bilginin korunması ve yayılması için bir devrim sayılan matbaanın bulunuşu gibi temel önemdeki tarihsel geçiş noktalarında boyut ve hacim değiştirdi.



Küresel Hollywood: Ekonomi - Politik

Toby Miller-Richard Maxwell-John McMurria-Ting Wang-Govil Nitin, Çev. Zahit Atam-Selim Türkmenoglu-Yusuf Can Ekinci, Doruk Yayınları, Nisan 2012, 720 s.

Hintli yazar Baburo Patel diyor ki, "Hollywood, dünyadaki ABD'nin en güçlü silahı ile 400 milyonluk halkın böylesine kültürel olarak döllenmesi işini üstlendi. Film üstüne filmler, iki savaş boyunca Hindistan'a gönderildi - filmler bize rumba ve samba yapmayı öğretti. Filmler bize kumrular gibi sevişmeyi ve kur yapmayı öğretti. Filmler bize öldürmeyi ve çalmayı öğretti; filmler bize 'Hi' ve 'Gee' (merhaba ve hay Allah anlamlarına gelir) demeyi, onlar gibi çığlık atmayı öğretti. Filmler bize şeytanlığı ve boşanmayı öğretti ve filmler bizi neşelik/canlılık kokan yerlere ve içki âlemlerine götürdü... Hollywood bizim yiyeceklerimizin, suyumuzun, havamızın, sanatımızın, kültürümüzün, geleneklerimizin, felsefemizin, hayat ve insan ilişkilerimizin etkisini bozdu. Hollywood'un dokunduğu ne varsa o kirlenmiştir. Amerikalıların bin bir günahı pek çok Hintli modaya dönüştü. İşte eğlence yoluyla, bize öğrettikleri 'Amerikan yaşam tarzı'. Sayısı sınırlı birkaç tane iyi filmle, bize bin bir tane çürümüş kokmuş filmleri gösterdiler."



Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru

Aziz Nesin, Nesin Vakfı Yayınları, 271 s.

Çok basite indirgersek bu kitapta, Darmstadt Teknik Yüksek Okulunca 1990 yılında bana verilmek istenen onursal doktorluk payesinin 1992 yılında bir uyduruk bahaneyle nasıl verilmediği bu verilmeyişte 12 Eylül'ün Türkiye'ye armağanı olan YÖK gerici eğitim dizgesinin büyük çabası anlatılmaktadır.

Gözyaşı Entelektüel Bir Seydir: Duygunun Anlamları

Jerome Neu, Çev. Celal Cengiz Çevik-Melike Çakan, Kabalcı Yayınevi, Nisan 2012, 548 s.

California Santa Cruz Üniversitesi'nde felsefe, psikoloji ve psikanaliz alanlarında çalışmalarını sürdüren Jerome Neu bu eserinde farklı konularda derlediği yazılarıyla duyguların farklı anlamlarına ve yorumlarına keyifli bir yolculuk yapıyor. Neu duygulara ilişkin mitoloji, felsefe, psikoloji, psikanaliz, biyoloji ve antropoloji gibi farklı kaynaklardan süzülen açıklamaları "entelektüel" olduğu kadar edebi bir duyuşla da okuyucuya sunuyor.





Psikanaliz ve Aşk : Psikanaliz Aşk ve Yaratıcılık Üzerine

Yusuf Alper, Özgür Yayınları, Nisan 2012, 128 s.

Yusuf Alper bu kitabında aşkı psikodinamik boyutlarıyla ele almaktadır. Yüzyıllardır üzerine düşünülen, yazılan çizilen böylesi bir konuda yeni şeyler söylemenin güçlüğü ortadayken, yazar dinamik süreçlerle ilgili bir psikiyatr, bir entelektüel ve şair olarak özgün şeyler söylemeyi başarıyor.

Friedrich Engels'in Asi Gençliği

Walter Baumert, Agora Kitaplığı, Nisan 2012, 592 s.

Devrim orkestrasının ikinci kemanıydı Engels ve hayatı hep aynı melodiyi mırıldanmıştı. İsyanın ve değişimin melodisini. Engels, bir yandan sözcükleriyle isyan ve eşitliğin ideolojisini inşa ederken öte yandan da ifadenin önemini ortaya seren bir portre çi-



Rastlantı ve Zorunluluk: Modern Biyolojinin Doğa Felsefesi

1965 Nobel Tıp Ödülü sahibi Monod hiç kuşkusuz çağının ilerisinde bir yazar. *Rastlantı ve Zorunluluk*'ta, nesnel bilginin neden hâlâ özgün gerçekliğin tek bilgi kaynağı olarak görünmediğini sorgulayan Monod, bilim düşmanlığını modern toplumların ruh hastalığı olarak tanımlıyor. Monod'ya göre, *Homo sapiens*'in ortaya çıkışından bile geriye giderek, insanlığın çocukluk yıllarına uzanan animist görüşler, modern insanın ruhunda halen canlı ve kökleşmiş haldedir; ilk insanlardan bu yana binlerce yıldır animist düşünceler hâkimdir. Monod'nun kitabındaki eleştiriler güncelliğini korumaktadır.



Rastlantı ve Zorunluluk

Jacques Monod, Alfa Bilim Felsefe Dizisi, Çev. Elodie Eda Moreau, Nisan 2012, 176 s.

Monod kitabında, modern toplumlardaki ikiyüzlülüğe dikkat çekmektedir: " Modern toplumlar bilimin keşfettiği zenginlikleri ve güçleri çoktan kabul ettiler; fakat bilimin en derin mesajını dinlemediler: Bilime borçlu olduğu tüm zenginliklerin keyfini sürerken, toplumlarımız bilim tarafından bütünüyle çürütülmüş değer sistemlerini yaşamaya ve öğretmeye devam etmektedir." Monod'ya göre, bir yandan bilimin sağladığı bütün olanakları kullanırken, öte yandan bilimden çıkan mantıksal sonucu, maddenin kendiliğinden rastlantısal macerasının getirdiği sonucu, özetle bu evrenin bizim için tasarlanmadığı sonucunu kabul etmek istememektedir toplum.

ziyordu. Engels'in hayatının pek de bilinmeyen kısmıyla ilgili olan bu roman, Genç Engels'in ailesinin ait olduğu sınıftan kopuşunu ve bu kopuş sürecinde hakikatle tanışmasını anlatıyor. Romanı okurken bir yandan Engels'in ideolojik gelişimini anlayacak, öte yandan da Engels'in yaptığı seçimlerdeki tavrına ve karakterine farklı bir açıdan yaklaşma şansı bulacaksınız...



Romantizmin Işığı Clara

Aydın Büke, Can Yayınevi, Nisan 2012, 608 s.

1800'lerin ortalarındayız; piyanonun altın çağı. Ustalar bu çalgıyı geliştirmek için birbiriyle yarışıyor, Avrupa'nın her köşesinden harika çocuklar çıkıyor. Clara Wieck, bunlardan biri. Piyano yapımcısı, disiplinli, hırslı bir babanın güzel ve olağanüstü yetenekli kızı, "Romantizmin Işığı" Clara...

Clara'nın yaşamı, bir müzik dehası olan Robert Schumann'la karşılaşınca bambaşka bir yön alır; aralarında bir ömür sürecek tutkulu bir aşk başlar. Avrupa'nın en ünlü müzisyenleri arasına girmeleri fazla zaman almaz. Her şey yolundadır, ta ki Robert Schumann ciddi bir sağlık sorunuyla karşılaşıncaya ve Brahms adında genç bir müzisyen kapılarını çalıncaya kadar... Beethoven'ın açtığı ışıklı yolda gözleri kamaşmadan yürümek isteyen bu altın çağın yıldızlarının çoğu var bu satırlarda: Berlioz, Chopin, Çaykovski, Dvorák, Liszt, Mendelssohn, Paganini, Wagner...

Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyelinin Öyküsü

Osman Cevdet Çubukçu'nun yaşamı, Nadire Berker - Selim Yalçın, İş Kültür Yayınları, Ocak 2012, 306 s.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde doğup yetişen ve Cumhuriyet'in kurucu kuşağı arasında yer almış bilim insanlarından biri... 1912'de Balkan Savaşı başlarken girdiği Tıbbiye'de, Trablusgarp ve 1. Dünya Savaşlarına da tanık olmuş, Kurtuluş Savaşı sürerken nöropsikiyatri ihtisası yapmış ve genç Cumhuriyet'in kısıtlı imkânlara aldırmadan 1925'te yurtdışına gönderdiği öğrenciler arasında yer almış genç bir tabip... Yurtdışından ilk Türk fizik tedavi doktoru olarak geri dönen ve hocaların hocası olarak da anılan Osman Cevdet Çubukçu'nun 53 yılını verdiği meslek yaşamı, aynı zamanda bilim tarihimizden bir kesit.



Kopuk Zincir

Orhan Koçak, Metis Yayınları, Nisan 2012, 288 s.

Orhan Koçak'ın 2011'de yayımlanan, Turgut Uyar şiirini konu alan Bahisleri Yükseltmek kitabı ilgili okurlar için tam bir armağandı: Sırada Kopuk Zincir var. Kitap Koçak'ın 1993-2011 yılları arasında şiir üzerine yazdığı 19 makaleyi bir araya getiriyor:

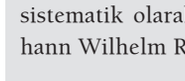


Nâzım Hikmet, Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Behçet Necatigil, İlhan Berk, Ece Ayhan, Süreyya Berfe, Mehmet Taner, İzzet Yasar, Abdülkadir Budak, Enis Batur, Haydar Ergülen, Mahmut Temizyürek, Komet, Necmi Zekâ ve Bedirhan Toprak'ın şiirleri/kitapları vesilesiyle kaleme alınmış ve çeşitli dergilerde uzun bir zaman aralığında yayımlanmış bu yazılar, Orhan Koçak'ın eleştiri tarzının ayırt edici çizgilerini ve Türkçe modern şiirin estetik ve teorik çerçevesini göstermesi açısından son derece kıymetli bir kaynak.

Nasıl Gidiyo' Kölelik?

Tarık Günersel, Bencekitap Yayınevi, Nisan 2012, 68 s.

Edebiyat, tiyatro, sinema ve opera alanlarında eserleri olan Tarık Günersel aynı zamanda aktivist bir düşünür. Kendisini "doğacı bir özgürleşmeci" olarak nitelendiriyor ve yazının icadını dönüm noktası sayan bir tarihlendirme öneriyor. 45 yılda oluşturduğu *Oluşmak* (Yaşama Düşünceleri 6011) geçen yıl Pan Yayınları arasında yer almıştı. Bencekitap Yayınları arasında yer alan *Nasıl gidiyo' kölelik?* adlı bu minyatür ise, hem o kitaba bir ek hem de kendi başına bir köprü -bilinç ile katkı arasında. "Yazısal 6012" yılında yayımlanmış oluyor.





Cemal Süreya: İkinci Yeni Bilincinin Kurucu Gücü

Metin Cengiz, Şiirden Yayınları, Nisan 2012, 158 s.

Metin Cengiz'den, hem Cemal Süreya, hem de İkinci Yeni hakkında yazılmış önemli bir çalışma. Cemal Süreya hakkında önemli, çünkü İkinci Yeni dolayımında ve yer yer ondan taşan şiirini ve şiir düşüncesini irdeleyen, Türk şiirinin dünden yarına nasıl büyük bir ırmak gibi aktığını gösteren bir kitap.

Psikonevrotik Atomik Keçiler



Psikonevrotik Atomik Keçiler

Alex Boese, Çev. Turgut Gürer, Gürer Yayınları, Mart 2012, 391 s.

Alex Boese bilim tarihinden "eğlence" süzmeye devam ediyor. *Psikonevrotik Atomik Keçiler*, yazarın kısa bir süre önce, gene Gürer Yayınları tarafından yayımlanan *Kafası Güzel Filler ve Acayip Deneyler* kitabının bir anlamda devamı niteliğinde. Boese, Sunay Akın'ın kültür tarihimizin sayfaları arasında hoplaya zıplaya dolaştığı, keyifli denemelerinin tadını anımsatan bir üslupla, bilim tarihinin ciddi sayfaları arasında dolaşıyor ve bulduğu "acayipliklerin" izini sürüyor: Bir maymun postuna bürünerek 8 hafta boyunca Varşova Hayvanat Bahçesi'nin primat kafesinde maymunlarla birlikte yaşayan Tadeusz Hanas, bağırsaklarından kalın iplerin, cam bilyelerin ya da çelik kürelerin geçiş hızını titizlikle ölçen Frederick Hoelzel, bedeninin farklı yerlerine sistematik olarak elektrik veren Johann Wilhelm Ritter…

'Y'* harfiyle başlayan tepkisel bir söylem ya da bir ses bin bir renk üzerine

Bir yazıya, bir harfin çağrıştırdığı olumsuz söylem içeren bir başlıkla başlamak pek de anlamlı değil; ama Fazıl Say'ın düşüncelerine ve söylediklerine ancak bu şekilde 'gönderme' yapılabilirdi. Öncelikle söyleyeyim; konu bu an için güncelliğini yitirse de, arabesk tarzı müziğin sosyolojik dayanaklarını ve nedenlerini biz her an tartışmaya devam edeceğiz. Sorun, bu duruma sağlıklı bir açıklama getirme sorunu belki de. Öncelikle 'olanları' kısa bir anımsamayla gündeme taşırsak, gördüğüm kadarıyla, Fazıl Say'ın, belki de 'beyninde fazla tartışma konusu biriktirmesi' sonucu, (eğer varsa) toplumsal dayanaklarını da açıklamaksızın, pek acele ve biraz da düşünmeden söyledikleri üzerine, bir televizyon kanalında alelacele toplanan, genelde 'popüler' isimlerden oluşan ve modern müziğe ve sanata karşı duruşları belli müzisyen topluluğunun, bu konuyu 'savunma yapmak' dışında müziksel anlamda tartışabilme olanakları da, çağdaş anlamda yeterlilikleri de yoktu. Tıpkı yoksul ve acılı kalplerin sömürülmesinden yararlanarak yaptıkları rant kavgasının sonuçlarının bilincinde olmadıkları gibi. Bu nedenle haklı olabilecekleri birkaç küçük konuda bile müziksel birikimleri anlamlı bir savunma yapmalarına yetmedi. Acı olan şeyse ülkeyi neredeyse bir 'ince hastalık' gibi sarmalamış ve verdiği zarar tartışılmaz boyutlara ulaşmış bir müzik türünün temsilcilerinin, bu müziğin kaynağı, ortaya çıkışı, diyalektik anlamda kalitesi, diğer müziklerle karşılaştırılabilmesi üzerine hemen hemen hiçbir şey söylemiyor oluşlarıydı. Aslında sorun arabesk müzik de değil. Yürüyüşümüzde, düğünlerimizde, Mercedes arabalardan sokağa atılan izmaritlerin 'atılma biçiminde', kısacası her tür kabalığımızda, arabesk ötesi bir çirkinliğin varlığını yok saymak olanaksız. Genel anlamda arabesk müziğin ilk ortaya çıkışı, "gecekonduların, şehir zenginliğine direnen" talihsiz yaşamların varlığıyla özdeşleşen bir şeydi. Bu durumu sayın Timur Selçuk, "Arabesk, yabancı pop'un yaydığı kültürel emperyalizme kahramanca direndi" diye açıklıyordu bir televizyon söyleşisinde. Bu söyleme katılmamak da, bence geçmişteki durumu sorgulamak anlamında mümkün değildi. Ancak gün geçip de bu tarzın, yalnızca icra edenini zenginleştiren, zayıf ekonomik coğrafyalardan pahalı, varlıklı ancak biçimsel çirkinliğin kol gezdiği mekânlara ulaşarak anlamsal bakımdan bir değişim geçirmesi günümüzün bilinen sorunu. Ben sayın Fazıl Say'ın itirazının bu yönde olduğunu sanıyorum. Aslında dünyaca ünlü bir çoksesli müzik sanatçısının bu konulara girmesi, yurtseverlik temelinde algılanabilecek toplumsal bir tartışma başlatması, kendi adına bir 'duyarlılık' taşıyor. Ben bu ilkeli duruşu sevgili tenor Bülent Bezdüz'de de gördüm. Kariyerlerinin görkemliliği nedeniyle başka bir ülkede mutlu ve rahat yaşamayı seçebilirlerdi bu insanlar; oysa onların, geçmişin halk sanatçılarından ve toprağın şu anki 'acı kokusundan' hiç de ayrı durmayan bir sanatçı kimlikleri var; ne yazık ki sanatın diğer dallarında hasret kaldığımız, sanata ve ülkeye evrensel bakışı yansıtan bir eylem biçimi bu. Ancak bunun yetersizliği de, çoksesli ve de modern müziğin, dar bir çevrede, adeta bir 'kulüpçülük' sınırlamasıyla ve de yalnızca kapitalist çerçevede değerlendirilebilecek bir biçimde sesini duyurabilmesinin nedenleri de bir yana atılabilecek şeyler değil. Sanatın ulusallığı ve evrenselliği konusunda pek çok sanatçıyla ayrı düşüncede olduğumuzu düşünmüyorum. Ancak estetik değerlerin 'renginden', gün gün kabalaşan ve acısını ifadede de sorunlar yaşayan koskoca bir halk kitlesinin neden yararlanamadığını sormak yalnızca sosyologların ve gerçek aydınların görevi değil: sanatçıya da bu konuda büyük görevler düşüyor, insanına ulaşma konusunda. Bunu yapmayan bir sanatçının, çevresindeki 'sanata bakış problemini' de yadırgamaması gerekiyor. "Ben müziğimi yaparım, gerisi dinleyenlerin sorunu" diyerek eğitimsel olanakların yokluğundan söz edenlerin, halkı estetik açıdan eğitme görevini zaten sanatsızlığı bir politika edinmiş bir devlet yapısına bırakmanın da anlamsızlığını da görmeleri gerekir. Bu konuda öylesine iç yakıcı şeyler var ki: Örneğin, ünlü piyanistimiz Gülsin Onay, (sanırım New York'ta yaşıyor) durmadan, yorulmadan, sözgelimi, "Salzburg konseri müthişti, Bodrum'da, Güllük'te seçkin bir izleyici topluluğu vardı" demeyi yinelerken, burjuvazinin de burjuvaziyi bile gerçekleştirememiş bir yapının da, insanına yabancı estetik söylemini gerçekleştiriyor sanki: Ona "Hakkari'ye Varto'ya, Batman'a da gidecek misiniz?" şeklindeki (özel olarak kendisine soruldu bu soru) sorduğum sorular da yanıtsız kalıyor ne yazık ki. Ayrıca "Lübnan'ın yemekleri bir farklı" şeklindeki sözünün, "Oradaki acıdan önemli mi bu olay?" sorumla yanıtlandığında da, karşı yanıt alamadığım gibi. Aslında arabeski yaratan sorunlardan habersiz olduğumuz taktirde bu tür söylemlerin de pek anlamı da yok. Ancak son otuz yılda negatif bir evrim geçiren arabesk, bizim bildiğimiz müzik ve eylem tarzı değil artık; bunun nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ayrıntılarıyla anlatmıştım yukarıdaki satırlarımda. Şimdi, bir müzik tarzını, bir yaşam biçiminden, bir ülke düzeninden, hatta şiir, roman, sinema gibi sanatlardaki bozulmalardan soyutlamak neredeyse olanaksız gibi; bir de batı tarzının çok kötü kopyası olan bir 'pop' müzik tarzından... Bunlara bakarak Fazıl Say'ın söyleminin, ya da çok sevimli durmayan söyleme biçiminin, bir açıdan eksik kaldığını söyleyebilir miyiz? Bu bir soru. Yani sevgili Fazıl Say, o 'bir olaya çok yönden bakma' yetisini sınırlamış olabilir mi? Daha da somut açıklarsak, karşılığı resimde kübizm olan dördüncü boyuttan bakılabilir mi bu duruma: önyargısız olarak bunları araştırmalıyız, diyorum ben. Eksik kalan dördüncü bakış açısının, ilkel acılar yaşayan bir toplumun, soylu dışavurumlar gerçekleştiremeyeceği gerçeği üzerine kurulup kurulamayacağı olduğu söylenebilir mi acaba? Bence üzerinde durmamız gereken şeylerden biri bu; yani sorunu kaynaklarından bağımsız olarak ele alamama gibi bir düşünce söz konusu sanki bu tür çıkışlarda.

Bu soru bence üzerinde dikkatle durulması gereken bir ayrıntıyı içeriyor. Örnekse, sınıf ayrımının, kapitalizmi -ne kadar olabilirse- insanına yaklaştırmaya çabalayan yönetim biçimlerinin (ki, bu tür ülkelerin insanına dürüstçe yaklaştıkları çok tartışılır) çok uzağında olan ve neredeyse kültürel anlamda tam bir deprem yaşayan Türkiye'nin insanının da, 'toprağa ekilen şeyin, doğayı tehdit eder duruma gelmesinden' dehşet duyan aydınlarının, yöneticilerinin düşüncelerinin tersine, kendini ifade etme biçimlerinin, bizi rahatsız etse de nereden bakarsanız

bakın, bir insani ihmal sonucu olduğunu söylemek zorundayım. Sanatçı bu ülkede toplumunu aşağılıyor, onlara karşı bir görevi olduğunu düşünmüyor/kabul etmiyor, sonra da onları eleştirirken (haklı bile olsa) suçun tamamını sistemden bağımsız olarak algılayıp, hoyrat bırakılmışlığın suçunu onlara yüklüyor. Aristokrasinin, kaba ve cahil bir burjuvaziyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan bu 'manzarada', sevinçlerini, acılarını ifade etmenin tek yolunun 'sınıf atlamadan' geçtiğini düşünen bir (bizim aydınımıza göre) alt tabaka insanının, Güstav Mahler'le estetik bir akrabalık kurmasını beklemek de eşyanın tabiatına aykırı bir şey. Sözünü ettiğim, kendisini üst bir sınıf olarak görenlerin ise, sisteme uymak koşuluyla yaşamlarında (sevgisizliği saymasak) insani acılarla tanışma olasılığı yok gibidir. Bu durumda, güzeller güzeli bir genç kızın, her gün peşinden dakikalarca yürüyüp yürüyüp de tek söz edemeden evine dönen yoksul delikanlı, aynı kızın kendi 'çevresindeki' sahte parıltılarla dolu bir gencin arabasına binip de son sürat uzaklaşışını gördüğünde, çektiği acıyı çözme şansı da, bunu çağdaş bir biçimde ifade etme şansı da yoktur. Bu kişinin "Şofördüm vermediler" söylemiyle, bizim öfkelendiğimiz müzik tarzıyla özdeşleşmesi de bizim için şaşırtıcı olmamalı. Türkiye'de arabesk, Ahmet Sezgin'le, Nuri Sesigüzel'le hatta Arif Sağ'la başlama sinyalleri verirken, gerçekten de yetenek anlamında da müzik bilgisi açısından da hiç de 'boş' olmayan Orhan Gencebay'ın kaba acının müziğinin 'prensi' oluvermesi de bir rastlantı değil. O dönemlerde doğal sanılacak bu direniş ve yükseliş eylemi, günümüzde çirkinleşmiş yaşam biçimlerinin, çarpık ve kültürel kimlikten uzak zenginleşmelerin sonucu olarak, salt Fazıl Say değil, incelikli düşünenlerin de artık "yeter" diyebileceği noktaları çoktan aşmış görünüyor. Bu tür bozulmanın aslında anıtsal özellikler taşıyan Klasik Türk Müziği adına da bir rant kapısı olarak değişim geçirmesi de anlattığım nedenlerden dolayı, şaşırtıcı değil. Ancak, bir Türk sanatçısının eleştirel sözlerinin, her açıdan olduğu gibi sanatsal açıdan da geri bıraktırılmış bir halk kesimini hedef almadığını ummak istiyorum. Çünkü onlar ilkel acılarını ilkel bir expresyonizmle ifade ettiler, acının



estetik anlamını bilmedikleri, öğrenme şansı bulmadıkları için. Kaldı ki yaşamımızın tamamı estetik olmak zorunda değildi. Örnekse, çoksesli müziğin ulusal ve evrensel bir değeri olan Fazıl Say'ın zaman zaman arabesk kimliklerle olan gönül bağlarının yadırganmaması gerektiği gibi. Bir de şu var: Fazıl Say bu tür 'birlikteliklerinde' o birlikte olduğu kişileri sanatsal anlamda eğitebilmiş midir? Bu da yanıtı çok net "Hayır" olan bir soru. Başka bir olay daha var: Türk şiirinin bir yıldızı olarak parıldayan Murathan Mungan'ın, Müslüm Gürses'le olan müziksel ilişkilerinin bu sorularla dolaylı bağı da epey karmaşık. Olayın diğer bir yönü ise Orhan Gencebay'la başladığı söylenen (ancak bence tarihi daha farklı zamana ve adlara dayanan) bir müzik türünün kendi içinde evrim geçirerek gün gün çirkinleşebilmesi. Oysa yazar Selim İleri'nin "Ben arabeski bile zarif buluyorum; çünkü duygudan söz ediyor"; Firuzan'ın "Ben Mahler'i de Orhan Gencebay'ı da dinleyebilen, algılayabilen biriyim" sözleri; Enis Batur'un, Gencebay'dan söz ederken "Anlaşılmakta geç kalınmış bir Türk aydını" benzeri nitelemeleri, arabesk müziği yok saysak da Orhan Gencebay bakışına özel bir sayfa açmamız gerektiğini söylüyor sanki. Orhan Gencebay'daki kısmen incelikli gerçekleşmiş bir hüznün, kabalıktan törpülenerek oluşturulmuş bir yarımlık olduğunu ben de duyumsayabiliyorum, ancak böylesine birikimli olduğu söylenen bir insanın neden müziğine bunu yansıtamadığına da şaşırmamak olanaklı değil. Arabeskin yalnızca kaderci bir söylem biçimi olduğunu söylemek sanırım bir ölçüde eksik kalıyor gibi. Yani nüfusunun binde dokuz yüz doksan dokuzu inanan kişilerden oluşan bir ülkenin zaten 'yapısı' kadercidir; şarkılardaki sözcüklere takılmak gerekmiyor bunu anlamak için. Kaldı ki "Mevsim bahar olunca... yaşamak ne güzel "dediğinizde arabesk'ten uzaklaşmıyorsunuz; ya da çok sesli bir müzik yaparken onu kaderci söylemlerle bezerseniz o da arabesk olmaz. Bunun örneklerini, pek çok klasik müzik sanatçısının yapıtlarında görmek mümkün. Sanırım günlerdir üzerinde tartıştığımız bu müzik tarzı, özellikle kalitesizliğiyle bazı yargıları hak ediyor; salt sözleriyle değil. Sanat bir eylem biçimi olur da; herkes, her sanatçı, her sanatsever ülkesinin acı kokusunu duyarsa içinde, bütün sanatsal ve insani çirkinlikler gün gün azalacaktır. Acaba bunu mu yapıyoruz, ne dersiniz? Ayrıca önemli olan, bütün sanatlarda çoksesli eylemleri küçük bir 'adacıkta' dedikodu ortamlarında, kendi aramızda paylaşmak yerine, bu insanüstü sanatsal gösterilerin koskoca acılı bir halka ulaşmasını neyin engellediğini araştırmaktır. Bizler, sanatın çeşitli dallarıyla uğraşan insanlar olarak, Ravel'in, Picasso'nun, Tolstoy'un şartlandırdığı bir bakışla sanata, ya da sanat olmayana bakamayız; yüzde yüz emin olduğumuz konularda bile karşı görüşü yok saymayan bir objektiflik gerekiyor bize. Bu açıdan eylemine bir ölçüde katıldığım Fazıl Say'ın 'söylemine' katılmakta zorlandığımı belirtmeliyim.

(*) Kıyameti koparan sözler: Yani Fazıl Say'ın "Arabesk'in yavşaklığından utanıyorum" şeklindeki sözleri üzerine.

Ahmet Özbek

TV'de nükleer santral açık oturumuyla ilgili bir yazışma

30 Mart'ta yapılan bir TV programına yolladığım e-postama verilen yanıtlarla ilgili olarak programa katılanlara sonradan ilettiğim yazımdan aşağıdaki bazı bölümler, Türkiye'de yap işlet modeliyle yapılacak nükleer santrallerin "ince yapısını" göstermesi bakımından ilginç olabilir. E-postamda kısaca: "Türkiye'de yap işlet modeliyle, Finlandiya'daki gibi güvenliği en üst düzeyde olan 3. kuşak bir nükleer santral yapılamayacağı açıktır" demiştim. TV açık oturumunda verilen uzun yanıtın özeti ise "İzleyicimiz bunu da nereden çıkarıyor? Bizim nükleer santral da aynı güvenlikte olacak" idi.

1) Rus santrali, gerçekten 3. kuşak bir nükleer santraldeki en üst düzeydeki güvenlik sistemlerini içerecekse ya da ondan daha aşağı düzeyde olmayacaksa, o zaman ilgili sözleşmeye aşağıdaki gibi bir madde konulması yerinde olur:

"Akkuyu'da yapılacak santral, halen Finlandiya'da yapımı bitmek üzere olan 3. kuşak nükleer santraldeki tüm güvenlik sistemlerini, en üst düzeydeki standartlara (IAEA, KTA, DIN) uygun malzeme ve alet sistemleriyle birlikte içerecektir. Rus şirketi gerek proje ve gerekse yapım süresince bunların denetlenmesini IAEA, GRS ve TUV gibi saygın kurumların yapmasını ve olabilecek sapmaları gidermeyi kabul ve taahhüt eder."

Hiç kuşkum yok böyle bir maddeyi ilgili şirket kabul etmeyecektir. Nedeni aşağıda var.

2) Finansmanıyla birlikte 7 milyar Avro'yu bulacağı kestirilen Finlandiya santralindeki tüm sistemler Rus santralinde de olacaksa ve Rus şirketi tüm giderlerini ileride Türk hükümetinin belirleyeceği kWsaat fiyatın altında elektrik satarak karşılayacaksa, zarar etmek istemeyen her şirket gibi Rus şirketi de bu parayı maliyeti daha düşük sistemleri, aygıt ve aletleri kullanarak projeyi gerçekleştirmek zorunda kalacaktır. Türkiye, finansmanı karşı tarafa yükleyerek kârlı çıkacağını düşünüyorsa aldandığını ilerdeki teknik sorunlarla görecektir. Çünkü karşı taraf da bu parayı bankalardan bölüm bölüm alacak ve buna epey yüksek faiz ödeyecektir. Tüm bu giderlerini ise elektrik kWh fiyatına hükümetin koyacağı sınırlamayla fiyatı arttıramayacağından ortaya 3. sınıf güvenliği çok düşük bir santral çıkacaktır ve bunu güvenli bir santral olarak belki sunacaktır.

Yani karşımızdakileri düşünemiyor yerine koyup finansmanı onlara yükleyip bedavadan santral sahibi olacağız hayali kurmayalım. Karşımızdaki, her şirket gibi, kâr amaçlı bir şirkettir ve hesabını da iyi yapmış olmalıdır, bu parayı kesinlikle bir yerden çıkaracaktır. Ne diyor Amerikalılar: There is no free lunch. Somebody must pay for it!

Yani bunun faturasını ilerde olabilecek küçük, büyük kazalarla Türkiye, ne yazık ki, çok daha fazlasıyla ödeyecektir.

3) Radyoaktif atıklar konusundaki "bu işi Ruslar yapacak, kullanılmış nükleer yakıtı alıp Rusya'ya götürecekler yani bu bizim sorunumuz değil" şeklindeki açıklama gerçekleri yansıtmıyor. Nükleer yakıt elemanlarının önce santraldeki havuzlarda yıllarca bekletilmesi (bunların güvenli çalışması, çevreyi sızıntı ve hava kaçağı yoluyla etkilememesi), ileride de hangi yolla (güzergâh) Rusya'ya götürüleceği, yolda olabilecek kazalara karşı alınacak önlemlerin başlangıçta planlanması ve bunların raporlarla açıklanması gerekir. Türk toplumunu etkileyebilecek bir durumda bu konudaki çalışmaları hangi taraf yapacak ve bu nasıl denetlenecek? Bunlar bilinmiyor. Merak etmeyin canım zamanı gelince yapılır mı diyeceğiz?



Öte yandan büyük miktar ve hacimdeki orta ve düşük aktivitedeki atıklar Rusya'ya taşınamayacağından, bunlar için depo yerlerinin şimdiden belirlenmesi, su geçirmez yeraltı sığınaklarının bulunması, bunların hidroeolojik ve diğer çevresel etkileriyle ilgili çalışmaların başlatılması gerekir.

Nükleer santralleri yapan şirketlerde 20-30 uzmanlık dalı bulunduğu, bir dizi malzemenin gelişmiş bilgisayar programlarıyla kalite vb. hesaplarının yapıldığı, alet, aygıt ve sistemlerin önce yapıldığı yerlerde sonra da santralde test edildiği, bine yakın şirketin katkı sağladığı biliniyor. Bu nedenle konuya yabancı yetkililer gibi "dünyanın en güvenli santralini yaptıracağız" söylemi yerine, bu bir dizi uzmanlık isteyen karmaşık yapılı santrallerinin yapımıyla ve güvenliğiyle ilgili gerçek duruma uygun daha temkinli açıklamalar yapmak ve yetkilileri uyararak devreye IAEA, GRS ve TÜV gibi denetleyici kurumları sokmaya çalışmak doğru yoldur. Ancak böylelikle halkı koruyucu, güvenliği en üst düzeyde olacak nükleer santrallerin yapımına katkı sağlanabilir. Yoksa 3. sınıf güvenlikteki bir nükleer santral kapımıza dayanmış demektir.

NOT: Bu konuları da kapsayan daha ayrıntılı yazılar için bkz.: http://www.bilimania.com/yazar/12).

Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji (CBT) dergisinde: Nükleer Santral Yapımına Çevredeki Halkın İnandırılması! 06.04.2012)

Yüksel Atakan

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ve Türkiye

Her sene 24 Nisan yaklaştıkça yoğunlaşan ve çeşitli ülkelerin parlamentolarında gündeme geldikçe daha da tartışmalı hale gelen Ermeni soykırımı meselesi Türk Dış Politikası'nı uzun yıllardır esareti altında tutuyor. Başta Türk-Amerikan ilişkileri olmak üzere Türkiye'nin Batılı devletlerle olan iletişimini yıpratan bu konuyu, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni göz önünde bulundurmadan tartışmak pek de bilimsel bir yaklaşım olarak gözükmemektedir. Buna göre "Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi nedir", "meşhur ikinci maddede kastedilen hususların Ermeni Soykırımı ile bağlantısı kurulabilir mi" gibi soruları sormak kaçınılmazdır. Bu çalışmada da mesele politik olmaktan ziyade sözleşmenin ortaya koyduğu gerçekler ışığında önce tarihsel açıdan, ardından da Türkiye'nin sözleşme karşısındaki konumu göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir.

Tarihçe

Nazilerin başta Yahudiler olmak üzere çeşitli toplumsal gruplara karşı gerçekleştirdikleri katliamlar sonucu gelecekteki olası soykırımları önlemek amacıyla, II. Dünya Savaşı'nın ardından, Birleşmiş Milletler bünyesinde çalışmalar başlatılmıştır. 2 Kasım 1946 tarihinde Küba, Hindistan ve Panama delegelerinin talebi sonucu soykırımı önleme ve cezalandırma doğrultusunda düzenlemeler yapılması için Genel Kurul'un toplanması kararı alınmıştır. 11 Aralık 1946 tarihinde oybirliğiyle 96 sayılı Genel Kurul kararı kabul edilmiştir. (1) Bu kararla soykırımın uluslararası hukuka göre suç sayılması kabul edilmiş, Ekonomik ve Sosyal Konsey'e soykırımı önlemeye ilişkin bir sözleşme hazırlaması talimatı verilmiştir. 3 Mart 1948 tarihinde Ekonomik ve Sosyal Konsey soykırıma ilişkin Ad Hoc BM komitesini oluşturmuş ve komiteye soykırıma ilişkin bir konvansiyon hazırlama görevi vermiştir. (2) Ad Hoc Komite'nin tasarısı çeşitli BM organlarınca incelenmiş ve 26 Ağustos 1948 tarihinde konvansiyon BM Genel Kurulu'na iletilmiştir. Yapılan revizyonun ardından Genel Kurul 9 Aralık 1948 tarihinde BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. (3) Sözleşme 12 Ocak 1951'de yürürlüğe girmiştir.

Metnin hazırlanması için Doğu ve Batı Blokları'nın uzlaşması gerekmiştir. Sovyetler Birliği'nde Stalin dönemindeki ideolojik baskı ve insanlık suçları, anlaşma sağlayabilme adına göz ardı edilmiş ve sözleşmeye Sovyetler Birliği'ni rahatsız edecek maddeler konulmamıştır. Aynı şekilde Batılı ülkelerinde sömürgelerinde ve kolonilerinde gerçekleştirdikleri katliamlara ve baskılara değinilmemiş, geçmişte işlenen cinayetler ve o dönemde hâlâ süren emperyalist politikalara ilişkin gerçekler yok sayılmıştır. Sonuçta büyük ve güçlü ülkeleri memnun etmek ve genel bir uzlaşma sağlamak adına sözleşme birtakım revizyonlar geçirdikten sonra yürürlüğe girebilmiştir. (4)

Soykırımı Önleme Sözleşmesi'nden söz ederken Raphael Lemkin ismine de değinmeliyiz. Lemkin "genocide" terimini ilk kullanan kişidir. Bu terimi ilk olarak *Axis Rule in Occupied Europe* adlı eserinde kullanmıştır. (5) Lemkin soykırım kavramı üzerinde çalışırken Ermeni katliamları ve Yahudi Soykırımı gibi tarihsel önemi olan olaylardan etkilenmiş, teorisini oluştururken bu olayları değerlendirmeye tabi tutmuştur. Lemkin, soykırım kavramını, "bir ulus veya etnik grubun yok edilmesi" olarak tanımlamıştır ve olası soykırımları önlemek için devletlerin hükümranlık haklarının kısıtlanması gerektiğini ileri sürmüştür. (6)

Bugün, Soykırımı Önleme Sözleşmesini 140 ülke imzalamış durumdadır. Sözleşme Ruanda'da yaşanan soykırımı incelemek amacıyla toplanan Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından ilk kez 1998 yılında uygulanmış ve küçük bir kasabanın belediye başkanı olan Jean Paul Akayesu soykırıma karışmak suçundan cezalandırılmıştır. (7) Konvansiyonu ilk ihlal eden ülke ise Sırbistan-Karadağ'dır. Uluslararası Adalet Divanı, Bosna'da yaşanan olaylarla ilgili yaptığı değerlendirmede Sırbistan'ın soykırım yapmadığını ama soykırımı engellemek için gerekli çabayı göstermediğini ilan etmiştir. (8)

Soykırımı Önleme Sözleşmesi'yle soykırım ilk kez uluslararası bir suç olarak tanımlanmıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi 1951'de yürürlüğe giren sözleşme Doğu ve Batı Bloklarını memnun edebilmek için pek çok açıdan budanmıştır. Soykırım kavramının yaratıcısı Lemkin, Batılı devletlerin gerçekleştirdiği katliamlar ve soykırımlar üzerinde çalışmış ancak sözleşme bu çalışmaların sonuçlarını yansıtmamıştır. Avrupalıların Amerika kıtasında işledikleri cinayetler, yerli ırkların kökünün kazınması, Afrika'nın ve Asya'nın kolonileştirilmesi Lemkin'in orijinal çalışmalarında olsa da bu olayların izlerini sözleşmede tam anlamıyla görmek mümkün değildir. Sözleşme II. Dünya Savaşı'nın galiplerinin isteklerini yansıtan ve "Kazananın dediği olur" mantığını taşıyan bir belge görünümündedir. Bugün de Soykırım Sözleşmesi gündeme geldiğinde akla ilk Doğu ülkelerinde yaşanan olumsuzluklar gelmekte ancak pek az kişinin aklına Batılı devletlerin işledikleri ve işlemekte oldukları insanlık dışı suçları sorgulamak gelmektedir. Soykırım Sözleşmesi'nin geriye dönük olarak uygulanıp uygulanamayacağı tartışılırken Avrupalıların geçmişte dünyanın çeşitli yerlerinde gerçekleştirdikleri kitlesel katliamlar ve etnik temizlik hareketleri gündeme gelmemektedir. Bu durum Soykırım Sözleşmesi'nin etkinliği ve fonksiyonel yapısının sorgulanmasını beraberinde getirmektedir.

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ikinci maddesi

Soykırımı Önleme Sözleşmesi'yle ilgili tartışmaların yoğunlaştığı nokta meşhur ikinci maddedir.

Sözleşmenin ikinci maddesi şu şekildedir:

Soykırım; ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubun toptan ya da bir bölümünü yok etme niyetiyle:

a) Grup mensuplarının öldürülmesi;

b) Grup mensuplarına fiziki ve ruhsal olarak önemli ölçüde zarar verilmesi;

c) Kısmen veya tamamen yok etme

kastı ile grubun fiziksel varlığını sona erdirecek şekildeki yaşama koşullarına tabi tutulması;

d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla kısıtlamalar konması;

e) Bir grubun çocuklarının zorla başka bir gruba nakledilmesi olarak tanımlanmıştır.

Sözleşmenin ikinci maddesi, suçu oluşturan fiilleri sıralar ve bu haliyle sözleşmenin ruhunu oluşturur. İkinci madde bir rehber niteliğindedir ve hangi olayın soykırım olarak adlandırılacağı, hangisinin bu şekilde tanımlanamayacağı konusunda ipuçları verir. Bu yüzden yeni Türk Ceza Kanunu'nun 76. maddesine aynen alınmıştır.

Maddelere yakından baktığımızda gördüklerimiz şunlardır: "Grup mensuplarının öldürülmesi"nden kastedilen yalnızca grubun tamamının yok edilmesi değildir. Soykırım kastıyla tek bir kişinin bile öldürülmesi yeterlidir. "Fiziki ve ruhsal açıdan önemli ölçüde zarar verilmesi"nden kasıt ağır psikolojik hasar ve fiziksel sakatlanmalara yol açmaktır. Cinsel saldırılar da bu kategoriye girer. "Grubun fiziksel varlığını sona erdirecek şekildeki yaşama koşullarına zorlanması" maddesinde anlatılmak istenen grubun doğrudan bir saldırıya uğraması değil, olumlu yaşam şartlarından; gıda, elbise barınma gibi ihtiyaçlarından mahrum bırakılmasıdır. Nazi toplama kamplarındaki yaşam buna net bir örnektir. "Grup içindeki doğumları engellemeye çalışmak" araştırmacıların "biyolojik soykırım" dedikleri bir soykırım türüdür. Kısırlaştırma, zorla doğum kontrolü, evlenme yasağı bazı örneklerdir. Evlenme yasağı Nazi Almanyası'nda ırkların karışmasını engellemek amacıyla Yahudi ve Çingenelere konmuş, kısırlaştırma ise İskandinav ülkelerinde etnik azınlıkları yok etme amacıyla yakın zamana kadar kullanılan bir metot olmuştur. "Bir gruba ait çocukların zorla başka bir gruba nakledilmesi" Ermeni tehciri sırasında sıklıkla görülen bir olaydır. Bu maddeye göre nakletme süreklilik arz etmelidir. Çocuktan kasıt 18 yaşından küçük kişilerdir. (9)

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ve Türkiye'nin sözleşme karşısındaki konumu

Türkiye sözleşmeyi ilk imzalayan ülkelerdendir. Yeni Türk Ceza Kanunu'nun 76. maddesi de sözleşmenin ikinci maddesinin aynen korunmasıyla hazırlanmıştır. Ancak Türkiye için konu Ermeni Soykırımı iddiaları açısından önemlidir. Bugün pek çok araştırmacı Soykırım Sözleşmesi'ni, Ermeni iddialarını değerlendirirken başlangıç noktası olarak almaktadır.

Sözleşmenin ikinci maddesi son derece önemlidir zira sözleşmenin ruhu buradadır. İkinci madde soykırımın maddi yönünü ve suçu oluşturan fiilleri sıralar. Dikkatle baktığımızda söz konusu maddedeki fiiller Ermeni olaylarıyla doğrudan ilintili gözükmektedir. Özellikle "a" maddesi (grup mensuplarının öldürülmesi), "c" maddesi (Grup mensuplarına fiziki veya ruhsal olarak önemli ölçüde zarar verilmesi) ve "e" maddesi (Bir grubun çocuklarının zorla başka bir gruba nakledilmesi) Ermeni Soykırımı tezlerini güçlendirir niteliktedir. Ancak ikinci maddenin girişinde yer alan "niyet" kavramı sorunu karmaşık hale getirmektedir. Eğer soykırım için "niyet" zorunluysa acaba Osmanlı yetkililerinin böyle bir niyeti var mıdır? Tezlerden biri katliamlar için devlet katından emir gelmediğini, dolayısıyla soykırım yapma niyeti olmadığını söylemektedir. Karşı tez ise iki noktaya değinmektedir. Birincisi, Soykırım Sözleşmesi'ne göre soykırım bulgusu devlet görevlilerinin katılımına bağlı değildir. Tam tersine "soykırım suçunu işleyen kişilerin ana-

OSTİM İşçi Derneği kuruldu

Dostlar hatırlarsınız, Ankara-OSTİM'de, geçen yıl şubat ayında meydana gelen iki ayrı patlamada 17 kişi yaşamını kaybetmiş, onlarcası da yaralanmıştı.

Olayın sorumluları bunun hesabını tam olarak verdi mi, Türkiye'deki birçok olayda olduğu gibi buna da "evet" diyemiyoruz. Üstelik OSTİM'deki bir bulvara Melik Gökçek, parka ise Recep Tayyip Erdoğan adının verildiğini öğreniyoruz.

OSTİM'de şubat ayındaki kadar büyük olmasa da kazalar devam ediyor. İşverenler, yaralıyı "tutanak tutulmasın" diye özel hastaneye götürüyor. Kayıtdışı işçi çalıştırma, mesailerin ödenmemesi, sigorta primlerinin düşük gösterilmesi ya da hiç ödenmemesi ise neredeyse olağan hale gelmiş...

İşte bu zulme, sömürüye karşı sessiz kalmayan OSTİM işçileri OSTİM İşçi Derneği'ni kurdu. Üyeleri arasında 25 yıllık usta da var, daha askerliğini yapmamış çıraklar da... Yaz aylarından bu yana faaliyette olan dernekte, bir de İşçi Okulu var; işçi sınıfı tarihi, yasal haklar ve güncel işçi sorunları konusunda dersler yapılıyor. İşçilerin on beş günde bir çıkardığı bültenin adı ise "OSTİM İŞÇİSİNİN SESİ" Zulmün ve sömürünün işçi ya da değil her kesimden emekçiyi kıskacına aldığı bugünlerde OSTİM İşçi Derneği ilgi ve desteğinizi bekliyor.

Adres: Ahi İş Merkezi Kat: 2, No: 31/F OSTİM-Ankara
www.ostimiscidernegi.org



yasaya uygun şekilde sorumlu yöneticiler, kamu görevlileri ve şahıslar olmasına bakılmaksızın" cezalandırılacaklarını teyit etmektedir. Bu nedenle olayların Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi devlet politikasının sonucu olup olmadığı önemli değildir. (10) Türk ve Kürt grupların saldırıları da soykırım tanısı için yeterlidir. İkinci olarak tehcir yasası Osmanlı idarecileri tarafından çıkarılmıştır ve bilinçli olarak uygulanmıştır. Tehcir sonucu birçok kişinin öleceği aşikârdır. Bunu bile bile insanları tehcire zorlamak onların yaşamlarını kaybedeceklerini önceden kabul etmek demektir. Bu da ikinci maddenin "c" kısmına (Kısmen ya da tamamen yok etme kastı ile grubun fiziksel varlığını sona erdirecek şekildeki yaşama koşullarına tabi tutulması) uygun bir durum oluşturmaktadır.

Peki, Soykırımı Önleme Sözleşmesi 1915'teki olaylara uygulanabilir mi? Bu durum gerçekçi görünmemektedir. Uluslararası hukuka göre anlaşmalar geriye doğru işlemez. Viyana Sözleşmesi'nin 28. maddesi de "Antlaşmada aksine bir hüküm olmadıkça ya da başka yollarla bu saptanmamışsa, bir antlaşmanın hükümleri bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden önceki bir işlem ya da eyleme ya da bu tarihten önce ortadan kalkan bir duruma ilişkin olarak bir tarafı bağlamaz" demektedir. (11) Ayrıca Viyana Sözleşmesi'nden önceki içtihatlarda ve emsal kararlarda da geriye dönük uygulama olamayacağı esası kabul edilmiştir.

Ancak sözleşmenin geriye dönük yaptırımının olmaması, geçmişteki olayların sözleşmeye göre tanımlanamayacağı anlamına gelmez. Yani günümüz Türkiyesi soykırım yüzünden yaptırıma uğrayamaz ancak Osmanlı Türkleri ve devleti soykırım yapmış bir millet ve devlet olarak nitelenebilir. (12)

Sonuç

Sonuçta Ermeni meselesi siyasi açıdan olduğu kadar hukuki açıdan da çok boyutludur. Burada yalnızca birkaç temel noktaya değinilmeye çalışılmıştır. Ancak konunun tam bir hukuki değerlendirmesi çok daha detaylı ve karmaşıktır. Sorunu tüm boyutlarıyla ele almak bu çalışmanın amacını ve hacmini aşmaktadır.

Yapılması gereken uluslararası ilişkiler uzmanları, tarihçiler ve uluslararası hukuk üzerine çalışan akademisyenlerin Soykırımı Önemle ve Cezalandırma Sözleşmesi'ni masaya koyarak meseleyi tartışmalarıdır. Yalnızca sorunun hukuki boyutu açıklığa kavuştuktan sonra politik boyutu değerlendirmeye alınabilir. Türkiye de sözleşmeyi imzalamış ve ikinci maddesini Türk Ceza Kanununa olduğu gibi koymuş bir ülke olarak kendi attığı imzayı ve onayı yok saymamalıdır. Ermeni Meselesi yerel bir sorun olarak başlamış olsa da artık uluslararası bir problem haline gelmiştir. Batılı devletlerle ilişkilerde sürekli olarak sorun teşkil eden ve uluslararası alanda artık bir şantaj aracı haline gelen bu yükten kurtulmak gerekmektedir. Bu yapılırken, hukuki yanı yeterince irdelenmemiş bir konunun politik alanda manevra imkânını kısıtladığı da daima göz önünde bulundurulmalıdır.

DİPNOTLAR

1) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 55. Oturum, Genel Kurul Resmi Kayıtları, Madde 96 "The Crime of Genocide" 11 Aralık 1946.

2) Ekonomik ve Sosyal Konsey Kararı, "Genocide" Belge: E/734, 3 Mart 1948.

3) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 179. Oturum, Genel Kurul Resmi Kayıtları, "Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" 9 Aralık 1948.

4) Sefa M. Yürükel, "Batı Tarihinde İnsanlık Suçları" (İstanbul: Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2004), s.10.

5) Raphael Lemkin, "Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress" (New Jersey: The Lawbook Exchange ltd, 2005), s.79-90.

6) Dominik J. Schaller, Jürgen Zimmerer , "Raphael Lemkin:the Founder of the United Nation's Genocide Convention as a Historian of Mass Violence", Journal of Genocide Research, Aralık 2005, s.447-452.

7) United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda, The Prosecutor vs. Jean Paul Akeyesu, "Judgment" Karar Tarihi: 2 Eylül 1998.

8) International Court of Justice, "Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs. Serbia and Montenegro)", Judgment, paragraphs 416-424.

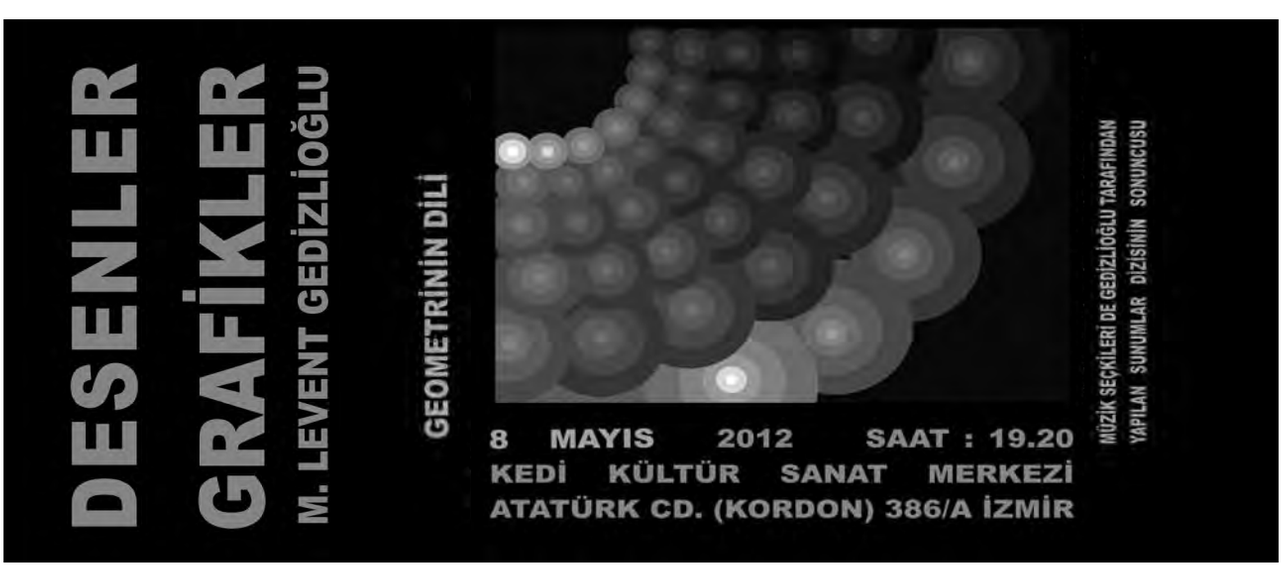
9) Faruk Turhan, "Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Uluslararası Suçlar", Yeni Türk Ceza Kanunu Bilgilendirme Semineri kapsamında 20-21 Kasım 2004 tarihinde sunulan tebliğ, Antalya Barosu, Antalya, s.3-4, <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/101.doc> , alındığı tarih: 23 Aralık 2010.

10) "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması ile İlgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin Yirminci Yüzyılın Başında Vuku Bulan Olaylara Uygulanabilirliği : Uluslararası Daimi Adalet Merkezi İçin Hazırlanan Hukuki İnceleme", s.13-14 alındığı yer: http://tinyurl.com/2awnnaj alındığı tarih: 23 Aralık 2010.

11) Vienna Convention on the Law of Treaties, Madde 28, 23 Mayıs 1969, UN Treaty Series vol:1155, s.331.

12) Uluslararası Daimi Adalet Merkezi İçin Hazırlanan Hukuki İnceleme, s.9-14.

Gönenç Ünaldı

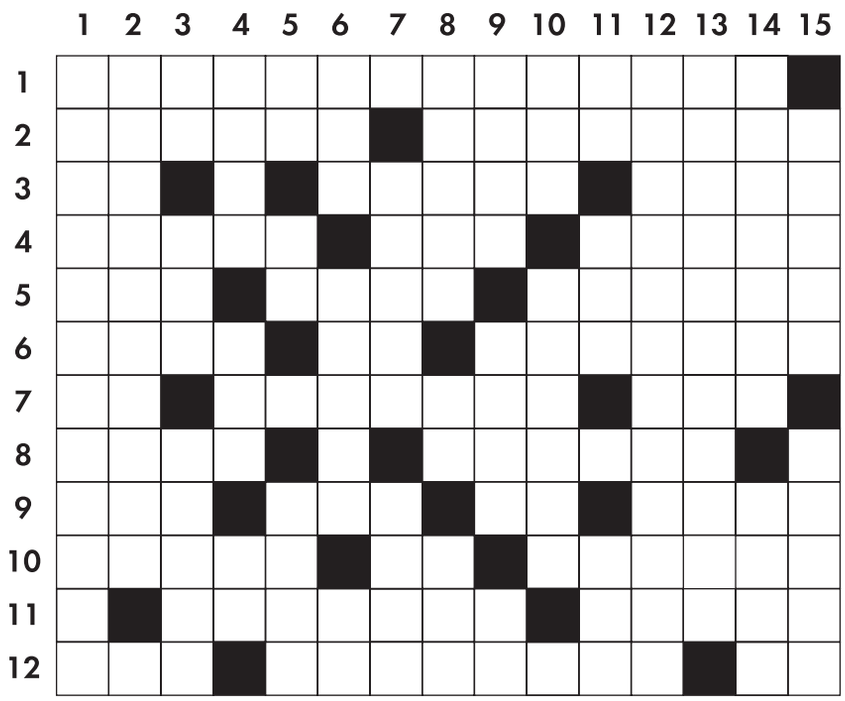


Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) Nazım Hikmet'in desteğiyle resme başlamış, 1921 doğumlu naif resmin temsilcilerinden, dünyaca tanınan ressamımız.
2) Derisi değerli bir kürk hayvanı.- Tatlı sularda yaşayan lezzetli bir balık.
3) Çok ileri düzeyde bir röntgen tekniğinin kısaltması.- Yunan söylencebiliminde insan ve keçi karışımı bir yaratık.- Tavan tahtaları arasındaki açıklığı kapatmak için uzunluğuna çakılan 4-6 cm eninde düzgün tahtalardan biri.
4) "..... Sayar" (Yılkı Atı 'nın yazarı).- Güney Kore'de bir ırmak.- "Kaçakçı ....." (Bekir Yıldız'ın bir yapıtı).
5) Uçurum.- Değerli bir taş.- Dayanıksız, güçsüz (kimse).
6) Uzak.- Beyaz leke.- Yiğit, kahraman.
7) İsveç İşçi Sendikası.- Artvin'in bir ilçesi.- Eski dilde "ok".
8) Hakim ve savcılarla ilgili bir kuruluşumuzu simgeleyen harfler.- Hırvatistan'ın başkenti.
9) Üstün bir gücü simgeleyen değnek.- İskambil kağıtlarıyla oynanan bir oyun.- Osmanlı abecesinin on dokuzuncu harfi.- "Gülşen ....."(1953 doğumlu ünlü flütçümüz).
10) Ekleme, ulama.- İlave.- Ülkemizin doğusunda bir dağ.
11) Hiçbir kötü durumla karşılaşmaksızın.- Karşılıklı alıp verme.
12) Hararet.- Kendi kendine işleyen.- Tahıl tozu.



Yukarıdan aşağıya

1) Baltacıoğlu soyadlı, betikleri arasında "İş Pedagojisi", "Terbiye", "Batıya Doğru" gibi yapıtları da bulunan, 1886-1978 yılları arasında yaşamış, kültür ve eğitim alanındaki çalışmalarıyla tanınmış eğitimci yazarımız.
2) Renzo Martinelli'nin 2009'da çevirdiği bir film.
3) Radon'un simgesi.- Sütyen.- Namaz vakitlerinden biri.
4) Üzüm veren bitki.- İçine yağmur suyu biriken kaya kovuğu.- Eski dilde "su".
5) Alan ölçüsü hektar'ın kısaltması.- Nazi Hücum Kıtası.- Özel giysilerle gidilen müzikli, danslı gece eğlencesi.
6) Soyaçekim.- Bisikletin iskeletini oluşturan metal bölüm.- Terbiyesiz kimse.
7) Bazı İslam ülkelerinde çocuğun doğumundan yedi gün sonra kesilen kurban.- Kemal Bilbaşar'ın ünlü bir romanı.
8) Kumaş, kağıt,deri vb. süslemede bir yöntem.- Yeni Zelanda'nın plaka imi.- Kötü,fena.
9) Bilgin.- Yapılarda elektrik ya da telefon tellerinin toplanıp bağlandığı kutu.- Sodyum'un simgesi.
10) Eski Roma'da aile ocağının koruyucu tanrısı.- Halk dilinde "alıp başını giden".
11) Avrupa Birliği.- Neşeli ve işveli (kadın).- Hitit.
12) Gümüşhane yöresinde "bir işe teşebbüs etmek".
13) Ülkemizde yontu sanatına kişilik kazandıran ilk sanatçılardan, 1906-1971 yılları arasında yaşamış ünlü yontucumuz.
14) Amonyak tuzu.- Rehin.
15) Bir şeyi çevreleyen çizgi.- Her zaman yapılan.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	B	A	H	A	T	E	V	F	İ	K	■	T	A	A	M
2	A	L	A	V	E	R	E	■	N	A	K	■	M	Ş	Ü
3	L	A	M	A	■	İ	L	İ	T	■	A	M	O	R	F
4	I	R	■	R	A	V	İ	Ş	A	N	K	A	R	■	T
5	M	A	Y	■	L	A	B	■	N	İ	N	N	A	R	E
6	S	■	O	T	A	N	A	Z	I	■	E	Z	■	O	R
7	U	K	N	U	M	■	L	A	Y	E	M	U	T	■	İ
8	L	U	■	R	İ	E	L	■	E	S	■	M	A	D	■
9	T	A	B	A	N	S	I	Z	■	E	R	E	M	İ	K
10	A	Z	A	■	Ü	R	■	A	A	R	E	■	T	A	S
11	N	A	L	A	T	İ	Y	A	R	■	P	İ	A	N	■
12	■	R	A	N	■	K	A	F	A	Y	O	R	M	A	K

Mart sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Zeki Çandar (Bursa), Mustafa Yakut (İstanbul)** ve **Akif Çınar (İstanbul)** Deniz Şahin'in Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *50 Soruda Yaşamın Tarihi* adlı kitabını kazandı. Mayıs bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz 3 kişi, Sibel Özbudun ve Gülfem Uysal'ın Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *50 Soruda Antropoloji* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Mayıs tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

